Krajina jako dílo

Kritický katalog výstavy

Kritický katalog vznikl jako nedílná součást závěrečné výstavy „Krajina jako dílo“, jednoho z hlavních výstupů projektu NAKI (DF13P01OVV019), řešeného v letech 2013–2016, financovaného Ministerstvem kultury ČR.

Hlavním řešitelem projektu byl Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, ve spolupráci s dalšími odbornými institucemi, Vysokým učením technickým v Brně, Fakultou architektury a Masarykovou univerzitou, Ekonomicko-správní a Filozofickou fakultou.

Závěrečná výstava projektu se zaměřila na interaktivní vztah člověka a krajiny především v kulturní epoše baroka. V 17. a 18. století byla středoevropská kulturní krajina zformována mocným proudem kulturního a náboženského cítění do nové hospodářské, estetické i spirituální podoby, jejíž tvářnost je dosud pro naši kulturní krajinu podstatná, byť skrytá pod vrstvami nánosů mladších zásahů a kulturních změn.

Zkoumání podoby a formujících procesů barokní kulturní krajiny na vybraném území Mikulovska, Jaroslavicka a východního Znojemska bylo řešeno na základě konceptu rozdělení krajiny na základní archetypální jevy, jež nám slouží k uchopení prostoru a místa – plochy, linie a bodu. Tato témata dále členíme na klíčové kategorie a prvky, které utvářejí kulturní krajinu (např. pole, lesy, rybníky a vinice v ploše, toky, cesty provázené drobnou sakrální architekturou a mosty v linii, a dále sídla a významná krajinná a poutní místa v bodě). Výstava byla doplněna mapovou rekonstrukcí dobových topografických děl od 18. století. Barokní přetváření krajiny rezonovalo v dílech současné architektonické tvorby studentů fakulty architektury VUT v Brně, jejichž návrhy prezentované na výstavě se snažily originálně doplnit živoucí krajinný organismus a znovu objevit ztracený jazyk komunikace s krajinou našeho domova. V závěru výstavy byl v působivé instalaci Václava Miholy prezentován přímý kontakt s krajinou Mikulova a Svatého kopečku a také úspěšný projekt „Kaple cestou“ od Vojtěcha Koláře, který již byl v době konání výstavy skutečně realizován v přírodním prostředí Dunajovických kopců.

Kritický katalog k výstavě, zpracovaný v digitální podobě, zahrnuje hlavní témata výstavy a soupis vybrané drobné sakrální architektury a plenérových sochařských děl zkoumaných na projektem řešeném území. Katalog dále obsahuje shrnutí úspěšných a na výstavě zčásti prezentovaných návrhů krajinotvorných staveb a artefaktů od studentů FA VUT v Brně, kteří na zadání v letech 2013–2016 spolupracovali.

Termín konání výstavy: Termín výstavy 8. 9.–27. 11. 2016 a 25. 3.–21. 5. 2017, Zámek Mikulov
Vernisáž: 7. 9. 2016
Kurátoři výstavy: Barbora Ponešová, Jan Foretník
Autoři textů: Aleš Homola, František Svoboda, Martin Markel, Barbora Ponešová, Milada Rigasová, Petr Czajkowski, Eva Staňková, Helena Lenomarová, Karel Sklenář
Architektonické řešení výstavy: Barbora Ponešová, Ondřej Bělica, Matěj Jindrák
Grafické zpracování výstavy: Karel Bařina
Ilustrace: Barbora Demovičová
Příprava výstavy: Ondřej Bělica, Jakub Stýblo, Vojtěch Kolář, Martin Králík, Jan Schleider, Kristýna Uhrová, Veronika Benešová, Linda Boušková, Václav Mihola ve dnech 30. 8.–7. 9. 2016.
Vystavující studenti: Ondřej Bělica, Petra Buganská, Radomír Feňo, Filip Fuchs, David Helešic, Vojtěch Kolář, Patrik Kučavík, Jaroslav Matoušek, Václav Mihola, Tereza Novotná, Norbert Obršál, Jan Schleider, Jakub Stýblo, Kristýna Uhrová

Samotný projekt se zabýval tématem *„Identifikace a interpretace vzniku, podoby a proměny barokní kulturní krajiny jihomoravského pohraničí“.* Na základě mezioborového výzkumu spojujícího přístupy uměnovědné, kulturně antropologické, archeologické, ekonomické i praktické architektonické tvorby byl co možná nejvíce celostně uchopen fenomén krajiny jako základního prostoru vývoje lidské společnosti, komunity i jednotlivce. V centru zájmu projektu stál proces formování a proměny podoby volné krajiny vně lidských sídlišť v 17. a 18. století a zkoumání podoby a intenzity antropogenních zásahů do této krajiny motivovaných obzvláště kulturními, ideovými či religiózními proudy.

Jako předmět zkoumání byla vybrána krajina Mikulovska, jejíž podobu poznamenalo dlouhodobé působení významných aristokratických rodů, mnohem více vernakulární krajina Jaroslavicka, a konečně krajina výrazně formovaná velkým urbánním prostorem královského města Znojma. Projekt analyzoval krajinotvorné působení klíčových skupin společenských a hospodářských entit, které na vymezeném území v 17. a 18. století existovaly, tedy šlechty, klášterních institucí, královských měst, poddanských měst a městeček a samotných poddaných. V pohraniční krajině se pozoruhodně stékaly a proplétaly moravské i rakouské kulturní proudy a výrazně zde působil vliv blízké říšské metropole Vídně i moravských center. Vymezená krajina navíc vinou katastrof 20. století do značné míry ztratila svou historickou paměť.

Projekt byl tedy koncipován jako významný příspěvek k hlubšímu poznání a uchování hodnot kulturního dědictví mimořádně rozmanité a kulturně bohaté pohraniční krajiny mezi Znojmem a Mikulovem. Jedním z jeho výstupů je i webová aplikace www.baroknikrajinou.cz, kde je projekt prezentován.

ÚVOD

Krajina kulturní

V současné době se stalo rozšířeným zvykem spojovat slovo kultura se světem nehmotným, se světem idejí. Patrně tomu napomohl fakt, že samo umění, které je snad nejpodstatnější součástí kultury, ztratilo ve velké míře vazbu na řemeslo a závisí stále více na myšlence umělce, která ale, zachycena v uměleckém díle, ztrácí zase svoji vypovídací schopnost, svou samozřejmost. Kultura však od prvopočátku byla pevně spojena se sférou pozemskou, s lidskou námahou a dřinou, která pomalu, avšak vytrvale činila svět lepším. Cato starší ve svém spise De Agricultura píše o polním hospodářství jako o činnosti, která krom hojné úrody dává vyrůst rovněž dobrým občanům a statečným vojákům. *„Avšak z rolníků se rodí ti nejsilnější mužové a nejzdatnější vojáci; dosahuje se tam nejspravedlivějšího a nejstálejšího výtěžku, který je nejméně vystaven závisti druhých; a ti, kdo se zabývají touto činností, mají více než kdo jiný daleko ke špatným myšlenkám.“*[1] Odtud byl pak již jen krok k přenesení slova *cultura*, vyčleněného původně pro polní práce, na člověka. Pokud zušlechťování polí vede k zušlechťování člověka, jak naznačuje Cato starší, pak je snadné aplikovat slovo *cultura* na sféru ducha, jak to učinil Cicero.[2] Duše člověka je úhor, který je kultivován podobně jako pole, aby dal vyrůst dobrým vlastnostem, a stejně jako v zemědělství si tato kultivace vyžaduje disciplínu a jasnou představu o postupech, které umožní dosáhnout hojné sklizně.[3] (Srov. Mucha, Symboly v jednání, s. 121). Tělesné a duševní úsilí se staly spojitými nádobami, obhospodařování krajiny činilo člověka kulturním a naopak, krajina se stávala kulturní díky péči člověka.

Krajina je tedy prvotní dílo lidské kultury. Tato antropologická konstanta zemědělských civilizací pak zcela přirozeně prostupuje časem i prostorem a stává se výchozím principem i ve zkoumané oblasti jihomoravského pohraničí mezi Znojmem a Mikulovem. Samozřejmá vazba člověka a krajiny se nevyhnutelně projevila nejen v hospodářských plochách, ale také v celkovém rázu krajiny, který byl stále více určován liniemi cest či vodních toků doplněnými sítí bodů, které se stávaly místy určenými k zastavení ať už z důvodů náboženských (poutní místa, boží muka, hřbitovy), nebo z důvodů obchodních či úředních (města, panská sídla, zájezdní hostince).

Kulturní krajina je dílo souborné, gesamtkunstwerk, obsahuje mnoho starších vrstev, postupně překrývaných vrstvami novými. Se silami přírody zde vstupuje do zápasu i souznění dílo lidských rukou a myslí, které přetváří a dotváří původní krajinný rámec. Krajina člověka živí, současně však v ní přebývá tušený genius sil přesahujících horizont materiálního bytí člověka. Pole, zahrada, vinice, les, řeka i cesty jsou

1 Cato, M. P.: De Agricultura. Dostupné online na: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/ACL/Roman/Texts/Cato/De_Agricultura/A*.html.

2 Arendt, H.: The Crisis in culture: Its Social and Its Political Significance. In: Biener, R. – Nedelsky, J. (eds.): Judgment, Imagination, and Politics: Themes from Kant and Arendt. Oxford 2001, s. 14.

3 Mucha, I.: Symboly v jednání. Praha 2000, s. 121.

jevištěm lidského dělného života, ale také místem, kde člověk nachází a do kterého vkládá své estetické a duchovní inspirace a koncepty. Do kulturní krajiny člověk vepisuje své dějiny, krajina je uchovává a předává novým příchozím.

Krajina je dílo, které se mění velmi zvolna. V pokročilém 16., v 17. a v 18. století byla středoevropská kulturní krajina zformována mocným proudem kulturního a náboženského cítění do nové hospodářské, estetické i spirituální podoby, jejíž tvářnost je dosud pro naši kulturní krajinu určující, byť je skrytá pod vrstvami nánosů mladších zásahů a změn. Přes všechnu bídu a tíži lidské existence, jejíž temné aspekty není možné přehlížet, je zřejmé, že člověk dosáhl v barokním období určité harmonie života. Jeho bytí v krajině, v mikrokosmu omezeném horizontem a lokální komunitou bylo zasazeno do nekonečného prostoru transcendentně vnímaného kosmu, který lidskému počínání dával smysl a jehož odraz byl v krajině přítomný v nespočtu uměleckých děl, kaplí a vertikál božích muk. Přes devastaci způsobenou válečnými katastrofami a morovými ranami 17. století se krajina začíná měnit a paradoxně rozkvétat do nové svébytné podoby. Člověk tehdy krajině vtiskuje svůj ideový koncept, se kterým expanduje do volných ploch mimo intravilány sídel a jejich bezprostřední okolí, a podobu krajiny dotváří a přetváří promyšlenou kompozicí. Vzniká barokní kulturní krajina. Obecně pociťovaná mohutná senzibilita vůči přírodě jako ve své podstatě racionálnímu dílu božského Tvůrce vede ke snaze princip přírody pochopit a přírodní rámec kultivací navrátit do mýtického původního krásného a racionálního uspořádání. Za krásnou byla považována přehledná kultivovaná krajina, můžeme tedy předpokládat, že v barokním období byla bukolická krajina mezi Pálavou a Znojmem esteticky vysoce hodnocena a že snad mohla být viděna jako odraz bájné Arkádie.

Z dobových textů lze získat poměrně jasnou představu o tom, jak barokní člověk vnímal krajinu a s jakou senzitivitou k ní přistupoval. Balbínův popis dvou poutních cest do Tuřan evokuje krajinu plně hospodářsky využívanou, místy pestrou a idylickou. *„První z nich jde v slunečním úpalu a je plná prachu, druhá jde skoro stále ve stínu a chládkem, tu líbezným hájem, propouštějícím sluneční žár jen skromněji, tu zase lukami přeplněnými květy a jinde opět lučnatým potočím, svítícím do dálky živou vodou, mezi přelíbeznými zahrádkami a viničkami, takže se zdá, jako byste měli před sebou obraz ráje […]“*[4] Jezuita Fischer vnímá zemědělskou krajinu jako skutečnou alma mater, matku živitelku, s níž je člověk jeho doby nerozdělitelně spojen. „Když pole ku konci měsíce srpna / a při počátku září dotčeným způsobem zdělané jest / a lůno země změkčené a zhotovené / rozsívač rozsívá po jitru na zvoraných záhonech obilí / kteréž matka země dychtivě přijímá / a dobře zavláčené zachovává / a deštěm svlažené a oteplené v lůnu svém hřeje a rozšiřuje / aby z něho vytáhla pučící se zelenost.“[5]

4 Viz Kalista, Z.: Česká barokní pouť. K religiozitě českého lidu v době barokní. Žďár nad Sázavou 2001, s. 35.

5 Fischer, K.: Knihy Hospodářské, 1706. Dostupné online v Digitální knihovně MZK na: http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5c85a574-dbf2-495e-a0e4-d72cc6329031, s. 17.

Zatímco pro člověka doby barokní byla kulturní krajina samozřejmostí, byl jejím aktivním tvůrcem a správcem, v dnešní době tato aktivní vazba oslabila a valná většina společnosti vstupuje do krajiny v roli pasivního pozorovatele. Člověk je dnes spíše poutníkem než starousedlíkem a tvůrcem. Proto je pro znovunalezení vztahu současného člověka ke krajině s bohatou historií a specifickou estetikou nutná reidentifikace fragmentů a pozůstatků dřívější kulturní krajiny na straně jedné a reinterpretace jejího smyslu v dnešní době na straně druhé. Když uchopíme krajinu prostřednictvím její historie, budeme schopni doplňovat a rozvíjet nové vrstvy kulturní krajiny, vedeni stejným cílem jako kdysi naši předkové, cílem zušlechtění ducha i těla.

Snaha hledat kvality krajiny a ptát se po nových interpretacích tohoto svébytného prostředí znamená pátrat po roli, jakou tato krajina hrála pro člověka kdysi, a ptát se na to, jakým způsobem se v tomto prostoru pohybuje člověk dnes. Mezioborový přístup k práci nás ze začátku vedl k vědeckému, analytickému pohledu na krajinný prostor. Z hlediska teorie architektury se však záhy ukázalo, že dodnes používané funkcionalistické modely územního plánování neobstojí ve složité konfiguraci prostorů a vztahů, které existovaly v minulosti a které se propisují do dnešní žité krajiny jihomoravského pohraničí.

Přiklonili jsme se spíše ke kvalitativnímu pojetí prostředí, které akcentuje čitelnost místa a které Kevin Lynch rozvinul v souvislosti s teorií formy města. Vystavěné prostředí popsal jako diferencovanou strukturu složenou z cest, významných prvků, okrajů, uzlů a oblastí, přičemž tato struktura se zrcadlí v mentálním obraze svých obyvatel. Tento přesun pozornosti k psychickému působení architektury později rozpracoval Christian Norberg-Schulz. Pod vlivem fenomenologického proudu filosofie zavedl termín „existenciální prostor“, který již není logicko-matematickým termínem, nýbrž zahrnuje základní vztahy mezi člověkem a jeho okolím. V našem případě jsme se snažili pracovat s takovou strukturou, která by vyhovovala jak přírodnímu, tak kulturnímu prostoru. Odmyslíme-li si člověka z krajinného panoramatu, zůstává scéna tvořená třemi archetypálními konfiguracemi: plocha, linie, bod. Tyto geometrické formace jsou základním rámcem pro Heideggerovo bydlení člověka, tedy jeho praxis mezi nebem a zemí. Příběh krajiny jihomoravského pohraničí, tak jak jej předkládáme, popisuje na pozadí tří základních forem (plocha, linie, bod) proměnu lidských zkušeností zde, měnící významy a vztahy v tomto prostředí. Díky zakoušení v čase nezůstávají plocha, linie a bod jen matematicky definovaným prostředím, ale dynamicky proměnlivými místy, které tvoří integrální součástí naší existence.

Plocha

Geometrie: Plocha je území vymezené hranicí.

Chování: Plocha je nehierarchická forma jednotlivostí. Její význam se naplňuje chováním jednotlivostí, jež tvoří celek.

Linie

Geometrie: Linie je trajektorie definovaná počátkem a koncem. Zvláštním případem je uzavřená linie, která má počátek a konec v jednom bodě.

Chování: Linie v sobě skrývá příběh. Význam linie spočívá v završení určitého procesu. Význam uzavřené linie spočívá v ohraničení (vymezení) plochy.

Bod

Geometrie: Bod je počátek, centrum, těžiště nebo cíl.

Chování: Bod je místo se silnou přitažlivostí. Význam bodu člověk stvrzuje formou, architektonizuje ho.

Krajina mezi minulostí a současností

Pokud budeme zkoumat historické struktury krajiny a jejich proměny až k dnešku, pak můžeme plně využít velmi užitečné schéma plocha-linie–bod. Toto schéma vytváří základ prostorové organizace, umožňuje sledovat vznik rázu konkrétních krajin a jeho proměny.

Plocha

Plocha je základem krajiny. Plocha dominuje, vyplňuje beze zbytku naše zorné pole, je plně nezávislá na naší existenci, my však na ní závisíme plně.

Kulturní krajina baroka navazuje plynule na krajinu pozdního středověku, na již etablovaný systém pomyslných linií, které rozdělují zemský povrch a vymezují práva užívací či práva vlastnická. Ve zkoumaném prostoru jihomoravské hranice určoval podobu krajiny především **pravidelný rastr polí**. Krajina je v tomto období hotovou, avšak velmi variabilní mozaikou. Střídání plodin a polí v rámci trojpolního systému, pastva na úhorech, letnění rybníků, vztyčování a sundávání vinné révy na vinicích, to vše tvořilo v horizontu vesnice okolní krajinu stabilní ve svých hranicích, velmi proměnlivou a různorodou v jednotlivých plochách. Tato cyklicky se proměňující mozaika byla dílem kultury, nikoliv však dílem uměleckým, neboť nebyla tvořena rukou zahradního architekta, ale byla určována užívacími právy, zemědělskými technikami a zvyklostmi, a specifiky jednotlivých částí krajiny. Neutvářely ji umělecké principy, ale pravidla hospodářského života. Obdélníkové tvary polních tratí vyhovovaly rovné orbě brázd, meze mezi jednotlivými tratěmi vytvářely dobře patrné hranice pozemků, také stromy na hranicích panství vyznačovaly

linie vlastnických práv,[6] živé ploty zabraňovaly škodám při pastvě dobytka[7] apod. Barokní krajina byla především hospodářskou strukturou: najdeme v ní zejména pole, pastviny a louky, doplňované liniemi mezí, cest, alejí, zelených koridorů lemujících vodní toky, hájky a lesy.

Krajina je utvářena s respektem k vyššímu řádu Božího stvoření a k nižšímu řádu pravidel venkovské pospolitosti. Polní práce jsou organizovány v souladu s přírodním cyklem, stejně tak se sedlák podrobuje společenskému řádu, není vlastníkem půdy, je jen jejím uživatelem. *„Všeliký zemský grunt jest předně pána země, za druhé té vrchnosti, která nám vládne, za třetí jest teprv toho sedláka, jenž v něm přebývá.“*[8] Plužina byla v trojstranném systému rozdělena na tři stabilní části – ozim, jař a úhor, v nichž měli jednotliví sedláci rozptýleny své pozemky. Tento systém také usnadňoval společnou pastvu dobytka, který se až do žní mohl pást na části úhoru, po žních na strništích a na pozdní pastvu zbyla strniska po jařinách. Polní hospodářství bylo po staletí do značné míry vázané na komunitu,[9] individuálně mohl sedlák hospodařit na záhumenku či na vinici. Postupný zánik tohoto systému nastal až od 1. poloviny 19. století a urychlily jej zákony o zrušení roboty a zákony o volném nakládání s půdou. Při tomto procesu dochází jednak ke scelování pozemků jednotlivých usedlostí, doposud rozptýlených ve třech stranách plužiny, jednak dochází k postupnému přechodu občin, tedy luk, pastvin a případně lesů, které společně užívali hospodáři trvale usazení v obci, do osobního vlastnictví.

Od počátku 19. století do 1. poloviny 20. století ploch polí přibývalo neustále, nejprve na úkor rybníků, později na úkor pastvin, luk či vinic. Krajina 1. poloviny 20. století významně zredukovala rozmanitost hospodářských ploch, ke které se však od druhé poloviny minulého století znovu začínáme navracet – přibývá vodních ploch, lesů, vinic i pastvin.

Pokud pole ovládala horizontály krajiny, vertikální dominantou byly **lesy**. V málo lesnaté krajině jihomoravského pohraničí převažovaly od středověku spíše drobné lesní plochy. Vysoká hustota sídel v tak úrodných oblastech vytlačila zbytky lesů na okraj plužin, k vodním tokům a do terénních nerovností. Tak patrně vypadaly lesy na sklonku středověku i v oblasti mezi Mikulovem a Znojmem. Tyto plochy se dnešní představě lesa podobaly jen málo, jednalo se spíše o dřevní porosty s vydupanou hlínou či spasenou trávou, neboť v lesích se často pásl dobytek. Historicky jediné větší plochy lesa jsou městské, církevní nebo panské majetky – les Burgholz či

6 Velička, P. – Veličková, M.: Aleje české a moravské krajiny. Historie a současný význam. Praha 2013, s. 48–49.

7 Ibidem, s. 76.

8 Vavák, F.: Tma ve dne jako v noci na rozumu lidském v národu francouzském učiněná po všem světě rozhlášená. Vyšlo tiskem 1796, citováno podle Hanák, D.: České konzervativní myšlení. Brno 2007, s. 34.

9 Viz Rösner, W.: Bauern in Mittelalter. München 1985, s. 129–130. Srov. Svobodová, K.: Stav pěstování zemědělských plodin a chovu hospodářských zvířat na jižní a jihovýchodní Moravě v polovině 19. století. Disertační práce. Brno 2011, s. 126.

les Palice u Znojma, les u Drnholce a Milovický les na východ od Pavlovských vrchů. Kromě toho existovaly menší lesní plochy u některých obcí, tzv. obecní lesy, ze kterých měli poddaní jednotlivých obcí právo vysekávat si podrost, kdežto stromy, jež byly určeny k obnově lesa a jako stavební a užitkové dříví, patřily vrchnosti.[10] Vedle těchto převážně hospodářských ploch existovaly menší lesní plochy v podobě ohrazených obor a bažantnic, které sloužily šlechtickým majitelům k chovu i k zábavě a které byly jedny z mála záměrně vytvářených, krajinářsky pojatých ploch v oblasti. Obory a bažantnice představují v krajině jinou funkci lesa než hospodářskou – les mohl být místem zábavy a odpočinku. Zvlášť vymezené lovecké plochy lesů představovaly anomálii nekultivovaných prostorů v zemědělsky využívané krajině. Ve své divočejší, přírodní podobě byly tyto okrsky představovány oborami, vznikajícími stále častěji od 16. století. V méně divoké, kultivované a uměle utvářené podobě byly reprezentovány bažantnicemi, zakládanými od 18. století a zanikajícími v 1. polovině 19. století. Bažantnice, malý lesík oplocený zdí, je zvláštním krajinným útvarem na pomezí lesa a parku. Jeho charakteristickým rysem je geometrický rastr cest, který usnadňoval lov díky systému průhledů do stran. V oblastech Mikulovska a Znojemska je nalézáme v jednodušší podobě u Hrádku, Jaroslavic, v parkové úpravě pak u Nesachleb a v tzv. Knížecí bažantnici u Mikulova. Z bažantnic rozesetých v celé oblasti od Znojma k Mikulovu se do dnešních dob dochovaly jen lesní plochy, případně architektonické fragmenty, zejména ohradní zdi a vstupy. Reprezentativní vstup do bažantnice se dochoval v Mikulově, torzálně pak v bažantnici u Hrádku.

Krajinný ráz ovlivňovaly také významné dominanty v podobě velkých solitérních stromů, které mohly vyznačovat hranice jednotlivých panství či katastrů obcí. Mohutné stromy rovněž často obklopovaly kříže a boží muka, cesty byly často lemovány stromořadími, jichž od 18. století stále přibývá. Nejpozději v roce 1740 bylo přikázáno vysazovat stromy kolem silnic, a to *„k ozdobě krajiny, k pohodlí cestujících, při závějích jako ukazatele cesty a konečně pro užitek ze dřeva“*.[11] Aleje jako krajinotvorný prvek přečkaly bez problémů všechny změny hospodářské i politické a jejich počet v krajině mírně narůstá.

Krajina byla zejména v pozdním středověku utvářena také velkým množstvím **rybníků**. Existence rybníků v krajině byla od jejich prvopočátků primárně ekonomická, neboť rybníky vstoupily do krajiny jako produkt renesančního gründerství. To je ostatně i hlavním motivem úvodu nejvlivnějšího hospodářského spisu *De Piscinis Libri V* od Jana Dubravia ze 40. let 16. století. V úvodu svého pojednání o rybnících konstatuje, že *„na velkých statcích není nic tak výnosného, jako ony [rybníky], co by mohlo být pramenem stejného bohatství“*.[12] Dubravius rovněž cituje Viléma z Pernštejna, který staví rybniční hospodaření před polní, když říká, že výnosy z rybníka jsou vyšší než

10 Nožička J.: Z minulosti jihomoravských luhů (Předběžná studie). Práce výzkumných ústavů lesnických ČSR, svazek 10, 1956, s. 172.

11 Pošvář, J.: Dopravní opatření na Moravě v 18. a 1. polovině 19. století. Spisy právnické fakulty, č. 23. Acta Universitatis Brunensis Iuridica. Brno 1977, s. 207.

12 Dubravius, J. – Salač, A. (eds.): O rybnících. Věnováno Antonínu Fuggerovi. Praha 1953, s. 25.

výnosy *„sena, ječmene a zeleniny“*. Navíc tvrdí, že *„rybníky nevyžadují ani tolik práce, ani nákladů jako ostatní hospodářství, a že jsou nejméně vystaveny škodám z nepříznivého počasí. Posléze byly to především rybníky, jež mi otevřely cestu k majetku, který dnes, jak vidíte, mám; i dnes mi dávají hojný zisk.“*[13] Vznik rybníků sice často vedl k narušení dobrých vztahů s držiteli okolních pozemků, po urovnání sporů se však rybníky staly samozřejmou součástí ekonomiky i kulturní krajiny. Rybníky tvořily v kulturní krajině novověku vysoce efektivní hospodářskou jednotku, jejíž výnosy představovaly podstatnou část celkových výnosů panství díky vysoké poptávce po rybách a díky nízkým nákladům na provoz rybničního hospodářství.

V oblasti Mikulovska a Znojemska se rybniční soustava prudce rozvíjela nejpozději od počátku 15. století. Zejména mikulovské rybníky patřily k nejvýnosnějším v našich zemích, protože byly oživovány živinami ze splachů z Pavlovských kopců a z přilehlých osad, které poskytovaly těmto rybníkům mimořádnou výživu bohatou na vápno. Maxima rozlohy dosáhly rybniční soustavy v oblasti ke konci 16. století, Sedlecký rybník u Mikulova a Zámecký rybník u Jaroslavic byly v té době 5. a 6. největším rybníkem na Moravě. Tradiční spádovou oblastí pro obchod s rybami z Mikulovska i Jaroslavicka zůstává po celé 17. a 18. století Vídeň.

Množství funkcí, které na sebe rybníky navázaly, vedly k tomu, že vodní plochy rybníků byly postupně doplňovány přilehlými hospodářskými budovami – sádkami, mlýny či rybárnami a dalšími krajinotvornými úpravami podtrhujícími estetické kvality tohoto krajinného prvku. Svébytná kultivace okolního prostoru mohla sahat od pouhé výsadby aleje kolem rybníka, jako tomu bylo u rybníka Zámeckého u Jaroslavic, až k rozsáhlejším souborům staveb hospodářských či dokonce reprezentativních, jako tomu bylo v případě sádek u Mikulova.

Krajinu však rybníky dotvářely poněkud mimoděk a ekonomická podstata jejich existence, která souvisí se změnami nabídky a poptávky, z nich činila a činí nejvíce ohrožovaný prvek kulturní krajiny. Jejich velkou závislost na výkyvech trhu s rybím masem a poptávkou po orné půdě přesvědčivě ilustruje jak rozmach rybníkářství ve středověku, tak i téměř naprostý zánik rybníků ve zkoumané oblasti v průběhu 19. století. Velký hlad po půdě v důsledku růstu populace a rostoucí zemědělské výnosy z plošné jednotky vedly od konce 18. století k vysoušení rybníků a postupné přeměně valné většiny rybničních ploch na pole. Zatímco ceny ryb stagnovaly, ceny obilí a ceny dobytka rostly, dokonce i výnos nově zřízených luk byl vyšší než výnos z plochy rybníka.[14] Dokonce i Zámecký rybník u Jaroslavic, který podle údajů z tereziánského katastru dělal z panství Jaroslavice panství se čtvrtým nejvýnosnějším rybničním hospodařením na Moravě,[15] byl na začátku 19. století

13 Ibidem, s. 30.

14 Hurt, R.: Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku, II. díl. Nepublikováno – strojopis, 1960, s. 124.

15 Trantírek, M. – Radimský, J.: Tereziánský katastr moravský. Prameny z 2. poloviny 18. století k hospodářským dějinám Moravy. Praha 1962, s. 192–220.

vysušen a přeměněn na pole. Tento proces vrcholil na konci 19. století, ve 20. století lze pozorovat alespoň částečnou obnovu vodních ploch v některých jejich historických lokacích (např. Zámecký rybník u Jaroslavic, Šibeničník či Portz u Mikulova). Zatímco plochy lesů zůstávají v krajině relativně neměnné a dlouhodobě můžeme sledovat jejich mírný nárůst, rybníky, dříve tak četné, v krajině stále chybí a jejich obnova je velmi pozvolná.

Specifický prvek kulturní krajiny tvořily **vinice**. Víno bylo civilizační plodinou Západu a v naší kultuře mělo vždy výsadní postavení. Plochy vinohradů měly i svou exkluzivitu právní, měly vlastní právní předpisy (horenské právo), vlastní soudy a bylo s nimi spojeno právo azylu. Vinice mohly být jako jedny z mála pozemků už od středověku prodávány a držba vinice se významně blížila dnešnímu soukromému vlastnictví. Ve středověku a raném novověku představovaly vinice v kulturní krajině hospodářskou i právní anomálii.

Zakládání a správa vinic v období středověku sleduje dualitu církevní a světské moci. Na jedné straně stála potřeba vína pro liturgické účely, která pomáhala rozvoji vinic především při velkých klášterech, na druhé straně stál majestát panovníka, který dával vinice vysazovat či přikazoval poddaným, aby vinice sázeli. Město obklopené vinicemi a zahradami je *topos*, který se v českém prostředí uplatňuje nejpozději od dob Karla IV., který vydal nařízení o vysazování vinic a zahrad v okolí pražských měst a sám budoval vinice z dovezené révy kolem Karlštejna. Jeho příklad byl měšťany i feudály hojně napodobován, protože vinice byly nejvýnosnější zemědělskou kulturou a v přeneseném slova smyslu symbolem bohatství a prosperity.[16]

Ve zkoumané oblasti se ve středověku etablovala dvě významná vinařská centra, jedno v oblasti kolem Pálavy, druhé v katastrech území přiléhajících ke Znojmu. U Znojma jsou vinice doloženy nejpozději od počátku 13. století,[17] podobně je tomu v okolí Mikulova, kde jsou zmíněny mušovské vinice roku 1237.[18]

Vinařství bylo v různých obdobích rozvíjeno různými společenskými vrstvami. S jistou mírou zjednodušení lze říci, že v 11. až 13. století zakládaly vinice především kláštery, od 13. do 16. století se ve vinařství angažovali stále více měšťané a šlechta. Od 2. poloviny 17. století vstupovali do viničního hospodářství stále častěji i poddaní, jejichž aktivity vedly k trvalému rozšiřování vinic po celé 18. století i v 1. třetině 19. století. Tomuto procesu odpovídají rostoucí výměry vinic, které můžeme pozorovat v josefínském i stabilním katastru, a také proměny urbanismu

16 Viz Kraus, V.: Historie mělnického vinařství. In: Vlastivědný sborník Mělnicka 1. Okresní muzeum v Mělníku, 1982, s. 63.

17 Auer, J.: Znojemské vinice a znojemské víno od pradávna do roku 1850. In: Sborník Státního okresního archivu Znojmo 1995. Znojmo 1996, s. 15. nebo také Moravský zemský archiv Brno: E 57, i. č. 147, sign. H 4.

18 Zemek, M.: Moravské a české vinohradnictví do poloviny 13. století. In: Frolec, V.: Vinohradnictví: kapitoly z dějinného vývoje od minulosti do současnosti na Moravě a v Čechách. Brno 1973, s. 31.

vinařských sídel a architektur spojených se zpracováním vína. Velké vrchnostenské a měšťanské sklepy byly od konce 17. století stále častěji doplňovány malými sklepními stavbami ve sklepních uličkách, jež přiléhají k jádrům vinařských obcí.

Vinařská konjunktura, která rozšiřovala vinice i na úkor polí, niv a luk, vrcholila počátkem 17. století. Znojmo a Mikulov vstupují do 17. století jako města obklopená vinicemi, jako centra obchodu s vínem, jehož výnosy posilují trvalou prosperitu těchto sídel. Před třicetiletou válkou bylo mikulovské panství s více jak 10000 měřicemi vinic největší vinorodé panství na Moravě.[19] Již před třicetiletou válkou se v některých vesnicích stalo vinařství natolik dominantním odvětvím, že ovlivnilo celou sociodemografickou strukturu a vytvořilo de facto vinařská městečka s velkým podílem obyvatel závislých na námezdní práci. V Dolních Dunajovicích, Dolních Věstonicích, v Pavlově, Havraníkách a Šatově se obyvatelé věnovali vinohradnictví jako svému hlavnímu povolání.

Úspěšný rozvoj vinic v okolí Pálavy a Znojma byl výrazně narušen v polovině 17. století událostmi třicetileté války. Vinice, které jsou velmi náročné na velké množství lidské práce, v důsledku válečných událostí i poklesu počtu obyvatel[20] ve značné míře zpustly nebo byly přeměněny zpět na pole či pastviny. Nepříliš pozitivní obrázek o stavu vinic ve 3. čtvrtině 17. století dokládá znojemské horenské právo z roku 1677, které v úvodu uvádí, že *„dříve pečlivě vzdělané vinice přestaly nést užitek, takže se podobaly spíše polím nebo byly ponechány ladem, ostatní pak byly vzdělávány se škodou“*.[21] Po třicetileté válce se tedy vinice začaly postupně obnovovat, zpočátku zvolna v tradičních lokalitách vinných hor, později v nových lokalitách, a to zejména na Znojemsku, které bylo relativně málo zasaženo třicetiletou válkou a nepostihl je ani vpád Tatarů. Díky tomu se Havraníky po třicetileté válce mohly stát největší vinařskou obcí. V téže době se ve vinařských oblastech urychluje proces tzv. zeselštění vinařství, kdy se do pěstování vína pouští stále častěji i sedláci a drobní hospodáři.[22] Kromě změn na trhu a růstu produkce se tento proces podepsal i na změnách ve struktuře sídel rozvojem tzv. vinařských uliček. Vzhledem k tomu, že až do 17. století nebyly zemědělské usedlosti vybaveny sklepy, vedla nová hospodářská aktivita k budování vinařských sklepů za vsí. Začaly vznikat suburbánní viniční industrie, rozšiřující existující struktury obce o monofunkční ulice. Vznik vinařských uliček byl logickým

19 Matějek, F.: Moravská vinice a třicetiletá válka (1. část). In: Sborník historický ČSAV 30, 1984, s. 55.

20 Pokles počtu obyvatel dokládá příklad obce Dyjákovice. Po dlouhou dobu nebyly Dyjákovice válkou významně zasaženy, ještě v roce 1642 vykazovaly 121 osedlých, tedy o 1 více než v roce 1619. Avšak v roce 1642 Švédové vyrabovali Jižní Moravu a do Dyjákovic vstoupil mor, proto v roce 1657 je ze 121 osedlých pouze 52, tj. 42,6 %. Osidlování postupovalo pomalu, ještě v roce 1672 bylo ze 121 osedlých jen 80 (65,6 %). Markel, M.: Lichtenštejnská privilegia pro Dyjákovice po třicetileté válce. In: Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě, sv. 12, 1998, s. 65.

21 Pošvář, J.: Znojemské viniční právo. In: Jižní Morava, 1977, roč. 13, s. 122.

22 Viz Markel, M.: Dějiny Jaroslavic. Kyjov 2006, s. 71.

řešením nové situace, kdy do odvětví začaly vstupovat nové subjekty. Hospodářská specializace vinařských obcí v 18. století vstupuje i do urbanistického utváření sídel, významným způsobem je proměňuje a dává jim novou, nezaměnitelnou strukturu.

Nárůst vinařství můžeme zaznamenat ještě na sklonku 18. století a v 1. polovině století 19., zejména v oblasti kolem Jaroslavic. Poslední třetina 19. století a 1. polovina 20. století se však už nesla ve znamení ústupu vinic z krajiny. Moravského pohraničí se sice pozvolný úpadek vinařství dotkl relativně nejméně, neboť se jednalo o oblast na Moravě nejvýnosnější, přesto však citelně. Mezi lety 1900 až 1930 klesly plochy vinohradů v okrese Znojmo, Jaroslavice i Mikulov o více než polovinu.
V roce 1930 dosáhla plocha vinic svého historického minima – na Moravě zůstalo jen 3870 ha vinic, tedy přibližně pětkrát méně než v polovině 17. století, kdy zde bylo cca 18000 ha.[23] Od tohoto roku se však vinice do krajiny začaly opět postupně vracet. Do roku 1937 bylo dosaženo rozlohy cca 7000 ha vinic, v roce 1960 (po propadu 40. a 50. let) přes 6000 ha. Postupným rozšiřováním vinic se plocha znovu postupně zvětšovala, až v roce 2011 činila jejich rozloha na Moravě 16536 ha.[24]
V oblasti Mikulovska a Znojemska se současná rozloha vinic velmi blíží rozloze z období prvního vojenského mapování a představuje tak úspěšnou obnovu hospodářské funkce a zároveň vizuální působivosti krajiny 18. století, jak je zachycena v mapách prvního vojenského mapování.

Linie

Plochy v krajině jsou rozčleněny liniemi viditelnými i neviditelnými. Kromě sítě cest, mezí, vodních toků, hradeb či zdí existují linie neviditelné, vyznačující vlastnické právo, soudní pravomoc, berní povinnost či příslušnost ke komunitě. Linie řídí naše kroky.

Cesta, stezka či jasná spojnice dvou bodů je průvodním jevem existence života, podle některých autorů[25] pak také prvním architektonickým dílem člověka, který se ještě v mnohém nachází na úrovni zvířete, zahajuje však již svůj duchovní vzestup. Původní spojnice obydlí a obživy (např. jeskyně a pramene) je doplněna o spojnici obydlí a posvátného místa. Tato tři místa pak mezi sebou začínají formovat základní cestní síť, která na jedné straně vytvoří základní struktury každodennosti, na straně druhé se stane předobrazem životní pouti. Lineární směřování lidského života, cesta směřující k jasnému, pevně danému cíli, přecházení mezi posvátným a profánním, to vše se stává samozřejmou metaforou lidské existence.

23 Viz Kraus, V.: Pěstujeme révu vinnou. Praha 2003, s. 8.

24 Viz Vína z Moravy, Vína z Čech. Dostupné na: http://www.wineofczechrepublic.cz/nase-vina/statistiky-a-fakta.html

25 Velička, P. – Veličková, M.: Aleje české a moravské krajiny. Historie a současný význam. Praha 2013, s. 17.

Přirozenými liniemi v krajině jsou kromě cest také vodní toky, přirozené a nízkonákladové komunikační tepny, které posilují díky své snadné přístupnosti a levné energii potenciál hospodářských sídel vznikajících na jejich březích. Také hranice polí či vinic, hradby či zdi, vstupují do krajiny svým jasným oddělením dvou odlišných celků.

Vedle fyzicky existujících linií cest a vodních toků existují v krajině také mnohé linie pomyslné, abstraktní, především hranice právní a administrativní. Hranice vinohradu neodděluje jen místo pro pěstování vinné révy, ale ukazuje i oblast práva azylu, stejně jako útočiště v chrámu. Hranice panství s sebou nese odlišné robotní povinnosti i příslušnost k jinému soudu, hranice obecní pastviny určuje plochu pro společné hospodaření komunity a podobně. Tyto a jiné linie umožňovaly orientaci jak v prostoru fyzickém, tak i v prostoru sociálním.

Původně jasná dichotomie sídlo–krajina se v současnosti rozmělňuje, ale po většinu historie lidské společnosti existoval zřejmý rozdíl mezi sídlištním útvarem a okolní krajinou, zdůrazněný často fyzickou hranicí. Zajímají nás hranice, dělící linie a křivky prostoru krajiny. Jsou mnohočetné, fyzické i symbolické, hranice vlastnické či politické, hranice sídla, města, země, státu, přírodní hranice krajinného prostoru či přírodního biotopu. Základním přírodním prvkem dělícím plochu naší krajiny sevřené mezi masivem Pálavy a návrším Jevišovické pahorkatiny jsou toky, zejm. meandry řeky Dyje a koryta jejích přítoků a řekou napájených náhonů. Vedle těchto přírodních determinantů tvoří základní strukturu architektury kulturní krajiny jemné předivo sítě komunikačních vláken propojujících body lidských sídel a výrobních a kultovních míst, položených na přírodním reliéfu. Z členících linií v krajině jsou tedy nejvýznamnější trajektorie komunikačních drah: cesty, silnice, pěšiny – jejich účel, technologie a strategie budování a směřování a doprovázející architektura sakrálních i profánních děl. Existence těchto pulzujících tepen krajiny a vlastně i celý život kulturní krajiny vůbec byly nedílně spjaty s děním, které se na cestách odehrávalo, ať už se jednalo o obchodní ruch, poutní hnutí, vojenská tažení, či o běžné cesty z příbytku na pole, pastvinu, vinohrad, nebo dokonce o cestu k poslednímu místu odpočinku člověka – na hřbitov. Chápeme tedy zkoumaný prostor skrze rozpoznávání ohraničení a členění kulturní krajiny funkčními a významovými liniemi a jejich změnami v čase předmoderního světa.

Kulturní krajina sestává z ohnisek, spojnic a ploch vymezených hranicemi a právě spojnice tvoří jeden z nejvýznamnějších antropogenních zásahů do struktury kulturní krajiny. **Cesty a silnice** křižují zemi a člení ji do mozaiky geometrických tvarů. Cesty dávají krajině systém, určitou strukturu umožňující v ní nejen pohyb, ale také uchopení a pochopení krajiny. Krajina mezi Mikulovem a Znojmem měla od nejranějších dob funkci kontaktního prostoru křižovaného stezkami a cestami spojujícími jih a sever Evropy. Od cest, jimiž římské impérium pronikalo do severního barbarika, po císařské silnice 18. století pulzoval na dálkových strategických a obchodních komunikačních tepnách procházejících naší krajinou život. Vedle významných komunikací spojujících Čechy, Moravu a Slezsko s Podunajím protkávaly krajinu husté pletence cest, které napojovaly jako vlásečnice každý prvek kulturní krajiny – ves, pole, vinohrad či hřbitov – na fungující komunikační systém.

Cesty se staly významnými nositeli nových technických řešení nejrůznějších přestupů (mostů a přechodů) přes reliéf a vodoteče kulturní krajiny, jejich tvář pak výrazně doplňují souvislé pásy stromů (aleje) a **drobná sakrální architektura** (kapličky, boží muka a kříže).

Kulturní krajina dotvářená těmito prvky, včetně významných lokálních poutních míst zakládaných v oblasti jihomoravského pohraničí, pak ukazuje ve svém celkovém obrazu zajímavá a často též v mnoha ohledech významná místa. Duchovní rozměr poutních míst je akcentován uměleckou stránkou, kde je vzájemně se prolínající sféra architektury, malířství a sochařství podporována i stránkou hudební a vytváří tak onen typický „barokní“ Gesamtkunswerk. Všeobecně přijímaný kulturní význam poutních míst pro své bližší i vzdálenější okolí současně přesahoval i do sféry ekonomické a nemalou měrou přispěl k rozvoji příhraničního regionu.

Otevřenou krajinu mezi Mikulovem a Znojmem člení **řeka Dyje** která se vlní mezi bělostným vápencovým masivem Pavlovských vrchů na východě a lesnatější hercynskou krajinou Jevišovické pahorkatiny na západě. Řeka již od středověku vymezovala hranici mezi přemyslovským státem a babenberským Rakouskem, a přestože je dnešní hraniční linie na našem území místy posunuta jižním směrem, stále sleduje ve větší či menší vzdálenosti tok Dyje.[26]

26 Téma bylo přímo či nepřímo mnohačetně řešeno, nově viz Wihoda, M.: Morava v době knížecí. Praha 2010, s. 55, 120, 125; Konečný, L. J.: Počátky Drnholce v kontextu regionálních dějin. In: Kordiovský, E. a kol.: Drnholec. Knižnice Jižní Moravy sv. 33, Muzejní a vlastivědná společnost. Brno 2011, s. 73–92; Konečný, L.: K nejstarším dějinám Drnholecka. In: Jižní Morava, 1987, roč. 24, s. 150–152; dříve např. Hurt, R.: Osídlení Břeclavska v historické epoše. In: Jižní Morava, 1969, roč. 5, s. 5–18; Scheuer, E.: Ke vzniku jihomoravské hranice. Ročenka Okresního archivu ve Znojmě. In: Sborník Státního okresního archivu Znojmo 1986. Znojmo 1987, s. 15–25.

Úvod

Krajina jako dílo

Řeka do místní, převážně suché panonské krajiny přiváděla životodárnou vodu a úrodné náplavy, poskytovala hojnost ryb a byla hlavní hnací silou hospodářského rozmachu. Regulaci toku a pohon výrobních zařízení umožňoval náhon budovaný od středověku na dlouhém úseku od Krhovic do Hrádku, prodloužený později až do Laa.[27] Monumentální stavby mlýnských provozů byly zdrojem bohatství a technického pokroku. Řeka však působila i pravidelné záplavy,[28] které v jejím okolí po značnou část roku znesnadňovaly průchod.[29] Široké bahnité koryto doprovázené lužními lesy a mokřady výrazně omezovalo dopravní spojení mezi oběma břehy řeky, kterou bylo možné překonat pouze přes několik málo udržovaných komunikačních koridorů opatřených mosty, náspy či hatěmi. Říční tok se všemi těmito přidruženými stavbami tak představoval výrazný a nezanedbatelný prvek v obrazu kulturní krajiny.

Most je symbolem spojení. V převážně nížinném území členěném tokem řeky Dyje, doprovázeném od vrcholného středověku záplavovými územími se slepými rameny, močály a lužními lesy, byly mosty zásadním komunikačním prostředkem umožňujícím průchod krajinou. Významný most přes bažinatý terén dal jméno obci Strachotice (Rausenbruck), slovo most se odráží i v německém názvu kláštera Louka (Klosterbruck), který leží na Dyji pod Znojmem. Údržba mostních staveb a přístupových náspů byla velmi nákladná, a proto bylo u mostů vybíráno mostní mýto. Mostní stavby byly v záplavové krajině u Dyje pravidelně poškozovány povodněmi, a i proto byly staré dřevěné mosty na nejdůležitějších komunikačních místech na řece od raného novověku nahrazovány trvanlivějšími zděnými stavbami. Od roku 1593 se stavěl kamenný most přes Dyji u Starého Šaldorfu pod Znojmem, v letech 1695–1699 pak bylo vybudováno zdaleka nejrozsáhlejší mostní dílo na Dyji. Původní náspy a dřevěné mostní konstrukce, které překonávaly inundační údolí Dyje u Drnholce, nahradil na konci 17. století nákladem majitele drnholeckého panství, hraběte Václava Vojtěcha ze Šternberka, nově zbudovaný monumentální soubor zděných mostů a hrází zvaný Desetimostí. Tyto stavební konstrukce byly bohužel zničeny v průběhu 20. století. Nedocenitelná hodnota mostů jako klíčových bodů spojení v krajině měla však také negativní dopad. K přechodům řeky se soustředily zápasy o vojenské ovládnutí prostoru. Armády se krvavě střetávaly na březích Dyje například roku 1619 mezi Strachotínem a Dolními Věstonicemi, roku 1809 u mostů přes Dyji pod Znojmem či roku 1945 na konci 2. světové války u přechodů přes řeky Dyji a Jihlavu mezi Mušovem a Pasohlávkami. Mosty tak přitahovaly nejen civilní život, ale také válečnou devastaci, jíž opakovaně podléhaly.

27 Např. Eliáš, J. O.: Krhovicko-jaroslavický náhon. Historická rešerše ke stavebnímu vývoji, originální stať 1977. Archiv autora, aktualizace a digitalizace 2001; Eliáš, J. O. – Koběrská, L. – Uher, V.: Vodní mlýn ve Slupi – stavebně historický průzkum, rukopis; Kloiber, M. – Kovář, T. – Merta, O. – Rybníček, M.: Dendrochronologická datování stavebních prvků vodního mlýna ve Slupi. In: Archeologica technica 19, Brno 2008, s. 125–142; Hurt, R.: Dyje, její historický vývoj a úpravy. Nepublikovaný rukopis, 1976.

28 Během 18. století bylo zaznamenáno 13 velkých záplav, viz Brázdil, R. – Valášek, H. – Sviták, Z.: Meteorological and hydrometeorological extremes in the Dietrichstein domain of Dolní Kounice and Mikulov between 1650 and 1849 according to official economic records of natural disasters. In: Geografický časopis, roč. 55, č. 4, 2003, s. 333–337.

29 Krajina byla někdy v celé šíři několikakilometrového inundačního pásma zaplavena týdny až měsíce, jak uvádí například pasáž v textové části prvního vojenského mapování popisující situaci u Valtrovic: *„Od Krhovic řeka Dyje teče vpravo stranou vedle obce ke Křídlůvkám, je od 4 až do 6 sáhů široká, hluboká, s písčitým dnem, vysokými břehy a nemůže se nikde, než zde vytvořenými dřevěnými mosty přejít. Pokud se tento tok na jaře vyleje, zatopí louky a pastviny ležící až k obci a i z druhé strany Dyje cesty vedoucí do Jaroslavic, Slupi a Strachotic, jinak schůdné, zůstanou uzavřeny. Při velkém rozlití dosahuje tok na mosty, inundace trvá od 8 do 12 týdnů.“*

Bod

Bod přitahuje pozornost, pak zaujme mysl a nakonec získá celého člověka. Existence bodu vymezuje základní funkční orientaci, bodu se vzdalujeme nebo se k němu přibližujeme.

Bod či místo má v krajině svou vlastní gravitaci, která k sobě stahuje život v jeho různých podobách. Obchodní centra k sobě přitahují z blízka i z dálky ty, kdo chtějí koupit či prodat. Čím větší byl trh, tím větší byla vzdálenost, ze které byli lidé ochotni přijít. Také proto vceňovací operáty uvádějí jako přirozené tržiště obyvatel Hrušovan nad Jevišovkou vzdálenější Znojmo než bližší Mikulov. Přirozený okruh zákazníků mají také mlýny, výčepy či zájezdní hostince. Každé sídlo v krajině, ať už se jedná o samotu, ves, či město, každodenně pulzuje, obyvatelé ho opouští a zase se do něj navrací, návštěvníci přicházejí a odcházejí. Příčiny tohoto pohybu a jeho frekvence pak spoluutváří genia loci vinařských či obilnářských obcí, sídel světských i duchovních vrchností, trhových vsí, městeček a měst.

Svou gravitaci mají také poutní místa, k nimž směřují lidé zbožní. Některá poutní místa jsou významná jen pro lidi z nejbližšího okolí, jako třeba (dnes zaniklá) kaple u pramene v Hrádku, jiná přitahují davy ze značných vzdáleností, jako tomu bylo v případě lorety v Mikulově či kaple sv. Šebestiána nad Mikulovem. Zvláštním bodem v krajině jsou místa určená k zastavení – smírčí kameny, boží muka, poklony, sochy. Lidská paměť se tu setkává s pamětí společnosti a s pamětí krajiny.

Linie členící krajinu se sbíhají v bodech – místech. Místa, sídliště, výrobní celky či objekty kultu tvořily v barokní epoše středobody a pulzující orgány živé struktury kulturní krajiny. Jasně ohraničené mikrokosmy lidských sídel a sídlišť byly spojeny předivem komunikací rozbíhajících se z center moci a bohatství – měst, klášterů a panských sídel, jejichž věže ovládaly horizonty krajiny. V naší staré sídelní krajině byly jasně ohraničené urbánní a jiné stavební struktury obklopeny obhospodařovanou krajinou s hospodářskými dvory, se sady, vinohrady, poli,

Úvod
Krajina jako dílo

pastvinami či lesy a oborami. Jen místy – v bažinách u vodotečí či u skalních výstupů – se dochovaly nevelké útržky krajiny volné. Nesčetné další krajinné prvky, třeba vertikály drobných sakrálních děl, osamělé stromy, hraniční kameny, hřbitovy, šibenice atd. doplňovaly scenérii barokní kulturní krajiny do celkového pestrého zjevu mnohotvarého organismu navzájem provázaného předivem fyzických i nehmotných vazeb.

Mezi nejvýraznější zásahy do krajiny patří **lidská sídla**. Dodnes na mnoha místech ovládají horizonty a pohledové scenérie naší krajiny věže Znojma či Mikulova, silueta zámku v Jaroslavicích nebo monumentální objekty kláštera v Louce, obdobně jako zámek v Drnholci. Tato krajinná vizuální dominance symbolicky upomíná na faktickou mocenskou dominanci těchto sídel, center panství, na zkoumaném území v předmoderní epoše. Vedle těžišť moci a ekonomického bohatství ovšem strukturovala plochu této odedávna osídlené krajiny také menší sídliště a výrobní a hospodářské stavby, městečka, vsi, dvory a mlýny do pestré mozaiky urbánních prvků, z nichž expandovala energie živící organismus kulturní krajiny.

Působením **velkých aglomerací** královského města Znojma či poddanského Mikulova se kolem dominantního mocenského, hospodářského a intelektuálního centra vytvářela výrazně urbanizovaná krajina, která byla z důvodů hospodářské exploatace, strategických potřeb i ideových motivů a estetických konceptů výrazně upravována. Část zkoumaného území má tedy podobu příměstské krajiny s bezprostřední vazbou na městské centrum. Tradiční teritoriální a hospodářská uzavřenost sídlišť opatřených městskými právy bezprostředně souvisela s vůlí vrchnosti. Pro vládnoucí elity města primárně plnila roli ekonomického prostředníka ve vztahu k okolní krajině, sekundárně pak vytvářela prestiž díky své reprezentativní vnější podobě, založeným institucím a kulturnímu a společenskému významu.

Přes své umístění na územní periferii se některá menší sídliště vymykala postavení hospodářské či kulturní periferie. Při hranici situované velké ohrazené **vinařské městečko** Šatov s právem jarmarku a týdenního trhu, které disponovalo též právem hrdelním, tvořilo spolu se sousedními Hnanicemi západní výspu Jaroslavického panství a výrazný sídlištní prvek v krajině východního Znojemska. Výjimečná situace nedalekých Hnanic pak byla spjata s monumentální středověkou architekturou chrámu sv. Wolfganga, schránou nejvýznamnějšího lokálního kultu jihovýchodního Znojemska a cílem rozsáhlého poutního hnutí, jehož přitažlivost byla umocněna blízkostí druhého poutního místa, svatyně Heiliger Stein, která se nacházela v katastru dolnorakouského Mitterretzbachu.

Vesnice tvořila základní společenskou a ekonomickou sídelní jednotku v kulturní krajině barokní doby. Přírodní rámec, bezprostředně prostupující do života obyvatel především prostřednictvím cyklicky se opakujících pracovních úkonů zemědělské činnosti, byl postupně obohacován o kulturní vrstvu drobné církevní architektury, jejíž duchovní význam pak často vytvářel přesahy propojující jednotlivá teritoria.

Jihomoravská venkovská sídla formoval feudální řád a principy tradiční ekonomiky, která v souladu s oním společenským řádem zachovávala i přísnou sídelní formu. Na náměstích (venkovský *Markt* a nikoliv městský *Ring*) a návsích a okolo hlavních cest se nacházely selské vrstvy (sedláci různých kategorií), v paralelních a vedlejších uličkách pak vrstvy nižší (domkáři i podruzi). Sociální hierarchie se tedy přísně odrážela i v prostoru, v řazení domů, které byly zhmotněním základní společensko-hospodářské jednotky tradiční feudální společnosti. Tou nebylo individuum, ale rodina, domácnost reprezentovaná hospodářstvím, domem. Dům, resp. grunt/rodina/domácnost dávaly člověku/křesťanovi sociální pozici, zajišťovaly jeho živobytí, výchovu, socializaci i stáří.[30]

Jádra venkovských obcí se od konce 17. století rozšiřovala o obydlí mohutně narůstajících domkářských vrstev a na krajích vinařských obcí, někde zcela v prostoru extravilánu, se formovaly základy areálů vinných sklepů a lisoven.[31] Od konce 18. století se na humnech začaly zakládat celé kolonie mohutných stodol (Dyjákovice). V 19. století všechny tyto tři trendy vyvrcholily a daly tak jihomoravskému venkovu jeho typickou tvář, kterou si podržel až do poloviny 20. věku. Pro úplnost je nutné dodat, že na sklonku 17. století byly v rámci konsolidace dominií obnoveny louckou a jaroslavickou vrchností vsi Derflice a Načeratice. Součástí tohoto hospodářského zakladatelského úsilí bylo zřejmě i založení velkomlýna v Jaroslavicích.[32]

Feudální vertikalita poddaných a vrchnosti byla mnohdy zhmotněna v prostoru polaritou zámek versus vesnice či městys. Ve sledovaném regionu vynikne tento vzájemně se doplňující protiklad v sídlech dominií: v Jaroslavicích, Hrušovanech nad Jevišovkou či Drnholci. Významná část zkoumaného území především na Jaroslavicku a Hrušovansku se však vyvíjela bez působení magnetu velkého urbánního centra městského charakteru a podržovala si silně vernakulární ráz.

Panský dvůr nebo také dvůr poplužní či v případě německy mluvícího prostředí jižní Moravy *Meierhof* (*Mayerhof*, tedy *majer*) navazuje na středověké šlechtické dvory. Jak vyplývá z německého označení, jedná se o prestižní dvůr, a to jak poddanský, tak i církevní či vrchnostenský. V oblastech, kde se prosadil v 16. a 17. století vrchnostenský velkostatek hospodařící ve vlastní režii (tedy ve středovýchodní Evropě východně od Labe), se vzhledem k jeho rozměru ustálil název majer právě pro vrchnostenský dvůr (v českých a rakouských zemních a v Uhrách). Prostory pan-

30 Srov. „teorii domu“ formulovanou rakouským historikem O. Brunnerem, viz Blickle, P.: Das Alte Europa. Vom Hochmittelalter bis zur Moderne. München 2008, s. 20–29.

31 Ke vzniku sklepních uliček viz Markel, M.: Vznik sklepních areálů z hlediska historické typologie vinohradnických oblastí. Das Entstehen von Kellergassen aus Sicht der historischen Typologie der Weinbaugebiete. In: Památková péče o objekty vinohradnické povahy. Die Pflege von Denkmälern des Weinbaus. Brno 2014, s. 99–116; Idem: Historické kořeny fenoménu sklepních uliček. In: Sklepní uličky jižní Moravy. Historie. Památková ochrana. Přítomnost. Brno 2013, s. 3–14.

32 Idem: Mlynář. In: Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J. (eds.): Člověk na Moravě 19. století. Brno 2004, s. 152–166.

ského dvora se primárně staly zázemím obilní produkce, chovu dobytka a probíhala v nich i ostatní hospodářská produkce velkostatku včetně pivovarů a vinopalen. Majer se stal za pobělohorského režimu základní hospodářsko-správní jednotkou každého panství. Dominium louckých premonstrátů patřilo k panstvím s největším počtem majerů na Moravě (v roce 1750 se jednalo o 19 dvorů). Oproti tomu středně velká dominia Mikulov (5 dvorů), Drnholec (5 dvorů), Jaroslavice (4 dvory) či Hrušovany nad Jevišovkou (4 dvory) vystačila s menším počtem majerů. Některé panské dvory byly budovány v blízkosti panských sídel, jiné se staly dominantou ve volné krajině, kde bývaly obklopeny panskou, tedy dominikální půdou, proto se také nenacházejí ve vinařských obcích jihozápadně Znojma.

Zvláštní přitažlivost mají v krajině **poutní místa**. Od archaického pohanství po protireformační katolictví 17. a 18. století a dále vlastně až do současnosti se člověk pokouší v různých formách zhmotnit duchovní přítomnost transcendentních sil ve svém sídle i v krajině. Cesty, jež krajinou procházejí, jsou doprovázeny objekty kultu, které plní funkci jakési osnovy spojující posvátné tajemno s všední činností. Vzniká tak posvátná krajina, v níž se neoddělitelně propojuje sakrální s profánním. Křesťanský ideový svět se v naší krajině projevil budováním a vztyčováním sakrálních monumentů. V novověké krajině Mikulovska a Znojemska se přirozeně prolínala poutní místa středověku i raného novověku. Nejstarší poutní místa byla spojená ponejvíce s posvátným pramenem. Tato prvotní struktura poutních míst v krajině vznikla v souvislosti s německou kolonizací, čemuž napovídá nejen jejich propojení s vodním prvkem, ale i jejich patrocinia[33] – sv. Leonard v Mušově, sv. Oldřich v Novosedlech (možná i sv. Oldřich v Hrádku) a sv. Wolfgang v Hnanicích. Tato poutní místa zůstala velmi živá ještě na počátku barokního období. Spojila v sobě dvojí podstatu i přitažlivost poutních míst, jako jsou patronát světce na straně jedné a materiální připomínka jeho zázračné moci, kterou v nejstarším období nejčastěji zastupoval právě posvátný pramen, na straně druhé.

Novější vrstvou poutních míst, jimiž byla krajina jihomoravského pohraničí poseta v období baroka a která vydala hojnou žeň v podobě čilého poutního ruchu, byla místa, jež velmi často vznikala kvůli ochraně obyvatel prostřednictvím nebeských patronů před opakovanými nebezpečími. Hustá síť ochranných poutních míst v krajině byla zasvěcena především ochráncům proti moru,[34] kteří byli později přeneseně uctíváni i jako ochránci proti jiným epidemiím, zejména epidemiím cholery v 19. století.[35] Tato kulturní vrstva krajiny je na vybraném území mimořádně silná,[36] dodnes je

33 Borský, P. – Černoušková, D. – Konečný, L. J.: Kostel sv. Leonarda v Mušově. In: Průzkumy památek, 1998, č. II, s. 34.

34 Viz Diecézní archiv Biskupství brněnského (dále jen DA BB): fond Biskupská konsistoř Brno, i. č. 8685, sign. P 241, kart. 2050.

35 Můžeme spekulovat o lidovém ztotožnění epidemií cholery i moru, protože epidemie moru v roce 1680 je nazývána jako „lues asiatica“ (asijská nákaza), epidemie cholery pak v 19. století jako „orientální úplavice“.

36 Např. kaple Panny Marie Bolestné u Znojma (DA BB: i. č. 14487, kart. 3084) nebo v Hodonicích (DA BB: fond Biskupská konsistoř Brno, i. č. 5567, sign. H 262, kart. 1495).

zde dochováno mnoho desítek exemplářů drobné sakrální architektury a soch různých typů z různých časových období. Při studiu historických pramenů krajiny barokního období budeme až fascinováni množstvím kamenných a cihlových strážců tyčících se u vstupů do obcí, na křižovatkách a na návrších v krajině.

Na starých vedutách ční k nebi na návrší, na horizontu či jinde při okrajích uměleckého zpodobení krajiny charakteristický útvar dvou či více pravoúhle navazujících břeven opatřených zpravidla oběšencem. Tyto často mohutné **popravčí stavby**, které mají pod horní dřevěnou konstrukcí bytelný zděný základ, tvořily jeden z nejpůsobivějších prvků předmoderní krajiny. U popravišť stávaly pilíře božích muk, které posvěcovaly prokleté místo potupné smrti a u nichž byly vykonávány modlitby smíření. Jednalo se o místo nečisté, jehož nezbytné opravy byly vykonávány celou komunitou za očistných duchovních rituálů. Rovněž ceny pozemků přiléhajících k šibenici byly poznamenány blízkostí místa výkonu hrdelního práva i zpravidla nepietního uložení tělesných ostatků odsouzených.

KRAJINA MEZI MINULOSTÍ A SOUČASNOSTÍ

Boží muka

Pozdně gotická boží muka v Šatově

Pozdně gotická boží muka mimořádné výtvarné úrovně jsou vystavěna na mohutném odstupňovaném hranolovém soklu. Sloup má hranolovou patku se zkoseným horním okrajem, oktogonální dřík nese hladkou kalichovitou hlavici zdobenou v dolní části korunou z plných kýlových oblouků, na hlavici s prstencem dosedá profilovaný abakus. Kaplice je z čelní strany otevřená, ostatní tři strany jsou zvnějšku vyplněny vpadlými obdélnými poli s reliéfy. Vlevo je vyobrazeno Navštívení s Pannou Marií a Alžbětou, na zadní straně kaplice se nachází kolčí erbovní štít s motivem radlice a vinařského nože, z pravé strany pak reliéf Krista s křížem a ženskou postavou. Uvnitř kaplice je na prostředním poli vyobrazen reliéf Ukřižování. Lucerna je uvnitř zaklenuta jedním polem hvězdové klenby s některými žebry krouženými. Kaplici završuje stanová střecha s kovovým křížem na vrcholu.

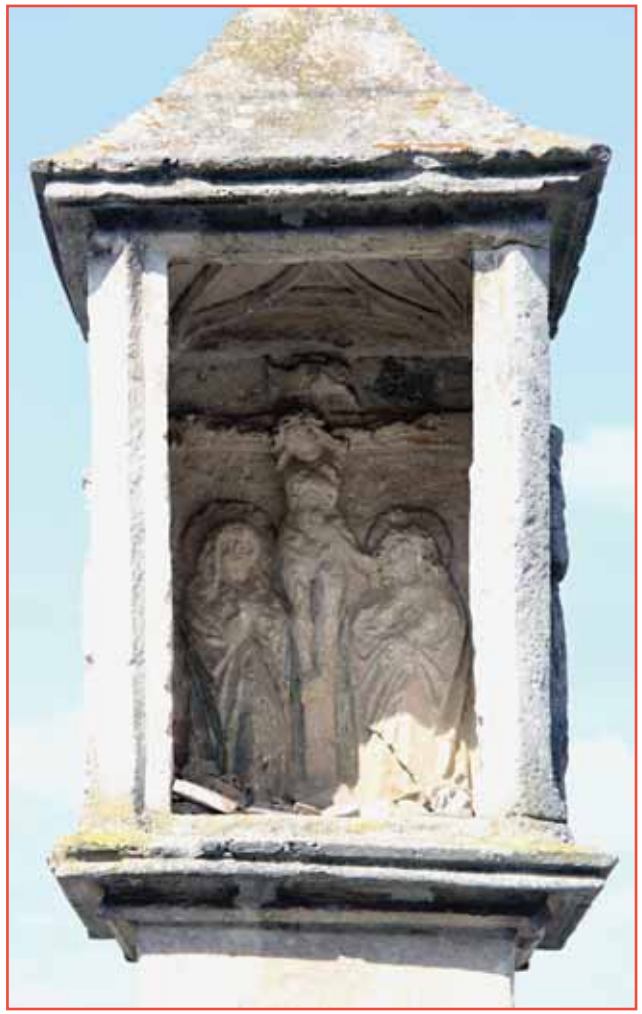

Pozdně gotická boží muka u kostela sv. Petra a Pavla v Hrádku

Tordovaná boží muka sekundárně umístěná u kostela v Hrádku jsou jedinečnou pozdně gotickou památkou, situovanou do roku 1985 u frekventované komunikace do Dyjákovic. Spočívají na nízkém kvádrovitém soklu, na nějž dosedá nahoru okosená hranolovitá patka podnože pootočená o 90 stupňů. Dřík zdobený precizním diamantováním nese o 90 stupňů otočenou hlavici zdobenou čtyřmi k sobě přiléhajícími hladkými deskami ve tvaru erbovních štítků. Na hlavici dosedá profilovaná odstupňovaná římsa, rovněž pootočená o 90 stupňů. Hlavici nad římsou završuje stanová stříška s prstencem, na němž na oblačné základně spočívá barokní sousoší Nejsvětější Trojice ikonografického typu Trůnu milosti z roku 1782. Tvarosloví hrádeckých božích muk a paralely v dílech z Horního i Dolního Rakouska naznačují spojitost s božími muky vytvořenými v eggenburském okruhu. Nelze vyloučit, že jejich autorem byl rakouský kameník dobře obeznámený s díly eggenburského kamenického cechu.

Pozdně gotické kamenné pilíře nesoucí pozdně barokní Pietu v Micmanicích a sochu sv. Floriána ve Strachoticích

Ve Strachoticích a v sousedních Micmanicích najdeme dva pozoruhodné pilíře s dochovanou datací 1540 a 1549, která je vlastně časově zařazuje již do počátku reformačního období na Jaroslavicku. Pilíře se zkosenými hranami ukončenými sférickými trojúhelníky nesou hranolové hlavice završené nízkými komolými jehlany stříšek. Hlavici micmanického pilíře zdobí také reliéf renesančního štítu se třemi překříženými rybami s datací 1549, na bočních stranách se jménem donátora MERT LICKEL a přípisem k obnově z roku 1804 (Renoviert Anno 1804 von Joseph Unger). Podobně jako v Hrádku jsou zde pilíře bázemi mladších barokních sochařských děl – sv. Floriána ve Strachoticích a Piety v Micmanicích – a o původní podobě završení se můžeme jen dohadovat. Pilíře buď nesly starší, pozdně gotické skulptury, které byly později nahrazeny barokními sochami, anebo se jednalo o boží muka, jejichž kaplice se nedochovaly, a stříškovitě tvarované římsy lemující ze spodní strany kaplice byly sekundárně využity jako postamenty soch.

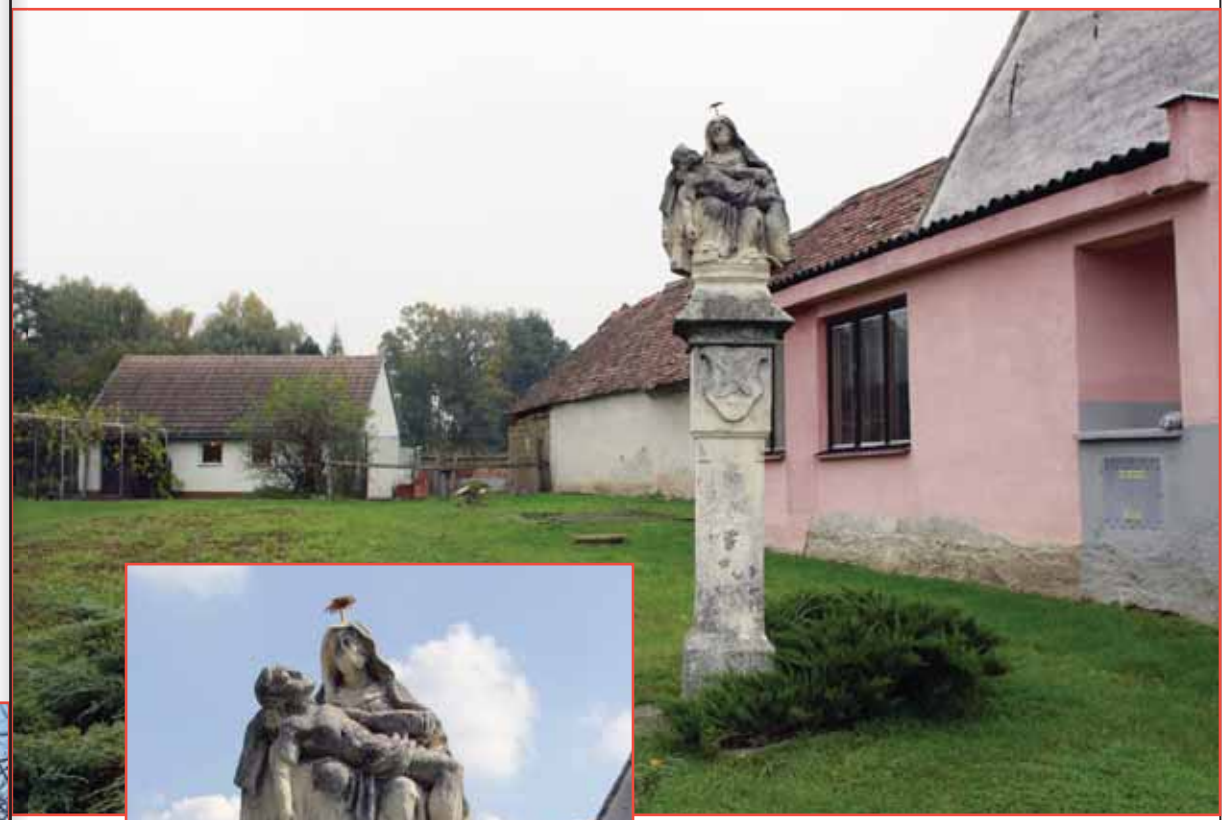

Boží muka
Krajina jako dílo

Pozdně renesanční kamenná pilířová boží muka z roku 1627 v polích jižně od Šatova

Na návrší v polích jižně od obce stojí kamenný pilíř božích muk elegantních proporcí. Štíhlý dřík se zkosenými nárožími ukončenými dole polojehlanci a nahoře přeseknutými splávky nese vysokou hranolovou kaplici sevřenou dole římsovou hlavicí, jež má podobu ze spodní strany vyžlabeného komolého jehlanu, a nahoře jehlancovou stříškou, která je dole opět vyžlabená a nahoře vytažená do konkávně tvarovaného hrotu ukončeného tlapatým křížem. Na přední straně dříku se pod římsou kaplice dochoval špatně čitelný třířádkový kapitální nápis s datací k roku 1627:

[ICHGEI..] / [.BES]MI[CZ] / 1627 //.

Boží muka
Krajina jako dílo

Pozdně renesanční kamenná pilířová boží muka z roku 1637 v trati Remízek u Popic (nedaleko křižovatky silničních komunikací ve směru Znojmo – Havraníky – Popice)

Na kamenitém návrší porostlém suchomilnou vegetací, které patří do skupiny výstupů skalního podloží zmalebňujících krajinu polí a vinohradů na úpatích Znojemské pahorkatiny jižně od Znojma, ční již několik set let kamenný pilíř božích muk. Štíhlá pilířová boží muka vyrůstají z předstupující kubické základny. Dřík se zkosenými hranami, které přecházejí dole trojúhelníky ve čtyřbokou patku a nahoře přeťatými sférickými splávky v kubickou hlavici, nese hranolovou kaplici sevřenou nahoře a dole vyloženými římsami profilovanými výžlabky a žlábkovnicemi. Stěny kaplice jsou prolomeny vpadlými vyžlabenými rámy obsahujícími reliéfy a sekané nápisy. Na čelní straně je plocha vpadliny vyplněna reliéfem Ukřižování, rám na levé boční straně nese reliéfní zobrazení radlice. Střechu tvoří konkávně tvarovaný komolý jehlan ukončený kamenným křížem s trojlaločně ukončenými břevny. Ve vpadlině na pravé boční straně se dochoval osmiřádkový německý kapitální nápis:

WENZ[E]L / DRIGLER / VON ALTE / N SHALER / STARF DO / ROTHEA / SEIN HA / VS FRAV //.

V zadní části kaplice pilíře se nachází šestiřádkový německý kapitální nápis s datací 1637:

ICH [E]I[B] IN / MEINEM / [P]E[G]IR EIN / [PE]LVC / EISEN / 16:37 //.

Boží muka
Krajina jako dílo

Pozdně renesanční kamenná pilířová boží muka na návsi v Popicích

Jeden z nejnáročnějších příkladů renesančních božích muk, který je ovšem poněkud atypicky ztvárněný, se dochoval v Popicích u Znojma. Hranolový dřík vyvýšený dvěma stupni základny nese na bohatě profilované římsové hlavici mohutnou kaplici členěnou dnes prázdnými vpadlinami orámovanými kvalitně provedenými reliéfními pásy vejcovce a perlovce. Kaplice je završena stříškou tvaru vysokého konkávně projmutého komolého jehlanu, ze kterého vyrůstá kamenný liliový kříž nesoucí reliéf trnové koruny a litery IHS.

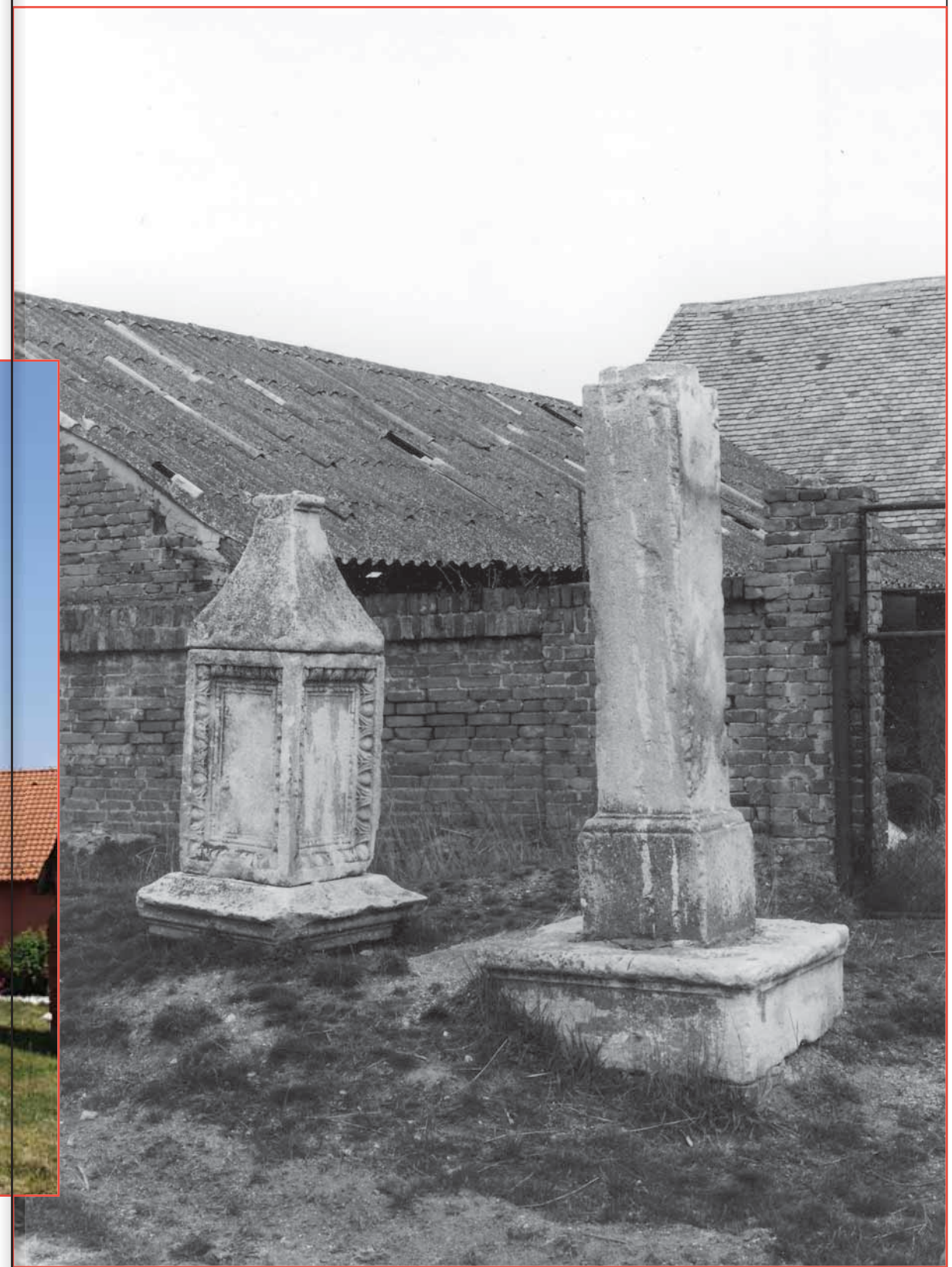

Krajina jako dílo
Boží muka

Raně barokní kamenná pilířová boží muka z roku 1650 v Šatově (torzo je v současnosti uloženo v kostele sv. Wolfganga v Hnanicích)

Nejstarší zjištěný exemplář typu božích muk, který je pro krajinu moravsko--rakouského pohraničí v okolí Znojma až ikonický, je datovaný rokem 1650. Pilíř se bohužel nedochoval in situ. Tato krásná boží muka stála severovýchodně od Šatova u polní cesty ve směru na Znojmo. Před rokem 1983 je zachytil fotograf Krajského střediska ochrany přírody a památkové péče v již demolovaném stavu. Roku 1983 byla stržena při polních pracích a jejich pozůstatky byly zachráněny uložením ve studniční kapli chrámu sv. Wolfganga v Hnanicích. Díky neobyčejně četné fotodokumentaci z 60. let 20. století je možné vzhled objektu rekonstruovat. Štíhlý dřík s okosenými hranami, který přechází v horní části přeťatými splávky tvaru sférických trojúhelníků do čtyřbokého tvaru, nesl vysokou hranolovou kaplici sevřenou mezi římsovou hlavicí a vrcholovou římsou, z níž vystupuje kamenná jehlancová stříška. Obě římsy byly bohatě členěné výžlabky a oblouny doplněnými kanelováním a zubořezem a nahoře byly tvarované do podoby komolého jehlanu. Kaplice byla členěna na všech čtyřech stranách mělkými půlkruhově zaklenutými nikami s pravoúhlým orámováním s cvikly připomínajícími bramantovská okna. V nikách se nacházelo poněkud rustikální, přesto ale umělecky působivé reliéfní zobrazení Krista na Olivetské hoře, Kristova zmrtvýchvstání a postav sv. Jakuba Většího a sv. Martina. Na čtyřbokém zakončení dříku se nacházel sekaný nápis ve fraktuře se jménem donátora a letopočtem:

Paul Koller / 1650 //.

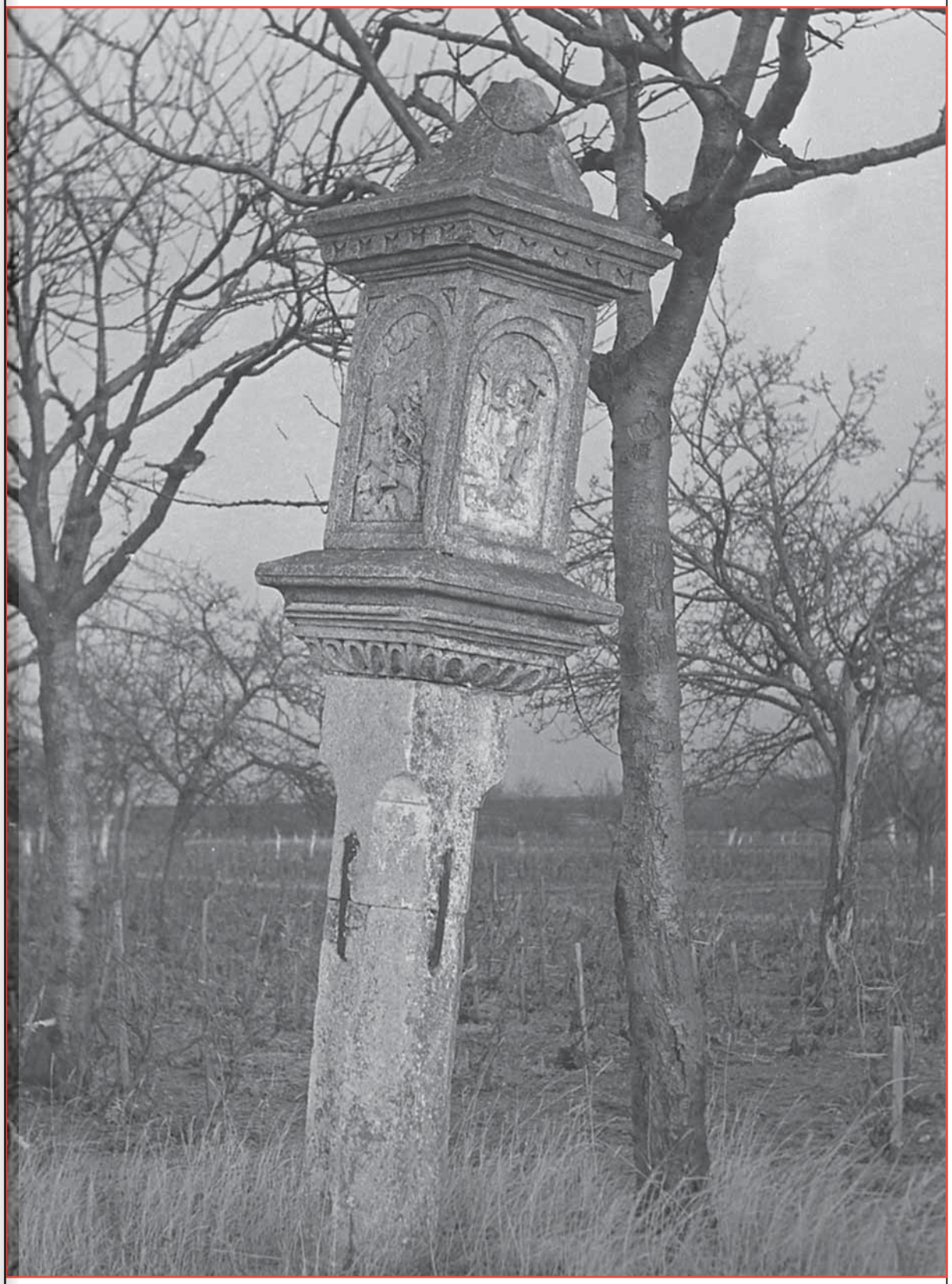

Boží muka
Krajina jako dílo

Barokní kamenná pilířová boží muka z roku 1695 v Hrádku a z roku 1728 v Dyjákovicích

Na jihovýchodním okraji Hrádku u staré cesty spojující Hrádek s Dyjákovicemi stojí pilířová boží muka typu, který se stal pro krajinu východního Znojemska a přiléhající části Dolních Rakous typickým. V epicentru výskytu těchto raně barokních náročně zdobených pilířů – v okolí Znojma a v okolí Retzu – napočítáme množství dodnes dochovaných exemplářů, jejichž datování sahá od počátku 60. let 17. století hluboko do věku následujícího. Hrádecká boží muka datovaná rokem 1695 mají vysoký hranolový dřík vyrůstající z předstupující základny členěný reliéfními vpadlinami s akantovými rozvilinami. Čtyřboká kaplice sevřená nahoře i dole vyloženými římsami s bohatou profilací má stěny pokryty náročně zpracovanými reliéfy v mělkých, konchami zaklenutých nikách. Vpředu se nachází Kristus na kříži, po stranách motivy Kristova křtu v Jordánu a korunování Panny Marie, vzadu pak postava archanděla Michaela máchá mečem nad klesajícími váhami, které třímá ve své levici. Nad kaplicí se tyčí stříška tvaru konkávně tvarovaného komolého jehlanu završená křížem s liliovitým ukončením břeven a reliéfním nápisem IHS doplněným křížem, rozetami a srdcem. Díky dochovanému čtyřřádkovému německému kapitálnímu nápisu na boční straně dříku víme, že objekt nechal zřídit Johannes Breiner se svou ženou v roce 1695:

IAHANES BREINE[R] / VND SEIN HVSFRA / A. VV. / 1695 //.

Druhý obdobný pilíř božích muk datovaný pod římsou kaplice rokem 1728 stojí nedaleko na severozápadním okraji Dyjákovic při druhé, severněji probíhající historické komunikaci mezi Hrádkem a Dyjákovicemi.

Barokní kamenná pilířová boží muka z roku 1705 u železniční trati v katastru Šatova

V rovinaté polní krajině členěné jen zákrutem náspu železniční trati ční z ornice vertikála kamenného pilíře božích muk. Vysoký hranolový dřík se zkosenými hranami nahoře a dole přecházejícími přeseknutými sférickými trojúhelníky do ostrých hran nese čtyřbokou kaplici sevřenou římsami tvaru komolého jehlanu dole profilovaného výžlabky a oblouny. Stěny kaplice jsou reliéfně členěny do tvaru bramantovských oken prolomených půlkruhovými konchami zaklenutými nikami. V nikách se nachází rustikální reliéfní zobrazení Ukřižování, Piety, sv. Šebestiána a sv. Antonína Paduánského. Kamenná stříška tvaru kvadrátku nese kamenný kříž s trojlaločným ukončením břeven reliéfně zdobený nápisem IHS doplněným rozetami, hořícím srdcem a emblémem s klíčovou dírkou.

Na dříku se dochoval dvouřádkový kapitální nápis:

PHILIP SCHILER. / AN(N)O 1705. //.

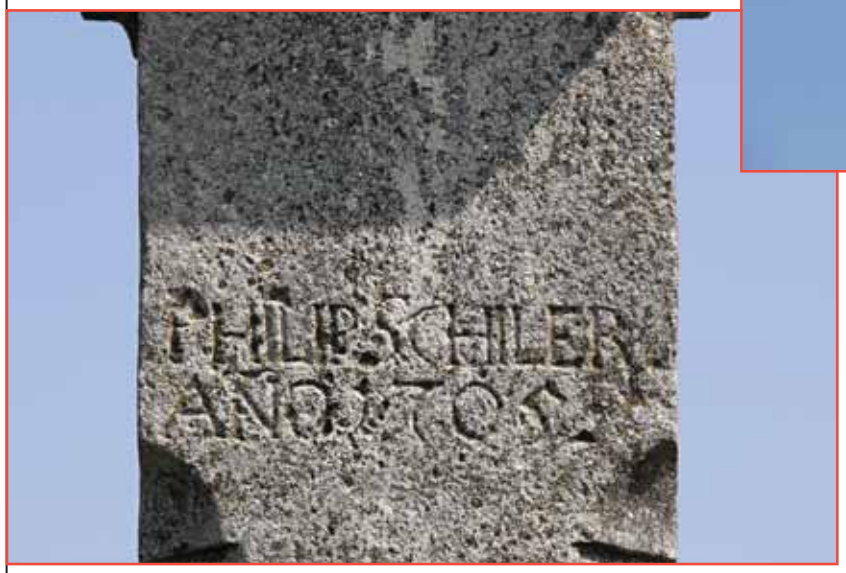

Barokní kamenná pilířová boží muka z roku 1705 a 1717 u kostela sv. Linharta v Havraníkách

Bohatě dekorovaná barokní boží muka vynikající umělecké a řemeslné úrovně jsou umístěna před kostelem sv. Linharta, jejich jednodušší varianta z roku 1717 stojí nedaleko na návsi. Oba pilíře byly v letech 1986 a 1987 přesunuty do nynější situace v intravilánu obce z původního ohroženého umístění ve volné krajině v pohraničním pásmu tehdejšího totalitního Československa. Podoba náročnějšího objektu z roku 1705 je následující. Na čtvercové základně se tyčí dřík s patkou ukončenou oblounovou římsou. Na stranách je členěný vpadlými vertikálně orientovanými obdélníky s půlkruhovým závěrem, které nesou reliéfní výzdobu rozet a nástrojů Kristova mučení. Dřík je ukončen oblounovou římsou, nad níž probíhá hladké kladí a římsová hlavice nesoucí kaplici. Stěny kaplice tvoří rámy tvaru bramantovských oken se sférickými trojúhelníky ve cviklech. Rámy vymezují mělké niky s konchami, v nichž se nachází reliéfy s náměty Ukřižování, sv. Šebestiána a sv. Rocha, sv. Rozálie a sv. Floriána a Zmrtvýchvstalého Krista. Kaplice, ukončená vyloženou profilovanou římsou, nese kříž s masivní patkou se zaoblenými horními hranami a jetelovým zakončením ramen. V přední části patky pilíře se torzálně dochoval německý kapitální nápis z roku 1705:

AN(N)O: 1705: / DEN: 30: APRIL: / [HAB ICH] / THAMAS GRIEBLER / [DISES CREUZ SETZ] / [EN---] / [---] / [---] //.

Boží muka
Krajina jako dílo

Dvojice barokních kamenných pilířových božích muk s reliéfy sv. Antonína Paduánského a Panny Marie Mariazellské z roku 1752 umístěné v tratích Pravá klentnická a Levá klentnická u Perné

V členitém terénu vinohradů, sadů a drobných polí obklopených mezemi s křovinami na úpatí Pálavy stojí východně od obce dvojice barokních kamenných pilířových božích muk lišících se pouze reliéfem v kaplici. Pilíře stojí na dohled od ruin poutní kaple sv. Antonína Paduánského a tvoří v rámci pozoruhodného souboru barokní a klasicistní drobné sakrální architektury umístěné u cest, jež míří ke kapli, a na pohledově výrazných místech v okolí mimořádně působivý relikt barokní kulturní krajiny pojaté jako poutní cesta k transcendentnu. Boží muka vyrůstají z masivní kubické horizontály základny. Sokl a dřík s patkou a římsovou hlavicí jsou členěné římsami, výžlabky a oblouny a sekanými rámy protáhlého obdélného tvaru s vybranými rohy. V rámu na čelní straně soklu se nachází sekaný letopočet a iniciály: 1752 / G. P. //. Římsová hlavice pilíře nese kaplici tvaru čtyřbokého hranolu členěného na třech stranách rámy tvaru obdélníka završeného segmentem s ústupkem a na straně čelní mělkou, konkávně vybranou nikou stejného tvaru, v níž se nachází v případě objektu v trati Pravá klentnická reliéf s námětem sv. Antonína Paduánského nesoucího Ježíška, u božích muk v trati Levá klentnická Panna Maria Mariazellská. Kaplice je kryta mohutnou vyloženou deskovou římsou s bohatou profilací, z níž vyrůstá stříška tvaru konkávně projmutého komolého jehlanu plynule přecházejícího ve vertikální břevno kříže s trojlaločným zakončením břeven.

Boží muka
Krajina jako dílo

Trojice raně barokních kamenných pilířových božích muk v Drnholci a v Novosedlech

Patrně nejstarší fyzicky dochovaný příklad drobné sakrální architektury na Mikulovsku představuje trojice kamenných pilířových božích muk v Drnholci a Novosedlech. Přestože tyto vysoké pilíře postrádají nápisy a datace, je jejich vznik spojován na základě typové neobvyklosti, vysoké kvality kamenického zpracování a slohové analýzy střídmých dekorativních prvků s aristokratickou donací z období 2. třetiny 17. století. První, nejnáročněji zpracovaný objekt z této trojice stojí u křižovatky komunikací směřujících na Brod nad Dyjí, Drnholec a Novosedly poblíž přechodu přes Dyji naproti Drnholci. Vysoký štíhlý dřík je umístěn na základně čtvercového půdorysu ukončené zúžením s profilem zvonovnice. Kvadratický sokl završený římsou je na všech čtyřech stranách členěn pravoúhlými vpadlinami tvaru písmene L, jejichž celková kompozice vytváří reliéfní zobrazení kříže, jehož břevna vybíhají ze středního obdélníka. Na soklu je umístěn hranolový dřík se zkosenými hranami ukončený vyloženou římsovou hlavicí profilovanou oblouny a podbrádkou. Stěny dříku jsou členěny vpadlými zrcadly tvaru protáhlých obdélníků s odstupněnými rámy a opět stupňovitě vystupujícími středními obdélnými plochami. Hlavice dříku nese čtyřbokou kaplici, původně sevřenou nahoře i dole výrazně vyloženými deskovými římsami, z nichž se do současnosti dochovala jen římsa spodní, vyložená korunní římsa s jemnou profilací, doložená ještě na fotodokumentaci z 60. let 20. století, bohužel dnes již chybí. Kaplice členěná na všech čtyřech stranách mělkými pravoúhlými vpadlinami je nyní završena torzem kamenné stříšky tvaru kvadrátku s konkávně tvarovanou horní částí ukončenou oblounem nesoucím původně patrně kouli s vetknutým křížem.

Boží muka
Krajina jako dílo

Pilířová boží muka z roku 1672 u silnice spojující Valtice a Sedlec a boží muka patrně z 18. století u cesty z Klentnice směrem ke kapli sv. Antonína Paduánského a sv. Pankráce nad Pernou

Bělostné vertikály zděných cihlových božích muk umístěné ve vinohradech na úpatích Pálavy i v polích v okolních rovinách jsou charakteristickým prvkem krajiny Mikulovska. Nejstarší známý, časově přesně určený objekt pilířových božích muk na jižní Moravě (a patrně nejen zde), který odpovídá později mnohokrát opakované formální podobě zděných pilířových božích muk (a tedy ji de facto ustanovuje) stojí nedaleko hranice projektem sledovaného území u silnice spojující Valtice se Sedlcem. Přestože tato boží muka vznikla roku 1672, nesou většinu typických znaků těchto kultovních pilířů Pálavské krajiny hojně budovaných až do 19. století. Z kubické základny vyrůstá vysoký hranolový dřík ukončený bohatě profilovanou římsovou hlavicí, na níž spočívá kaplice završená římsou a nízkou stanovou stříškou s pálenou krytinou a kovaným křížem. Kaplice je otevřená ze dvou stran hlubokou nikou a podepřená v nároží pilířkem. Na čelní straně dříku se ve vpadlém rámu obdélného tvaru s půlkruhovým závěrem dochoval osmiřádkový německý kapitální nápis:

EWIGEN / GEDACHDNVS / DISES / CREIZES / SETZEN / LASSEN / ANNO / 1672 //.

Na bočních stranách dekorují vpadlé rámy reliéfní akanty. Oproti jiným mladším zástupcům typu nesou boží muka i další náročně pojednané detaily, základna je na bocích zdobena plastickou fasetovou bosáží a na čelní straně reliéfní výzdobou, která je již bohužel zčásti skryta pod úrovní terénu, patka dříku je profilována oblounem atd.

Boží muka z roku 1672 jsou téměř shodná s jiným pilířem, který stojí v katastru Perné u polní cesty vedoucí ze sedla mezi Kotlem a Tabulovou horou ke zřícenině poutní kaple sv. Antonína Paduánského a sv. Pankráce. Tato boží muka, zachycená již na mapě prvního vojenského mapování, mají téměř shodné proporce i tektoniku, dřík pod římsovou hlavicí člení obloun, bohatě profilovaná římsová hlavice přechází ve stěny kaplice tvarem nízkého komolého jehlanu a obdobně konstrukčně je řešena i otevřená kaplice. Odlišnosti jsou dány pouze kvalitou či neumělostí novodobých oprav.

Zděná pilířová boží muka v trati Stará hora u polní cesty nad silniční komunikací spojující Pavlov a Milovice

Architektonicky náročněji řešená a až do nedávné necitlivě provedené opravy autenticky působící (byť ve vážně narušeném stavu) barokní zděná pilířová boží muka byla u cesty z Pavlova do Milovic zachycena již na plánech prvního vojenského mapování. Hranolový dřík členěný mohutným oblounem je ukončen vyloženou římsovou hlavicí zdobenou bohatou profilací se žlábkovnicí a podvalkem. Přesahující hlavice krytá po obvodu pálenou krytinou nese oproti dříku poněkud subtilnější čtyřbokou kaplici, která má obdobně jako dřík konkávně vybraná nároží. Kaplice je završena masivní vyloženou římsou, opět bohatě profilovanou s užitím motivu žlábkovnice a podvalku, na níž spočívá stanová stříška krytá pálenou taškou.
Ze stříšky vyrůstá kovaný kříž s trojlaločným zakončením břeven. Dřík je na třech stranách členěn mělkými, konkávně vybranými nikami s konchami, kaplice je na všech čtyřech stranách prolomena nikami zaklenutými konchami.

Zděná pilířová boží muka ve vinohradech jižně od Perné u cesty vedoucí z Perné do Bavor

Půvabný příklad pozdně barokní či klasicistní drobné sakrální architektury (byť poznamenaný poněkud hrubou opravou) představují zděná pilířová boží muka vsazená do zemědělské krajiny při západním úpatí Pálavy a umístěná při západovýchodně orientované historické komunikaci vedoucí od Drnholce přes katastr Dolních Dunajovic k Perné. Ze čtyřbokého konvexně tvarovaného předstupujícího soklu vyrůstá hranol dříku ukončený profilovanou římsovou hlavicí. Hlavice nese kaplici, jež je hmotově shodná s dříkem a která je završena vyloženou profilovanou korunní římsou. Dřík je na všech čtyřech stranách prolomen mělkými segmentově zaklenutými nikami, kaplice je na severní a jižní straně (tedy v ose cesty) otevřena hlubšími segmentově zaklenutými nikami a na zbylých dvou stranách mělkými segmentovými výklenky. Z nízké sedlové stříšky vyrůstá kovaný trojramenný kříž s tlapatým zakončením břeven.

Krajina jako dílo
Boží muka

Zděná pilířová boží muka z roku 1795 v polích jihozápadně od Dolních Dunajovic u silnice směrem na Březí

Tvarově ušlechtilá zděná pilířová boží muka zdobí více než 220 let zemědělskou krajinu rozkládající se v širokém údolí mezi masivem Pálavy a pásem Dunajovických kopců. Z předstupující kubické základny vyrůstá štíhlý hranolový dřík, který je členěný kordonovou římsou s podbrádkou a ukončený římsovou hlavicí s výraznou profilací tvořenou podbrádkou a podvalkem. Hlavice nese čtyřbokou kaplici završenou vyloženou korunní římsou s podvalky. Z vrcholové stanové stříšky s pálenou krytinou ční dvouramenný kovaný kříž s liliovitým zakončením břeven. Dřík je na všech čtyřech stranách členěn vpadlými protáhlými obdélníky s půlkruhovým zakončením. Stěny kaplice jsou na všech čtyřech stranách prolomeny mělkými pravoúhlými nikami.

Boží muka
Krajina jako dílo

Zděná pilířová boží muka z roku 1839 v trati U Mikuláška nad Pernou

Ve svažitém terénu úpatí Pálavy na menším polním pozemku obklopeném křovinatým porostem jsou na dochovaném reziduu meze situována zděná pilířová boží muka. Dřík božích muk je ukončen kordonovou římsou, která spolu s bohatě profilovanou vyloženou korunní římsou svírá kaplici prolomenou na všech čtyřech stranách mělkými, segmentově zaklenutými nikami.

Do čelní strany dříku je pod kordonovou římsou vsazena kamenná obdélná deska nesoucí sedmiřádkový německý kapitální a minuskulní nápis:

ERBAUT / VON / Johan Trnka / M: MEISTER / IN / Jahre / 1839. //.

Boží muka jsou završena nízkou stanovou stříškou krytou pálenou taškou. Z vrcholu stanu vyrůstá kovaný kříž s břevny ukončenými rozšířením vytaženým do hrotu.

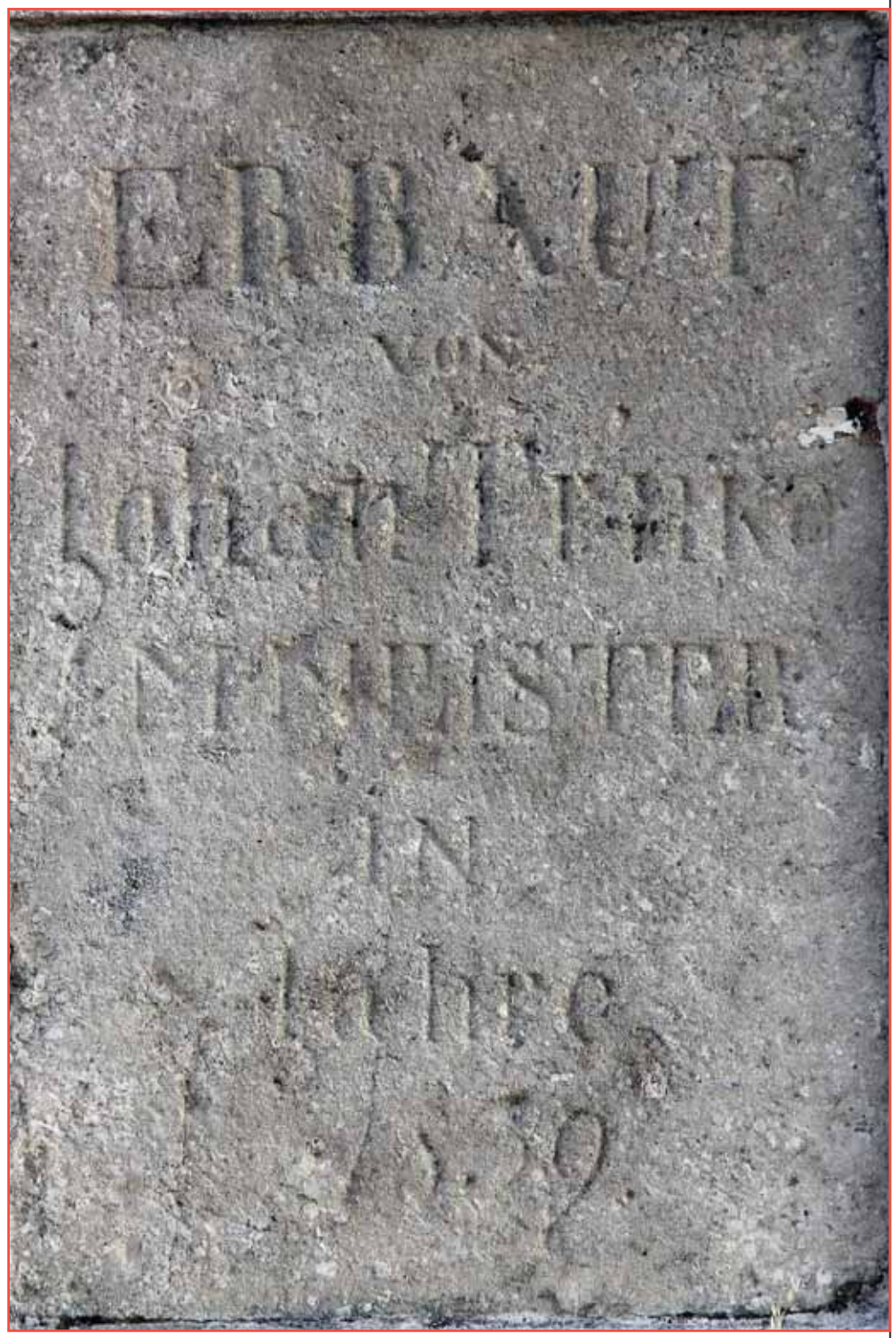

Krajina jako dílo
Boží muka

Sochy

Pilíř se sousoším Nejsvětější Trojice typu Trůn milosti na návrší jižně od Micmanic

Vysoko na návrší, které stoupá k vrcholům Jaroslavické pahorkatiny, poblíž křižovatky historických cest spojujících dvůr Hnízdo, Strachotice, Micmanice, Slup, Jaroslavice a Seefeld v Dolních Rakousích ční pilíř završený sousoším Nejsvětější Trojice typu Trůn milosti. Trůn milosti, sousoší Nejsvětější Trojice tvořené sedící postavou Boha Otce s papežskou tiárou na hlavě, který v klíně přidržuje a pozorovateli ukazuje výrazně menší tělo umučeného Krista na kříži doprovázené holubicí Ducha svatého, je na Znojemsku velice častým a charakteristickým typem drobného kultovního díla. Po odstranění křovinatého porostu ovládá nyní zdaleka viditelná vysoká vertikála Trůnu milosti blízkou krajinu polí a cest a vytváří jeden z úhelných kamenů okolního krajinného rámce. Těžce poškozený sedmiřádkový nápis v klasicistním nápisovém písmu na soklu umožňuje dílo časově zařadit do roku 1802.

Anno 180[2] / [d.. 1. May ...] / [--- worden] / [---] / [---] / [renoviert] / [1912–....] //.

Sochy

Krajina jako dílo

Pilíř se sochou Umírajícího sv. Františka Xaverského původně stojící v polní krajině severně od Dyjákovic, nyní uložen v torzálním stavu u kaple sv. Zdislavy poblíž západního okraje zástavby Hrádku u vodního kanálu Krhovice – Hevlín

V polích u bývalé polní cesty směřující z Dyjákovic na sever ke dvoru Hoja a dále do Božic stál barokní pilíř se sochou Umírajícího sv. Františka Xaverského. V jihomoravském prostředí nepříliš ikonograficky obvyklý výjev jezuitského světce, umístěný navíc ve volné krajině daleko od sídel (Dyjákovice leží cca 3 km od objektu), musel v dobovém poutníkovi vyvolávat silný dojem. Na kónicky se zužujícím pilíři, který vychází z hranolové základny a který je ukončen kompozitní hlavicí s andílčími hlavičkami na každé straně, byla umístěna na skalnatém postamentu podživotní socha ležícího světce. Sv. František Xaverský drží v sepjatých rukách krucifix, vedle kterého má na svém těle položenu rozevřenou knihu. Podobně jako byl dobrodružný osud jednoho ze zakladatelů Tovaryšstva Ježíšova, který v 16. století v rámci misií působil v Indii, Japonsku a Číně (kde nakonec umírá), byla zajímavá také anabáze sochy od 20. století až do současnosti. Socha světce nebyla nikdy zdokumentovaná vcelku. Již na nejstarších fotografiích chyběla světci hlava. Koncem 80. let byl pilíř poražen traktoristou a přesunut do areálu tehdejšího Československého státního statku ve Velkém Karlově, nedaleké, v 50. letech 20. století založené experimentální socialistické obci. Zde bylo torzo uloženo a setrvalo zde i po zániku státního statku až do počátku 21. století, kdy byly po transformaci podniku v krokodýlí farmu fragmenty pilíře se sochou přesunuty ke kapli sv. Zdislavy v katastru obce Hrádek, kde byly nakonec náhodou objeveny pracovníky Národního památkového ústavu. Ničení a svévolné přesouvání této cenné kulturní památky je snad u konce a lze jen doufat v její brzkou záchranu a důstojné osazení v krajině.

Barokní sousoší Piety z roku 1701 na severním okraji Dyjákovic

Na severním okraji Dyjákovic u historické komunikace směřující na Božice a k soustavě velkých rybníků na Jevišovce (dnes silnice směrem na Velký Karlov) stojí pilíř se sousoším Piety. Hranolový dřík zdobený náročným reliéfním akantovým ornamentem je ukončen bohatě profilovanou římsovou hlavicí, na které sedí postava Panny Marie a objímá mrtvé tělo svého syna. Soustředěný výraz bolesti ve tváři matky obrácené ke Kristu, dynamika pohybu figury i bohatě řasený šat vytváří silný expresivní dojem. Sedmiřádkový německý kapitální nápis na soklu nás informuje, že donátorem díla byl Johannes Breunner se svou ženou Justinou roku 1701.

ZV EHREN GOTT / VND MARIA HAT DIE- / SE SEVLEN SETZN / LASSEN IOHANNES / BREVNNER IVSTINA / SEINE EHEWIRDIN / ANNO = 1701.//.

Barokní sousoší Piety z roku 1734 východně od Dyjákovic v trati U kaštanů

U polní cesty východně od Dyjákovic stojí působivý příklad barokního ztvárnění tématu Piety v krajině Jaroslavicka. Na hranolovém soklu s volutovými křídly zdobeném na čelní straně zaklenutou vpadlinou s reliéfním zobrazením scény Loučení Krista s Pannou Marií sedí na skalisku Bohorodička, o jejíž kolena se opírá bezvládné tělo umučeného Krista. Panna Marie je ztvárněna v dynamickém pohybu s tváří vztyčenou k nebesům, roucho má kolem nohou a pozdvižené levice modelované do bohatých záhybů, u nohou Panny Marie přidržuje postava andílka trnovou korunu. Osmiřádkový německý frakturní nápis na zadní straně soklu nás informuje, že dílo nechal osadit Michael Oberentzer a jeho žena Dorothea roku 1734.

Zu Ehren gott und / der schmertz Haften / mutter Marie habe ich / Michael obere[n]tzer und / meine Eh[wi]helin dorot / hea dise Saullen an hero / setzen lassen [..] iahre / 1734. //.

Pozdně barokní pilíř se sousoším Piety Třídubské u zemědělského velkostatku jihovýchodně od Jaroslavic

Rustikální pozdně barokní Pieta Třídubská z 2. poloviny 18. století, která stojí na mezi poblíž cesty mířící z Jaroslavic směrem na dvůr Pernhofen a Wulzeshofen, je dokladem živého poutního dění, jež spojovalo Jaroslavicko s dolnorakouským barokním poutním centrem Dreieichen nedaleko Pulkau. Popularita kultu Bolestné Panny Marie Třídubské je kromě archivních pramenů doložena také četnými drobnými skulpturálními díly s námětem Piety Třídubské, které najdeme v řadě chrámů na Znojemsku, a také několika exteriérovými sochařskými díly, mezi něž patří výše uvedený objekt u Jaroslavic. Z konvexně tvarovaného soklu vyrůstá kónicky se zužující dřík pilíře, který je členěný rámy kasulového tvaru s reliéfními květinovými závěsy a ukončený profilovanou římsovou hlavicí. Vrcholové sousoší Piety je tvořeno sedící postavou korunované Panny Marie, jež podepírá Kristovo tělo položené v jejím klíně, pozadí scény tvoří trojice stylizovaných dubových kmenů s vějířovitě rozloženými, bohatě olistěnými větvemi.

Sochy
Krajina jako dílo

Socha Panny Marie Immaculaty u křižovatky naproti bývalému vrchnostenskému dvoru v Příměticích

Jezuitská kolej ve Znojmě, založená počátkem 17. století Michalem Adolfem hrabětem z Althannu, získala dvůr Přímětice s monumentálním vinným sklepem ve tvaru kříže a rovněž zemědělský dvůr Purkrábka nacházející se v katastru obce Suchohrdly u Znojma. Krajinu v okolí dvorů se jezuité pokusili přetvořit v komponovaný celek oživený souborem soch. Nejvýraznější jezuitské krajinotvorné dílo v okolí Znojma představovala kompozice osmi soch umístěných podél komunikace, jež se vine podél lesa Purkrábka a která spojuje stejnojmenný dvůr se starou cestou vedoucí ze Znojma do Brna přes Miroslav, Dolní Kounice a Rajhrad. Soubor je zachycen v mapách prvního, druhého i třetího vojenského mapování a většina soch servala na svém původním místě až do poloviny 20. století, kdy byly dochované skulptury přemístěny zčásti do Přímětic a bezprostředního okolí a zčásti k minoritskému klášteru ve Znojmě. Autorem některých soch ze souboru byl přední sochař moravského baroka Jiří Antonín Heinz, který závěrečnou etapu své tvorby spojil se Znojmem, kde také roku 1759 zemřel. Patrně nejpůsobivějším z Heinzových děl ze souboru jezuitských plenérových skulptur je socha Panny Marie z roku 1746, situovaná v současnosti v severním rohu přímětické návsi naproti bývalému vrchnostenskému dvoru. Na zděném tarasu umístěný vysoký čtyřboký sokl s výraznou tektonikou nese zeměkouli ovinutou páskou s kapitálním nápisem REFVGIVM PECCATORVM (útočiště hříšníků), zdobenou hlavičkami andělů vzhlížejících vzhůru směrem k Panně Marii, která stojí na vrcholu zemského globu. Immaculata je zobrazena v uvolněném postoji v měkkém kontrapostu, nohama drtí hlavu hada nad srpkem půlměsíce. V náručí drží malého Ježíše, jehož opírá o levou část trupu a nataženou pravicí jej zespodu přidržuje. Obě postavy mají na tváři jemný úsměv a klidný výraz, zvýrazněný jemně splývající přiléhavou drapérií jejich oděvu s mělkými záhyby a přirozenými objemy. V přední části kamenného podstavce sochy se v okrasné kartuši dochoval sedmiřádkový latinský kapitální nápis s chronogramem k roku 1746.

VENERATIONI / DEI PARAE VIRGINIS / A / LABEOR IGINALI / EXEMPTAE / EREXIT /SOCIETAS IESU //.

Socha sv. Agáty u bývalého vrchnostenského dvora poblíž kostela sv. Markéty

Kolorovaný plán extravilánu Přímětic, který zachycuje polnosti a jiné pozemkové vlastnictví znojemských jezuitů v roce 1729, zakresluje kromě skladby polí, luk a rybníků také zástavbu obce a rovněž cestní síť včetně doprovázejících božích muk, křížů a soch. Na mapě se nachází celkem tři miniaturní a náznaková, ovšem s kreslířskou bravurou zachycená zobrazení sochařských objektů. U cesty směřující ke Znojmu stojí poblíž intravilánu Přímětic v ohrádce mezi dvěma stromy nepochybně postava sv. Jana Nepomuckého, u téže cesty na jižním okraji plánu je zakreslena další socha, tentokrát bez zřejmých kontur, kterou by ale mohla být zde dosud stojící socha sv. Josefa, a konečně ve vidlici cest u vrchnostenského dvora je načrtnuta třetí socha. Na konvexně-konkávně tvarovaném soklu uprostřed ohrádky doprovázené čtveřicí stromů se tyčí dynamická, bohatě do stran rozevlátá figura, jejíž silueta plně odpovídá kompozici barokní skulptury sv. Agáty novodobě přenesené do nitra Přímětic ke kostelu sv. Markéty. Světice, v českém prostředí často nazývaná sv. Háta, narozená v první polovině třetího století na Sicílii, je považována za ochránkyni před ohněm. Atributem světice je mísa s dvojicí ňader, což připomíná kruté mučení, jež musela pro svou víru postoupit. Socha sv. Agáty nyní stojí na mladším hranolovém soklu před jižním bočním průčelím bývalého jezuitského hospodářského dvora poblíž přímětického farního kostela sv. Markéty. Dynamická figura znázorňuje mladou ženu s nakročenou pravou novou a trupem spirálově pootočeným s napůl rozpaženými pažemi a s opět pootočenou hlavou opatřenou zlacenou paprsčitou svatozáří. Agáta v natažené pravici drží mísu s uťatými ňadry, prsty ohnuté levice se dotýká hrudi. Mírně na stranu nakloněná dozadu zvrácená hlava hledí do nebes, vzadu stažený kadeřavý účes spadá na ramena světice. Figura je oděna do dlouhého spodního šatu s širokými rukávy modelovanými do hlubokých záhybů a do mocně rozevlátého pláště.

Barokní socha sv. Floriána u kostela Nejsvětější Trojice v Drnholci

Hodnotná vrcholně barokní socha sv. Floriána z 20. let 18. století od třebíčského sochaře Štěpána Pagana se v současnosti nachází u farního kostela Nejsvětější Trojice, kam byla přemístěna v roce 1979 ze svého původního umístění v Dyjské ulici. Socha světce stojí na kónicky se zužujícím soklu zdobeném rytým rámem redukovaného kasulového tvaru. Světec obvyklého ikonografického typu je zobrazen v kontrapostu a ve zbroji se suknicí. Hlavu má krytou helmicí s chocholem, tvář je lemovaná plnovousem. V pravé ruce drží putýnku s vodou, ve zdvižené levici přidržuje žerď praporu. Přes hruď má napjatý řemen, na němž je u pravého ramene zachycen jeho plášť, spadající v bohatých řasených a skládaných záhybech dolů ke světcovým nohám. Dynamická drapérie, která podtrhuje tělesný objem a životnost zobrazeného světce, je ukázkou Paganovy kvalitní sochařské práce.

Sochy
Krajina jako dílo

Barokní socha sv. Floriána na návsi v Dyjákovičkách

Barokní socha sv. Floriána se nachází na travnaté ploše návsi. Postava světce je umístěna na vyšším dvoudílném podstavci s kasulovitě vydutou zužující se horní částí zdobenou rytými rámy redukovaného kasulového tvaru. Světec je zobrazen v kontrapostu, v oděvu římského vojáka se suknicí, s jemně řaseným pláštěm ovinutým kolem těla a s helmicí na hlavě. Pravou ruku si klade na hruď, levicí objímá žerď praporu. Andílek u jeho pravé nohy polévá vodou hořící dům. Na přední straně podstavce se již jen torzálně dochoval v mělce sekaném rámu patrně osmiřádkový kapitální nápis s částí datace z 18. století. Na pátém řádku lze přečíst FLORIAN a na posledním dataci 1[7..].

Sochy
Krajina jako dílo

Barokní socha sv. Leonarda v údolí Mokrého žlebu mezi úbočím Pálavy a návršími Milovického lesa východně od Klentnice (po restauraci je socha nově umístěna v obci)

Výjimečně typologicky a kompozičně koncipovaná a bohatě plasticky komponovaná postava světce vynikající umělecké a řemeslné úrovně byla původně umístěna u staré polní cesty z Pavlova do Mikulova. Zasazením do údolí v blízkosti starobylého Milovického lesa a majestátního panoramatu vinohradů pod Pavlovskými vrchy s dominantou Sirotčího hrádku jako by prioritně odkazovala na pověst Leonarda coby poustevníka a následně člena izolované a uzavřené klášterní komunity. Oblíbený světec středověku a patrně i této lokální pohraniční oblasti s výrazným napojením na německy mluvící území (viz patrocinium blízkého kostela v Mušově) je zde zachycen v kontrapostu s levou nohou mírně pokrčenou, s kolenem vytlačeným v drapérii roucha a s hlavou nakloněnou k pravému rameni. Obličej má lemován výrazně modelovaným plnovousem splývajícím až na prsa. Nezvyklá robustnost postavy je opticky redukována plasticitou oděvu řádového roucha s kapucí a škapulířem. Originál sochy z eggenburgského vápence, jejíž interpretace se opírá o atributy okovů v pravé ruce a knihy pod levou paží světce, byl po restaurování v roce 2012 osazen do jádra obce na zděný podstavec pozdně barokní formy. Letopočet 1791 na jeho ploše však neodpovídá skutečné dataci. Vznik sochy lze na základě použité stylové formy klást spíše do období konce 1. třetiny 18. stol., s největší pravděpodobností vznikla v okruhu nejvýznamnějšího moravského barokního sochaře této doby, Ignáce Lengelachera.

Sochy
Krajina jako dílo

Barokní sochy sv. Jana Nepomuckého v Dolních Věstonicích, v Pavlově a v Hrušovanech nad Jevišovkou

Lokálně ojedinělá kompoziční typologie zobrazení světce v podobě klečící postavy je spojována se sochařskou dílnou Ignáce Lengelachera, usazenou v centru ditrichštejnského knížecího dominia v Mikulově. Dochovaná formálně velmi příbuzná díla se nacházejí v obcích Dolní Věstonice, Pavlov a Hrušovany nad Jevišovkou. Sv. Jan Nepomucký je zde vždy zachycen v obvyklém odění do kanovnického roucha pláštěnky s kapucí a biretem na hlavě v pokleku na oblačné základně vrcholu soklu. Variabilita ztvárnění postavy se promítá pouze do způsobu držení kříže v náručí. Zatímco v Dolních Věstonicích a v Pavlově spočívá břevno kříže na pravém předloktí a niterný výraz je zde zdůrazněn náklonem hlavy a pohledem očí na kříž, v Hrušovanech nad Jevišovkou je celý kříž usazen v levé ruce a pravá směřuje v důrazném gestu od těla.

Barokní sousoší Sen sv. Luitgardy v Dolních Věstonicích

Jedna z nejhodnotnějších realizací sochaře Ignáce Lengelachera byla původně koncipována do plenéru a dle lokální tradice je její osazení spojováno s místním hřbitovem, později snad s umístěním před budovou zdejšího kostela sv. archanděla Michaela. Monumentálně pojaté dílo se skládá ze tří částí. Centrálním motivem je mystické setkání sv. Luitgardy s Kristem v doprovodu alegorií Naděje a Víry. Výjev je umístěn na střední sokl se segmentově vypjatou podnoží, jenž nese oblačnou základnu, nad níž se tyčí kříž s Kristem. Tělo Krista je esovitě prohnuté, bederní rouška svázána u levého boku. Hlavu má skloněnou k pravému rameni. Levá ruka je přibita na kříži, pravá spuštěna podél těla směrem ke sv. Luitgardě. Světice stojí po pravé straně kříže ve splývavém šatě s plachetkou na hlavě a má výrazně pokrčené pravé koleno. Objímá Kristova kolena pravou rukou, hlavu má zakloněnou dozadu a oddaně vzhlíží ke Kristově tváři. U paty kříže sedí na oblačné základně postava andílka držícího u levé tváře okřídlenou andílčí hlavičku. Vpravo umístěnou sochu Víry identifikuje na soklu umístěný kapitální latinský nápis FIDES. Znázorňuje ji ženská postava v kontrapostu s hlavou mírně nakloněnou k levému rameni, křížem v pravé a knihou v levé ruce. Pozoruhodná je draperie dlouhých šatů se zdobeným výstřihem, zvlněná v množství záhybů a rozevlávající jednotlivé cípy do prostoru. Postava Naděje na levé straně je rovněž zpodobena ženskou postavou, jež je zachycena v kontrapostu s hlavou zvrácenou dozadu a doprava hledí k nebi. Je oděna do splývajícího šatu s bohatě zřaseným pláštěm, obtáčejícím levý bok, záda a pravou paži. Tělem probíhá silný esovitý pohyb, pravá paže je ohnuta v lokti a na hřbetě jejího předloktí sedí pták. Sousoší je v současnosti v torzálním stavu umístěno v podvěží kostela sv. Michaela archanděla, kde je chráněno před případnou další degradací (chybí horní polovina kříže, Kristova levá paže, horní polovina těla andílka a levá paže alegorie Naděje).

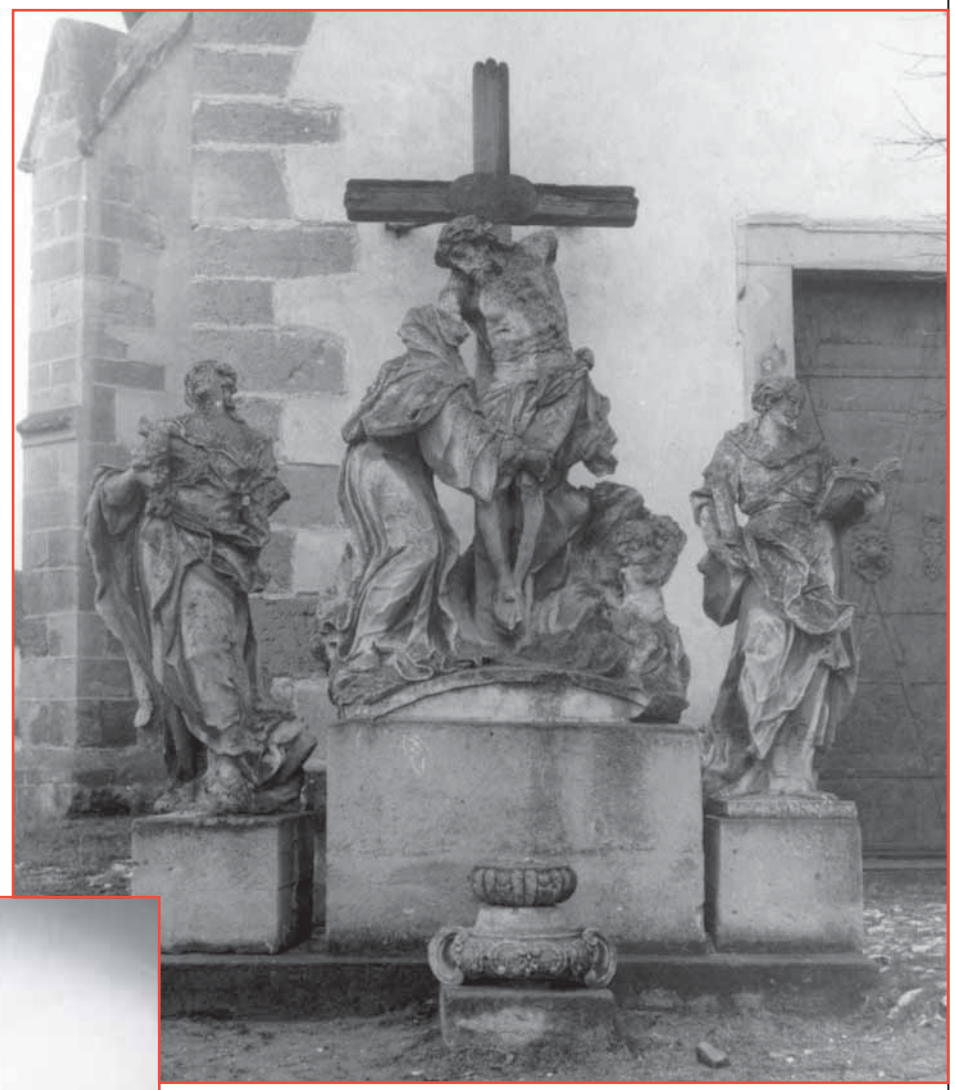

Sochy
Krajina jako dílo

Socha sv. Marka z roku 1855 u cesty mezi vinohrady na úpatí Dunajovických kopců jihozápadně od Dolních Dunajovic

Socha sv. Marka situovaná u cesty mezi vinohrady na úpatí Dunajovických kopců stojí na vysokém tektonicky výrazně členěném trojbokém soklu s naznačenými volutovými křídly. Socha světce s ležícím lvem u nohou působí monumentálně a přísně. Figura muže středního věku oděná do dlouhého přepásaného šatu a pláště spadajícího až k nohám a zvlněného do ostře řezaných záhybů má ohnutou pravici položenu na hrudi, levice ukazuje na otevřenou knihu evangelií. Hlava sv. Marka je skloněna vpravo dolů, ušlechtilý asketický obličej lemovaný kratším kadeřavým účesem a dlouhým plnovousem shlíží na pozorovatele. Na třech stranách soklu se v rytých rámech nachází nízké reliéfy sv. Šebestiána, sv. Rozálie a sv. Rocha, pod nimi jsou umístěny nápisy v kurzívě, které odkazují k morové epidemii roku 1850, k osazení díla roku 1855 a k jeho obnově roku 1890. Socha byla v krajině osazena nákladem významné dolnodunajovické rodiny Rennerů, z níž pocházel rovněž první kancléř Rakouské republiky a později první spolkový prezident Rakouska Karl Renner (1870–1950). Na trojbokém podstavci sochy se ve spodní části reliéfů na stěnách a v soklové části dochovaly nápisy pod jednotlivými morovými patrony v novověké minuskule a kurzívě a na užší hraně soklu též kapitální a minuskulní přípis o obnově. Ve spodní části soklu jsou pak uvedeny iniciály TP.

S. Sebastian. / Heiliger Markus / bitte bei Gott für uns / =1855= //

S. Rochus. / Aus Dankbarkeit / der Cholerabefreiung / im Jahre 1850 //

S. Rosalia. / Gewidmet von den Eh, / leuten Mathäus und / Maria Renner. //

RENOVATUM / durch / IG. & TH[.] / RENNER / 1890 //

Poklony

Poklona Panny Marie pod úpatím Dunajovických kopců v polích severovýchodně od Dobrého Pole

V polích nedaleko křížení zaniklých historických cest směřujících z Dolních Rakous a z Mikulova směrem k mostům přes Dyji u Drnholce dodnes stojí mohutná poklona, jejíž existenci již v 60. letech 18. století dokládá zákres v mapovém listu 1. vojenského mapování, na němž je nazvána Liebe Frau Capelle. Náročnější architektura poklony půlkruhového půdorysu je tvořena štítovým průčelím a půlkruhovým závěrem. Obě základní části stavby oddělují nárožní pilastry s římsovými hlavicemi, které prostupují do výrazné profilované korunní římsy nesoucí vpředu pultovou stříšku a atikový štít a na zadní části střechu tvaru poloviny kuželu. Štítové průčelí je mezi pilastry prolomeno velkou nikou, jejíž portál je zaklenut stlačeným obloukem a vnitřní prostor konchou. Z konkávně tvarovaného štítu ční kovaný kříž s trojlaločným ukončením břeven. Na těžce poškozené stavbě s převážně obnaženým cihlovým zdivem se dochovaly fragmenty omítnutí včetně reziduí blankytně modré výmalby niky. V nice se také nachází torzo segmentového vrcholu kované mříže, která původně uzavírala vstupní portál.

Poklony

Krajina jako dílo

Poklona Heiliger Thomas Marterl u silnice spojující Jaroslavice se Slupí v katastrálním území Oleksoviček

Od poloviny 18. století krajinu vinohradů a polí zejména na Znojemsku symbolicky ovládne poklona, drobná výklenková kaple se štítovým průčelím opatřená v nice obrazem či sochou nadpřirozeného ochránce a doplněná obvykle stupni umožňujícími pokleknutí a soukromou adoraci. V poli poblíž silnice mezi Jaroslavicemi a Slupí stojí půvabný příklad této typické pozdně barokní kultovní stavby. Poklona je tvořena čelní hranolovou částí krytou sedlovou stříškou a v konkávní křivce ustupující segmentově zvlněnou částí zadní završenou stříškou tvaru třetiny kuželu. Štítové průčelí poklony je uprostřed prolomeno velkou nikou zaklenutou konchou. Nika je dole doplněna kamennou, jemně profilovanou parapetní římsou vystupující téměř na způsob oltářní mensy ze siluety stavby, pod touto římsou se nachází další obdélná nika. Střední vpadlé části průčelí vertikálně rámují dva pilastry s nevýraznými hlavicemi fabionového tvaru, které podepírají korunní římsu, na níž spočívá trojúhelníkový štít lemovaný římsou. Na průčelích poklony jsou patrné zbytky pestrých polychromií, pod současnou kombinací starorůžové (tektonické prvky) a bílé vystupuje blankytná modř. Z vlastivědných zdrojů víme, že poklona byla svým názvem spojena se sv. Tomášem.

Poklony
Krajina jako dílo

Poklona ve starém sadu v trati Heferlinky severovýchodně od Havraníků u zaniklé cesty, která dříve vedla k mlýnu Papírna

Lapidární hranol poklony ukončený sedlovým zastřešením je na čelní straně prolomen hlubokou půlkruhově zaklenutou nikou ukončenou dole parapetní římsou v podobě oltářní mensy, pod níž se nachází další nika obdélného tvaru, do které je vloženo kamenné klekátko. V hluboké zaklenuté nice se dochovala historická malba na plechu, která znázorňuje Madonu s Ježíškem a v jejíž spodní části najdeme nápis:

MARIA HILF! / Errichtet von / Johann u. Marie Tischer. //.

Vrcholový trojúhelníkový štít odděluje římsa oblounového tvaru, která je nad nikou segmentově zvlněná. Z hřebene cihlové střechy ční kovový dvouramenný kříž.

Poklona u vodního kanálu jihozápadně od Valtrovic

Drobná stavba s novodobou výmalbou s námětem sv. Jana Sarkandera tvoří s okolní skupinou borovic a tropicky působící okrasnou vegetací bizarně půvabný celek umístěný na okraji koryta vodního kanálu nedalo od okraje zástavby Valtrovic. Hranolová vertikála krytá sedlovou stříškou je na třech stranách prolomena půlkruhově zaklenutými nikami. Na čelní straně členěné dvojicí kanelovaných pilastrů se nachází hluboká nika zaklenutá valeně s ústupkem. Kolem niky je dochováno torzo dřevěného rámu bez dvířek. V nikách se nachází novodobé nástěnné malby s náměty sv. Jana Sarkandera, sv. Jana Nepomuka Neumanna (nápis v nice udává sv. Jan Prachatický) a sv. Jana Nepomuckého. Stavbu ukončuje korunní římsa, která nese na čelní straně trojúhelníkový štít lemovaný římsou s půlkruhově zaklenutou nikou.

Poklony
Krajina jako dílo

Poklona Panny Marie Lurdské jižně od Jaroslavic

Zajímavý doklad mimořádné dlouhověkosti a obliby poklony dodnes stojí jižně od Jaroslavic. Stavba půlkruhového půdorysu s čelním průčelím završeným trojúhelníkovým štítem a prolomeným hlubokou zaklenutou nikou s interiérem vyzděným po způsobu grotty z neomítaného lomového kamene má pozoruhodně bohaté členění fasád. Uplatňuje se zde nejen v zásadě klasicizující řešení s pilastry vynášejícími profilovanou arkaturu, s ořímsovaným štítem, pásovou rustikou apod., ale také geometrické obrazce z hrubozrnné omítky v duchu geometrické secese a rané moderny. Mramorová nápisová deska ve vpadlině na soklu poklony uvádí, že stavbu nechali vystavět k poctě Panny Marie Lurdské Franz a Johanna Mondl v roce 1909.

ERRICHTET / ZUR EHRE DER HEILIGEN / MARIA LOURDES / von Franz u. Johanna Mondl / 1909 / Kotschivara Znaim //.

Poklony

Krajina jako dílo

Kříže

Torzo klasicistního kamenného kříže z roku 1801 na Liščím kopci (Rochusbergu) u Dolních Dunajovic

Nad Dolními Dunajovicemi se v severojižním směru táhne zvlněný pás Dunajovických kopců s charakteristickou siluetou kolosálního osamělého topolu na Růžové hoře a s pozoruhodným pyramidovitým tvarem strmých svahů Velké Slunečné. Jižně od tohoto kopce se tyčí vysoká hmota hřebene nazývaného v archivních pramenech Rochusberg. Na temeni hřebene byla v poslední čtvrtině 17. století zbudována obyvateli Dolních Dunajovic kaple sv. Rocha, která dala místu jméno. Dolnodunajovická obec, vedená svým duchovním pastýřem, farářem Janem Jiřím Heifelderem (1678–1703), kapli zbudovala a nadala rentou jako poděkování a současně splnění slibu za uchránění před morovou epidemií (jedná se asi o katastrofální morovou ránu z roku 1680). Kaple, k níž se konala každoroční procesí, byla zrušena v rámci tažení vlády Josefa II. proti poutním svatyním v 80. letech 18. století. Likvidace kaple však nezrušila vztah Dolnodunajovických k posvátnému místu ani k mocným ochráncům komunity před hrůzami epidemií. Po zhruba 15 letech od zboření kaple se nám k roku 1801 dochoval archivní doklad o vztyčení kamenného kříže na Rochusbergu Franzem Hanzlem v ceně 25 zlatých. Tentýž zdroj nás k roku 1801 informuje také o zřízení božích muk zbudovaných u cesty na Rochusberg za 25 zlatých paní Rosalií Schleinin. Roku 1810 je pak osazen další kamenný kříž v „Rochusgasse“ Andreasem Loho, a to nákladem 20 zlatých.

Klasicistní kříž na Rochusbergu se dochoval v podobě torza ohroženého ve své fyzické podstatě. Na dvoustupňové základně stojí mohutný sokl s předstupující spodní kvadratickou částí. Tato základna přechází zúžením ve tvaru zvonovnice do dříku doplněného po stranách volutovými křídly. Boční strany volutových křídel jsou zdobeny velice kvalitně provedeným reliéfním kanelováním s píšťalami a festony uchycenými na tyčových závěsech. Sokl je ukončen profilovanou římsou, která nese kubickou patku nedochovaného kříže. Patka je na třech stranách prolomena konchami zaklenutými mělkými nikami rámovanými stylizovanou architekturou v podobě slují. V nice na čelní straně se nachází reliéfní postava sv. Rocha, v nikách na bočních stranách reliéfy sv. Rozálie a sv. Šebestiána, zadní stranu člení rytý rám tvaru obdélníka s vybranými rohy, jenž patrně původně obsahoval nedochovaný nápis. Z patky ční malé torzo vertikálního břevna litinového kříže, který v neznámé době nahradil starší kamenný klasicistní krucifix zničený patrně úderem blesku.

Pozdně barokní kamenný kříž z roku 1772 v polích u odbočky silnice k Jevišovce

V rovinaté polní krajině u odbočky k Jevišovce ze silnice spojující Drnholec s Hrušovany nad Jevišovkou stojí vysoký pozdně barokní kamenný kříž ušlechtilých proporcí s bohatým členěním hmot. Na čtvercové základně spočívá konvexně modelovaný čtyřboký sokl vyrůstající z třikrát odstupněné patky. Sokl ukončený římsou s oblouny a výžlabky završenou vyžlabeným komolým jehlanem nese hranolovou patku kříže. Z kónicky se zužujícího kříže s trojlaločně zakončenými břevny vystupuje vysoký reliéf ukřižovaného Ježíše. Silně rustikálně a schematicky ztvárněná (a přesto velmi působivá) postava Spasitele s široce roztaženými pažemi a skloněnou hlavou se zavřenýma očima jakoby přijímala těžký osud člověka. Na čelní straně soklu se nachází ryté iniciály donátora a letopočet:

M S / 1772 //.

Klasicistní kamenný kříž z roku 1828 na kamenité vyvýšenině u silnice Nový Šaldorf – Havraníky v katastru Popic u Znojma

Na kamenité výšině porostlé suchomilnou vegetací se od roku 1828 tyčí monumentální kamenný kříž. Mohutný kamenný čtyřboký sokl s patkou členěnou oblouny a výžlabky a s bohatě profilovanou korunní římsou je ve střední části konkávně projmutý. Na čelní straně soklu se dochoval ve čtvercovém rámu s vybranými rohy sedmiřádkový německý kapitální nápis:

ZUR. / EHRE. GOTTES. / VON. / KARL. BAUER. / UND. DESSEN. / [GA]TTIN. MAGDALENA / 1828. //.

Z horní strany korunní římsy soklu tvarované do podoby nízkého komolého jehlanu vyrůstá kamenný kříž, u jehož paty sedí postava trpící Panny Marie. Rustikální skulptura Matky boží oděná do dlouhého šatu a pláště lomí sepjatýma rukama, hlavu s tváří zdrcenou žalem má skloněnu k levému rameni. Na kříži je přibito plně plastické Kristovo tělo. Ukřižovaný má široce rozepjaté ruce, nohy překříženy a v nártech probity jediným hřebem. Ježíšova klidná tvář se zavřenýma očima je lemovaná dlouhým plnovousem a kadeřavými vlasy spadajícími až na ramena, na hlavě mu spočívá trnová koruna. Výrazně zřasená bederní rouška je uvázána na pravém boku.

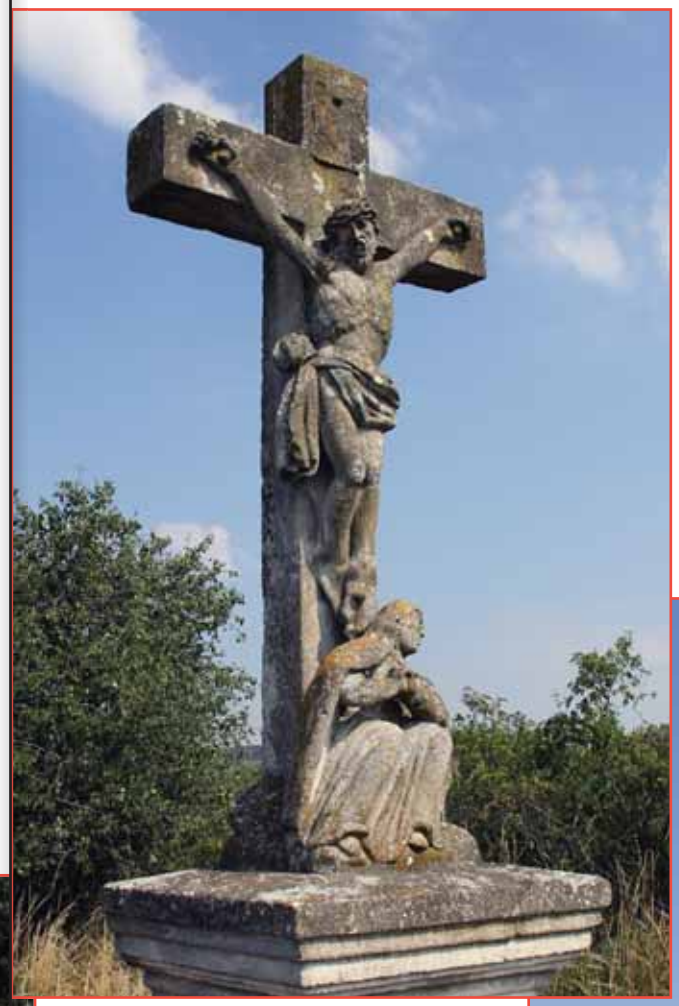

Krajina jako dílo Kříže

KRAJINA MEZI SOUČASNOSTÍ A BUDOUCNOSTÍ

Studenti FA VUT v Brně přispěli do projektu NAKI návrhy nových intervencí. V průběhu trvání projektu bylo řešeno 12 různých zadání, která jsou představena ve třetí části tohoto kritického katalogu. Témata byla volena s ohledem na různá měřítka – od drobných architektonických prvků v krajině až po revitalizaci hospodářských areálů. Nehledě na rozsah zadání promýšleli studenti koncept ve třech základních vrstvách: prostor, kontext a čas.

Prostor

Při návrhu byl kladen důraz na topologické vlastnosti zkoumaných míst. Konkrétně se jednalo o uvědomění si prostorových kvalit zájmového území se snahou o vnímání krajiny jako sítě trojrozměrných objektů, které se navzájem ovlivňují. Tento přístup se snažil o nalezení novodobé interpretace tématu kompozice barokní kulturní krajiny. Jednotlivé projekty byly vedeny s ohledem na určitou konkrétní prostorovou konfiguraci, ve které se nově navrhovaný architektonický zásah nacházel. Při rozlišování jednotlivých (pre)geometrických momentů jsme vycházeli z tezí Michala Kohouta,[1] ve kterých popisoval typologii místa a definoval následující typy: místo, cesta, obvod, síť, solitér, řada, pole, rastr. Studenti byli vždy na začátku práce s těmito teoretickými východisky seznámeni a následně svůj projekt formovali dle výše zmiňovaných prostorových typů.

Kontext

Na různých typech zadání byly prověřovány odlišné formy propojení/oddělení historických a současných vrstev. Preferovali jsme přiznání novodobých zásahů, jež nepotlačovaly stávající kvality místa a zároveň posilovaly jeho význam. Upřednostňovali jsme využití soudobých technologických i materiálových postupů s ohledem na místní tradici. Pokud studenti při hledání formy pracovali se symboly, vedli jsme je k abstraktní rovině uvažování. Pokud bychom měli naše postupy zařadit do určitého teoretického rámce, pak bychom použili termín regionální kontextualismus.

1 Michal Kohout: Tvorba a vnímání míst. In: Zlatý řez 36, Praha, 2014, s. 68–75.

Čas

Při hledání strategií obnovy původních, mnohdy zchátralých památek jsme prověřovali možnost jejich vitalizace pomocí přechodných či dočasných struktur. Tyto postupy jsou v současné době ověřovány v zahraničí (například skandinávské země) a jejich smyslem je nejprve nastartovat veřejný život (mikroekonomiku) místa a teprve následně se věnovat obnově památky samotné (strategie „pop-up“).[2] Dalo by se říct, že v tomto případě forma sleduje funkci.

2 Mary E. Horne: Temporary Use of Pop-Up Environment's Potential for Repurposing Neglected Buildings and Spaces. Atlanta, 2014.

Stopy v krajině 2013

Mikulovsko je krajina mnoha tváří. Nalézáme zde turisticky atraktivní místa i kouty se zapomenutou historickou stopou. Mnohovrstevnaté příběhy se staly podkladem pro intervence studentů, kteří se rozhodli drobnými zásahy (mnohdy na pomezí architektury a land artu) posílit identitu lokality. Společně definovali výchozí teze pod názvem Stopy v krajině:

„...Ke krajině přistupujeme s pokorou, vnímáme časové vrstvy zanechané předešlými obdobími. Místa, která jsme vybrali, jsou pro nás významnými krajinnými stopami, ať už díky svému fyzickému reliéfu, nebo kvůli roli, postupně se měnící v jednotlivých historických obdobích...“[1]

1 Úvodní text výstavy Stopy v krajině, Galerie Mini, FA VUT v Brně, 10. 12. - 20. 12. 2013.

Radomír Feňo
Velká slunečná

Radomír Feňo si vybral kopec Velká slunečná nad Dolními Dunajovicemi, který byl v 50. letech 20. století upraven do podoby terasovité spirály tak, aby se dal zemědělsky obdělávat. To se vzápětí ukázalo jako nerentabilní. Dnes jsou terasy zarostlé jedinečným druhem stepi.

Ve svém projektu využil zvláštního tvaru kopce a osadil spirálu vyhlídkovými body. Jednotlivé objekty vymezují poutníkovi při cestě na vrchol výhledy na Stolovou horu, Kapli svatého Antonína Paduánského, bývalou kapli svatého Rocha, vodní nádrž Nové mlýny, Růžovou horu a Mikulov se svatým Kopečkem. Tvar každého zastavení latentně směřuje pohled diváka na zajímavé místo a přibližuje pozorovateli jeho atmosféru.

Projekt byl oceněn v soutěži VI. cena Bohuslava Fuchse za zimní semestr 2013/2014.

Krajina jako dílo Stopy v krajině, 2013 Radomír Feňo

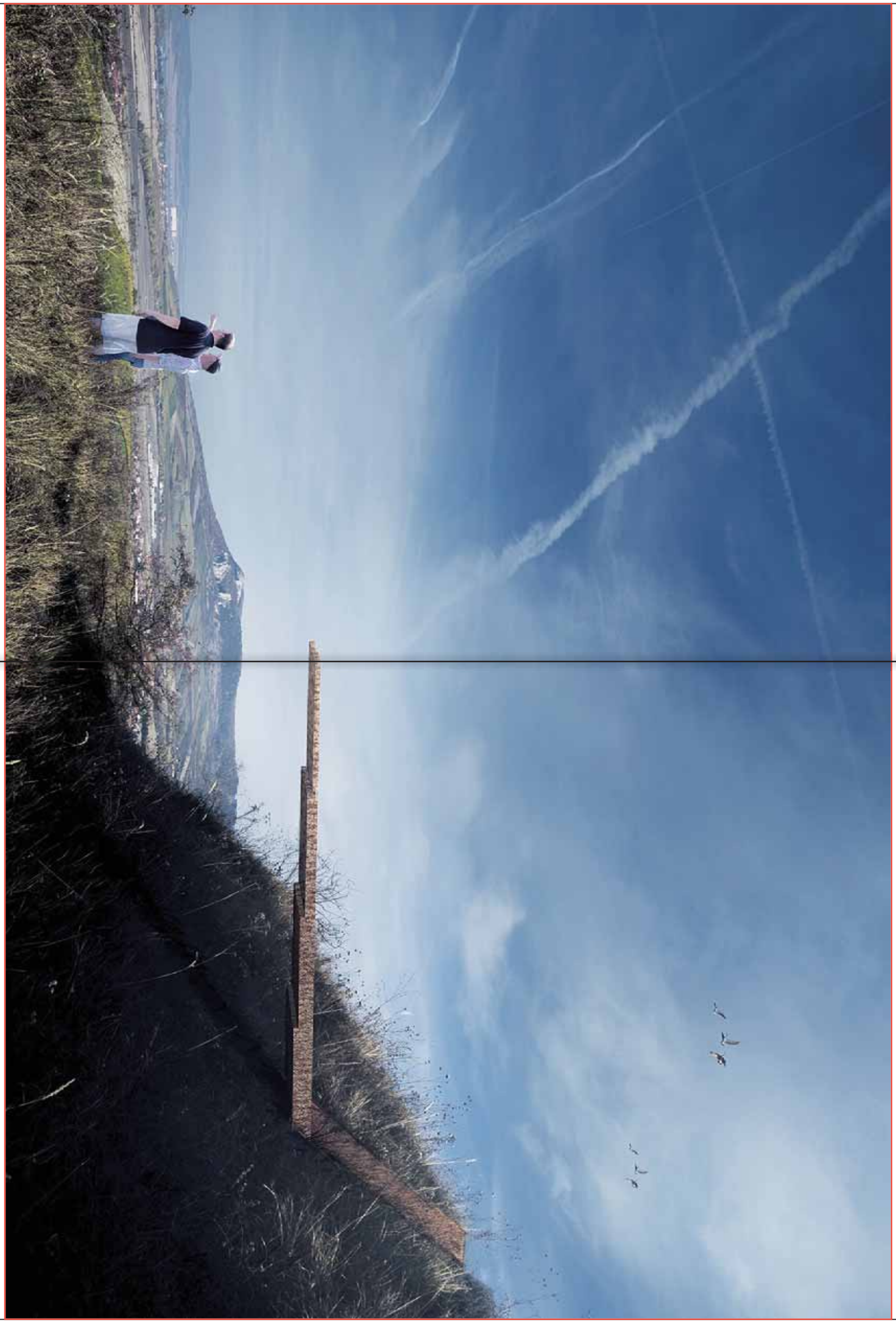

Vojtěch Kolář
Kaple cestou

Vojtěch Kolář si zvolil pro svůj návrh lokalitu Rochusbergu (dnes Liščí kopec) nad Dolními Dunajovicemi, na jehož vrcholu stála od 17. do konce 18. století kaple svatého Rocha. Kolářův koncept odkazuje na objekt původní kaple. Ovšem její připomínka není doslovná. Podobně jako střípky naší paměti, tak i fragmenty liturgického prostoru vyvstávají při pohledu na toto (polo)zapomenuté duchovní místo. Podél historické cesty k vrcholu osazuje autor několik symbolických připomínek mobiliáře kaple: schody (nedílná součást vstupu), lavice (místo spočinutí a modlitby), ambon (tribuna k pomyslnému dialogu v krajině) a klekátko (prohloubení osobní spirituality pod křížem). Pátým prvkem je obnovený kříž umístěný na torzu dochovaného soklu.

Umístění mobiliáře odkazuje k tradici drobné sakrální architektury (božích muk, poklon, kapliček) kolem poutních cest.

Projekt byl v srpnu 2016 realizován. Uvedení do provozu bylo spojeno se slavností žehnání kříže. Osazené kusy mobiliáře tvoří figury archetypálních tvarů z vápencových bloků. Vápenec byl zvolen jako lokálně používaný materiál, odkazující na historii místa.

Krajina jako dílo Stopy v krajině, 2013 Vojtěch Kolář

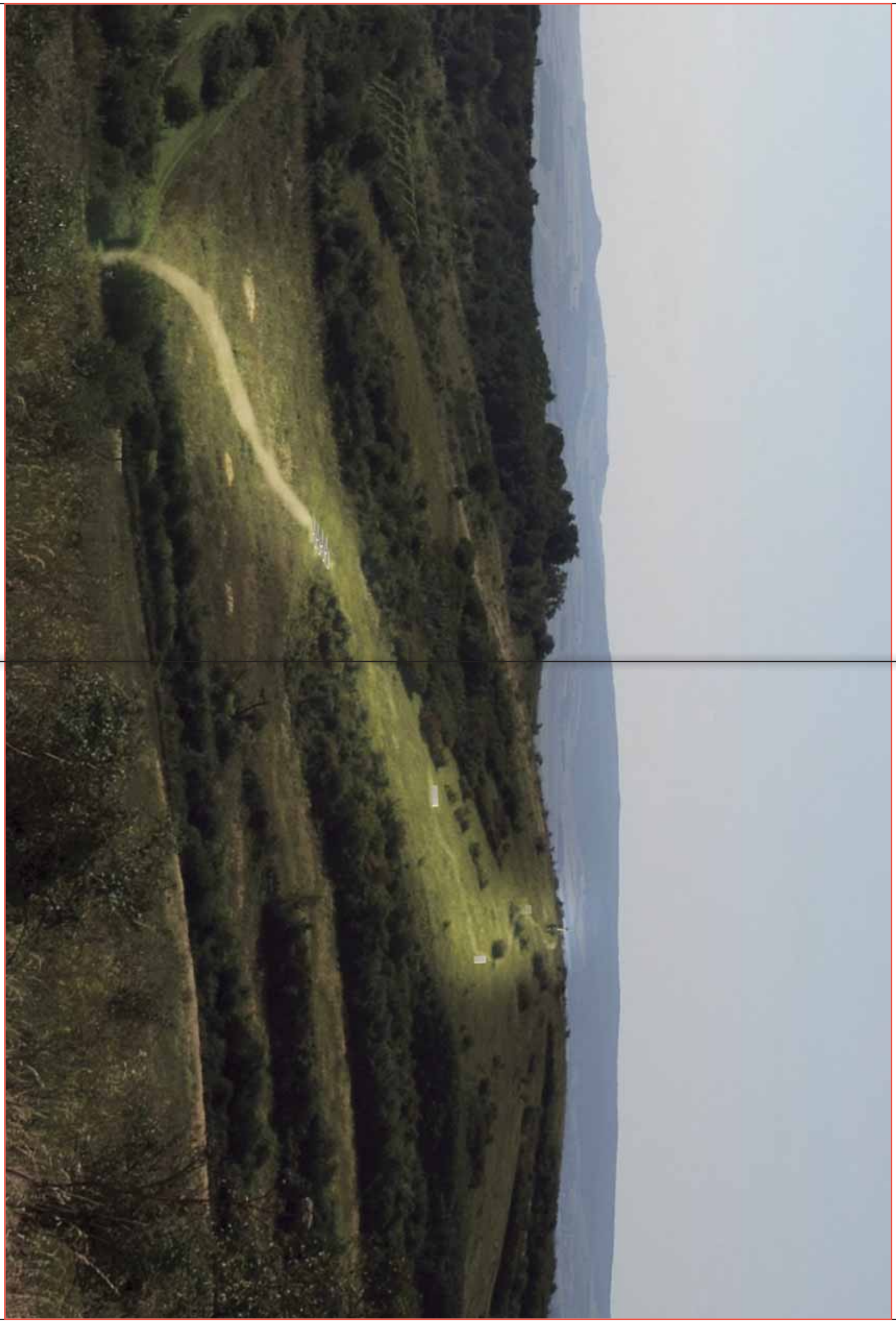

Lukáš Kvaššay
Symbiont

Student situoval svůj projekt v lokalitě bývalé kaple sv. Antonína Paduánského nad obcí Perná. Kaple byla zrušena v rámci josefínských reforem, dnes jsou zde pouze ruiny. Pro svoji vyvýšenou polohu s krásným výhledem a pro blízkost turistické trasy je místo hojně navštěvováno.

Projekt ponechává ruinu kaple netknutou. Na přístupové cestě umísťuje objekt, kterým návštěvník musí projít. Při průchodu se okolní dynamicky zvlněné zdi postupně zvyšují, návštěvník postupně vnímá jen průhled na ruinu, oblohu a okolní i vlastní zvuky. Opouští turistickou trasu a jeho vědomí je připraveno na duchovní prožitek. Na konci průchodu se pak odhalí celý prostor kaple i s výhledem.

Vnější formu objektu tvoří jednoduchý kvádr. Povrch pohledového betonu, ze kterého je objekt navržen, má uvnitř jinou strukturu než vně.

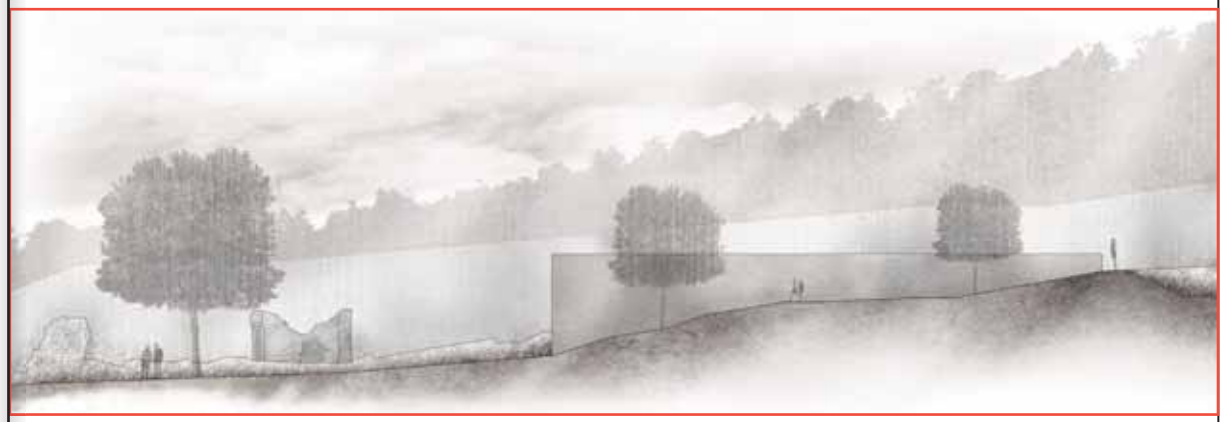

Zuzana Filáková
Srdce hory

Zuzana Filáková byla uchvácena lokalitou skalních útvarů Martinka nad Horními Věstonicemi. Studentka ve svém land artovém projektu zhmotnila pomyslné siločáry Obřího kamene – nejpůsobivější skály v lokalitě.

Tyto siločáry v blízkosti skály přesně kopírují její tvar a dynamicky kmitají i ve vertikálním směru, s narůstající vzdáleností se uklidňují a zmenšují – projevují se pouze jako půdorysná stopa, která láká návštěvníka k tomu, aby zjistil, co je v jejich středu. Pásy z litého pohledového betonu umožňují posezení, relaxaci, meditaci i hru.

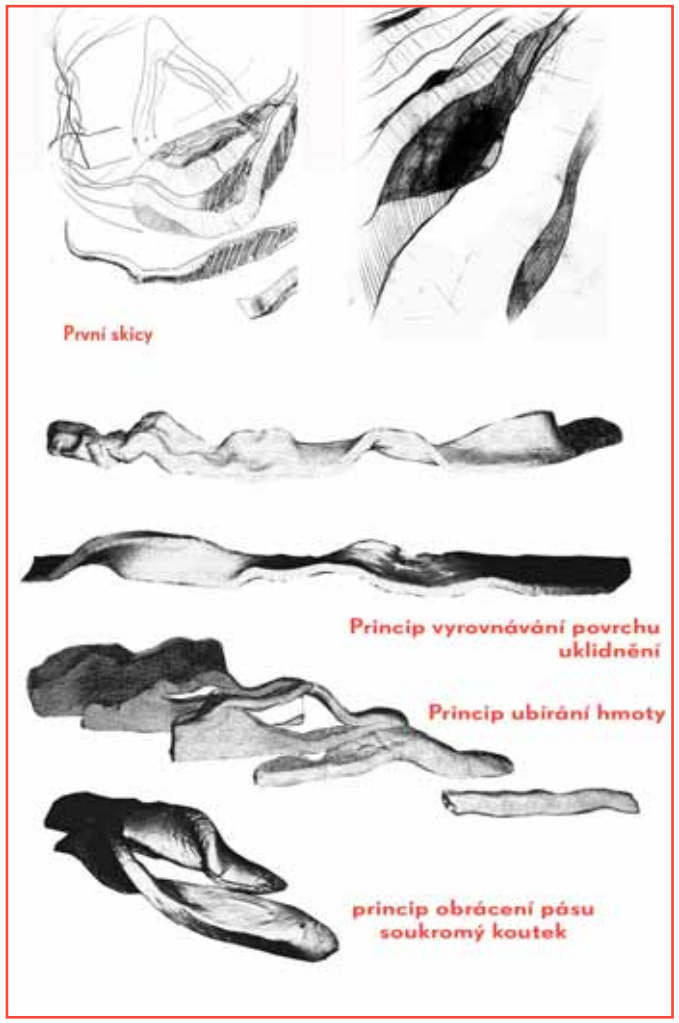

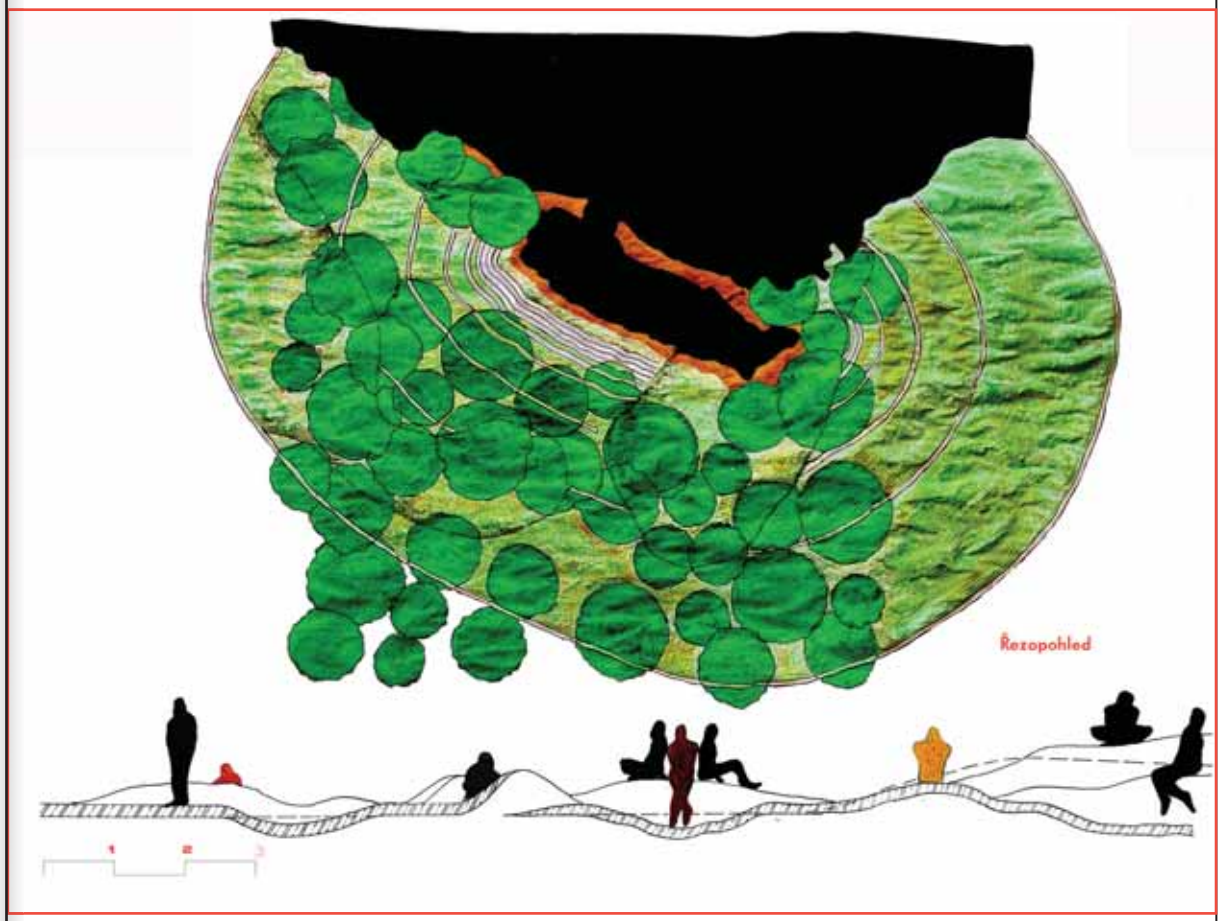

Krajina jako dílo Stopy v krajině, 2013 Zuzana Filáková

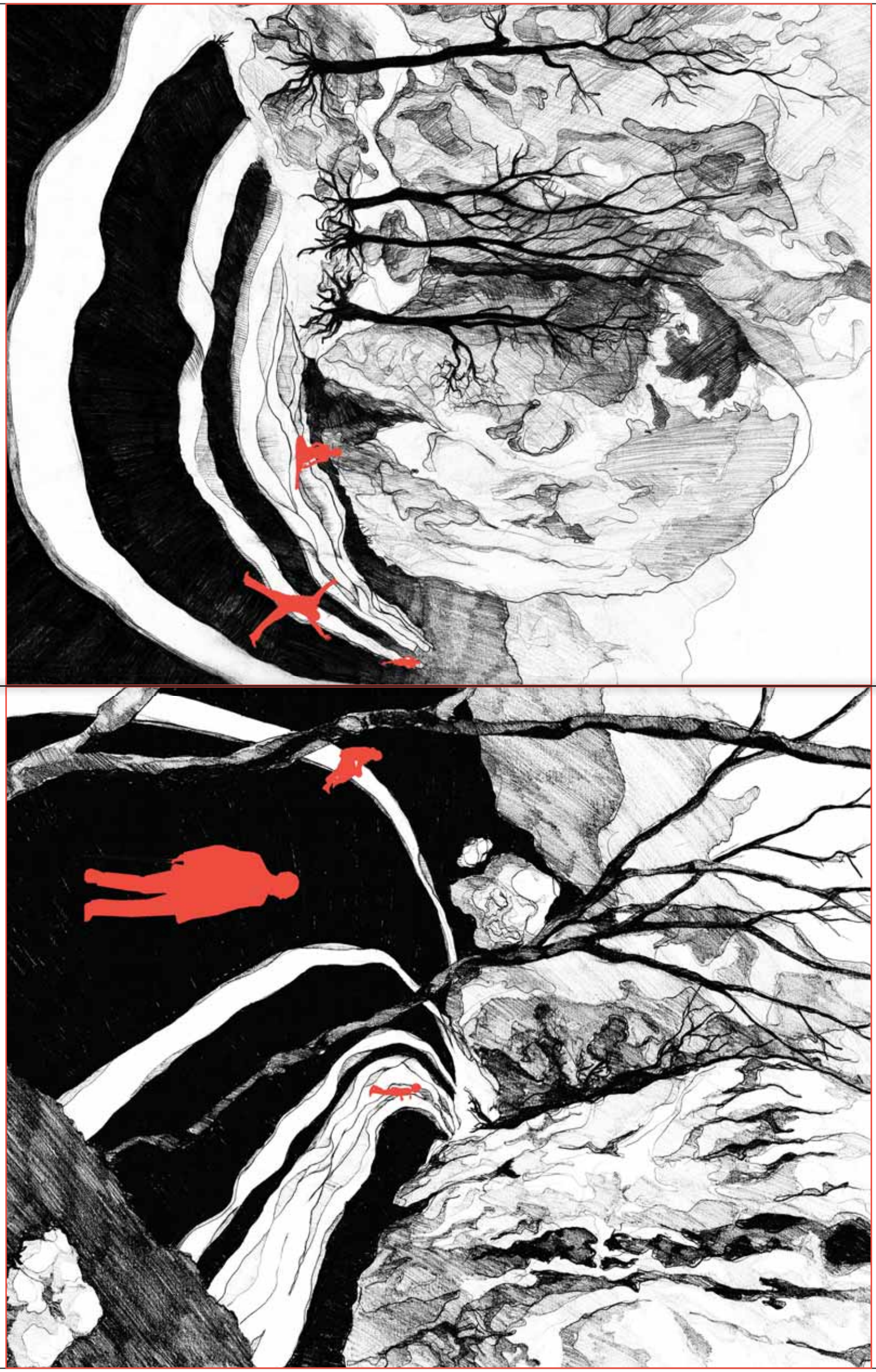

Vojtěch Marek
Zámotek

Vojtěch Marek umístil svůj objekt do lesa při původní poutní cestě mezi Pavlovem a Klentnicí, přímo nad Klentnický potok.

Jeho záměrem bylo vytvořit uzavřený objekt, který poutníkovi umožní odpočinek a místo na přespání, případně meditaci. Objekt, který by poutníka skryl a současně byl sám skryt v lese.

Po dlouhém hledání vhodného materiálu student zvolil „obyčejnou“ průhlednou balicí fólii. Ta umožnila mezi stromy vytvořit „zámotek“ podobný pavučině. Pro ověření tohoto konceptu student sestavil model v měřítku 1:1 (s rozměry 4×4×2 m) a zjistil, že únosnost struktury je minimálně 1,25 t.

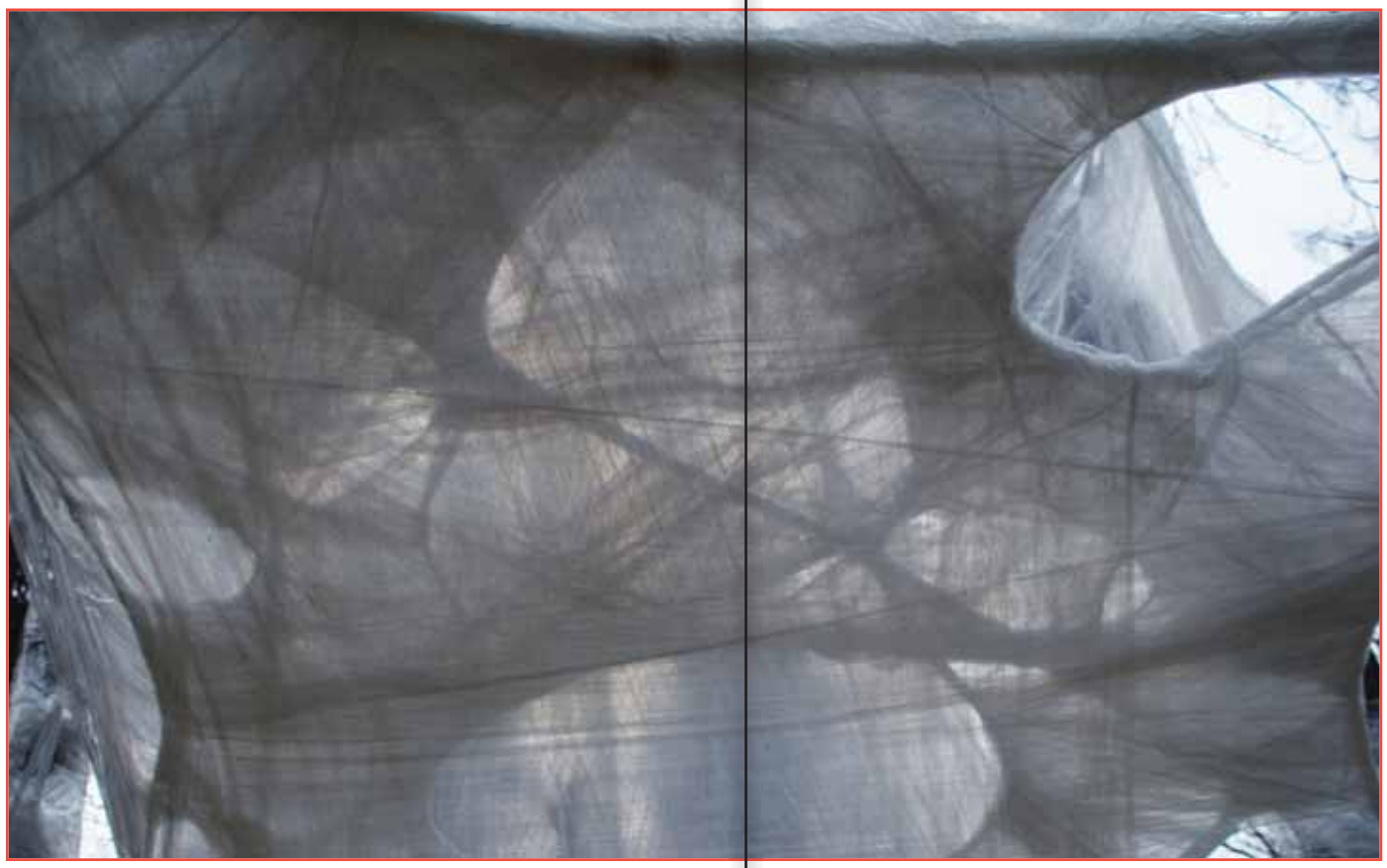

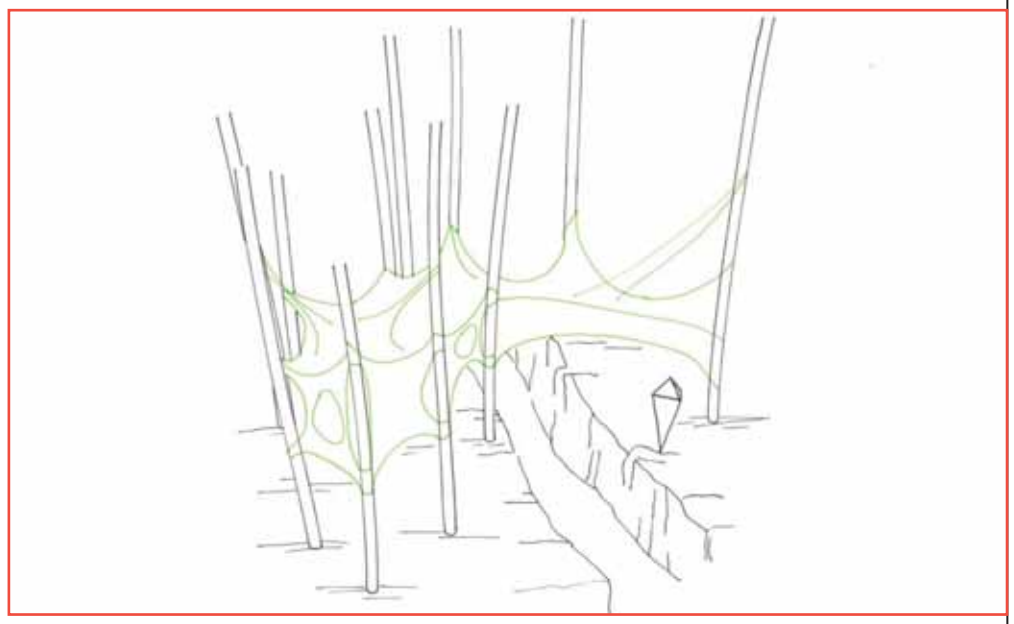

Deset domů pro jednu proluku 2013

Zadáním byl rodinný dům vycházející z tradiční typologie zasazený do proluky v historickém prostředí mikulovského židovského města na Husově ulici (mezi domy č. 17 a 19). Studenti si sami definovali svého pomyslného klienta. Specifičnost jeho osobnosti a jeho životní styl se pak měl promítnout do prostorového konceptu domu, jeho formy a výrazu. Zároveň však studenti měli respektovat „genia loci“ židovského muzea v Mikulově.

Petra Šebová
Proluka

Nejzajímavějším konceptem je projekt Petry Šebové, který už tak úzkou parcelu nevyužívá v celé šíři a nechává volný průchod z Husovy ulice na zámek. Toto řešení bylo umožněno volbou specifického investora, v tomto případě kurátora umění s chotí.

Na nově vytvořeném nároží je v parteru umístěn otevřený ateliér/pracovna investora, příležitostně přístupný veřejnosti. V přízemí je též umístěn společenský prostor domu. Soukromá část domu je umístěna ve druhém a třetím nadzemním podlaží. S úskalím extrémně úzkého domu se autorka vyrovnává velkorysým mezonetovým řešením jednotlivých prostor.

Schodiště na zámek je občasně využitelné jako venkovní galerie s možností vystavovat na zdi oddělující průchod od soukromé zahrady.

Projekt byl oceněn v soutěži VI. cena Bohuslava Fuchse za zimní semestr 2013/2014.

Portz Inzel 2014

V první polovině 17. století založil kardinál František z Ditrichštějna letohrádek s přilehlou oborou, zahradami, sady a hospodářskými budovami. Letohrádek, později přebudovaný na lovecký zámeček, stál na vyvýšenině obklopené rybníkem, zabírajícím plochu kolem 100 ha. Pro překonání vodní hladiny sloužil obloukový cihlový most. Úpadek celého areálu byl započat v polovině 19. století vysoušením rybníka, pokračoval přetnutím ostrova železničním koridorem a v letech 1949–1989 byl nepřístupný kvůli blízkosti hraničního pásma. Úkolem studentů bylo navrátit místu charakter výletní a odpočinkové destinace.

Jakub Stýblo
Prolínání krajiny

Jakub Stýblo pracoval s linií původního nástupu k letohrádku, na kterou navrhl tři nové objekty:

Prvním je vyhlídka umístěná na původní pevnině před mostem. Její forma reflektuje tvarosloví dochovaných mostních oblouků. Vyhlídka poskytuje návštěvníkům příležitost zhlédnout celý areál a zároveň posiluje atraktivitu variantně navržené turistické trasy mimo stávající cyklostezku, protínající ostrov podél železniční tratě.

Druhým navrženým bodem je altán ukrytý v lese na nejvyšším bodě ostrova nedaleko terénního zlomu nástupní osy. Tento altán poskytuje příchozím možnost oddechu a odpočinku uprostřed lesnatého porostu.

Třetím objektem je most přes železniční trať. Za tímto mostem vstupuje návštěvník na zachovalejší, otevřenou polovinu ostrova, u níž se předpokládá postupná obnova včetně letohrádku. Most rovněž rámuje pohled na průčelí letohrádku.

Konstrukce všech objektů je tvořena z filigránských bíle lakovaných ocelových čtvercových profilů v krychlové síti o základním modulu 200 mm, který směrem k okraji objemu řídne. Hranice jednotlivých figur a prostorů jimi tvořených jsou tak rozostřeny a prolínají se s okolní krajinou.

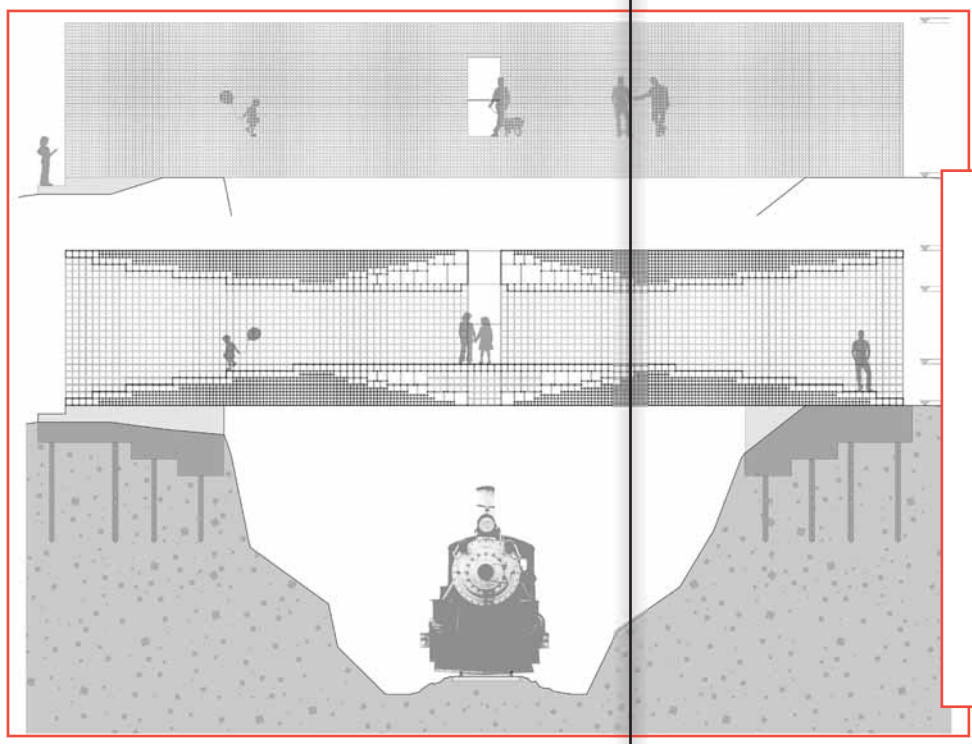

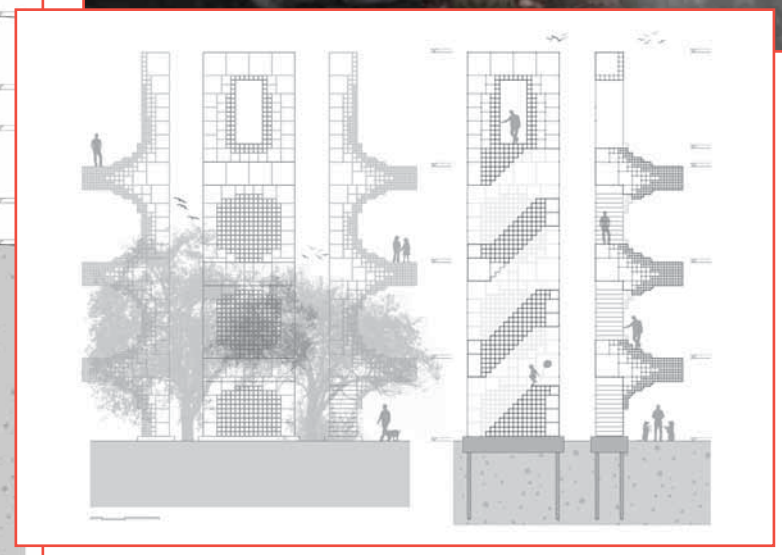

Jakub Stýblo
Portz Inzel, 2014
Krajina jako dílo

Ječmeniště 2014

Tématem zadání „Ječmeniště“ byla stejnojmenná vesnice založená roku 1787, která byla na jaře 1952 vysídlena, následně začleněna do hraničního pásma a srovnána se zemí. Její poslední fyzickou připomínkou je původní kaple (dnes památkově chráněná, ale chátrající a bez využití). Studenti hledali nový způsob oživení či připomenutí místa, které by odkazovalo na zdejší pohnutou historii.

Jaroslav Matoušek
Most přes hranici

Jaroslav Matoušek ve svém projektu předpokládal obnovu cesty z Ječmeniště do Rakouska. Na státní hranici umístil symbolický „most“ – nový betonový monument smíření. Smíření s pohnutými dějinami, s opuštěnou krajinou. Objekt fyzicky i myšlenkově překonává hranici a zároveň vytváří důstojný prostor pro sochy z opuštěných (poutních) cest. Tyto sochy jsou dnes na české straně vytrženy z původního kontextu a jsou soustředěny kolem kostelů v přilehlých vesnicích.

Krajina jako dílo Ječmeniště, 2014 Jaroslav Matoušek

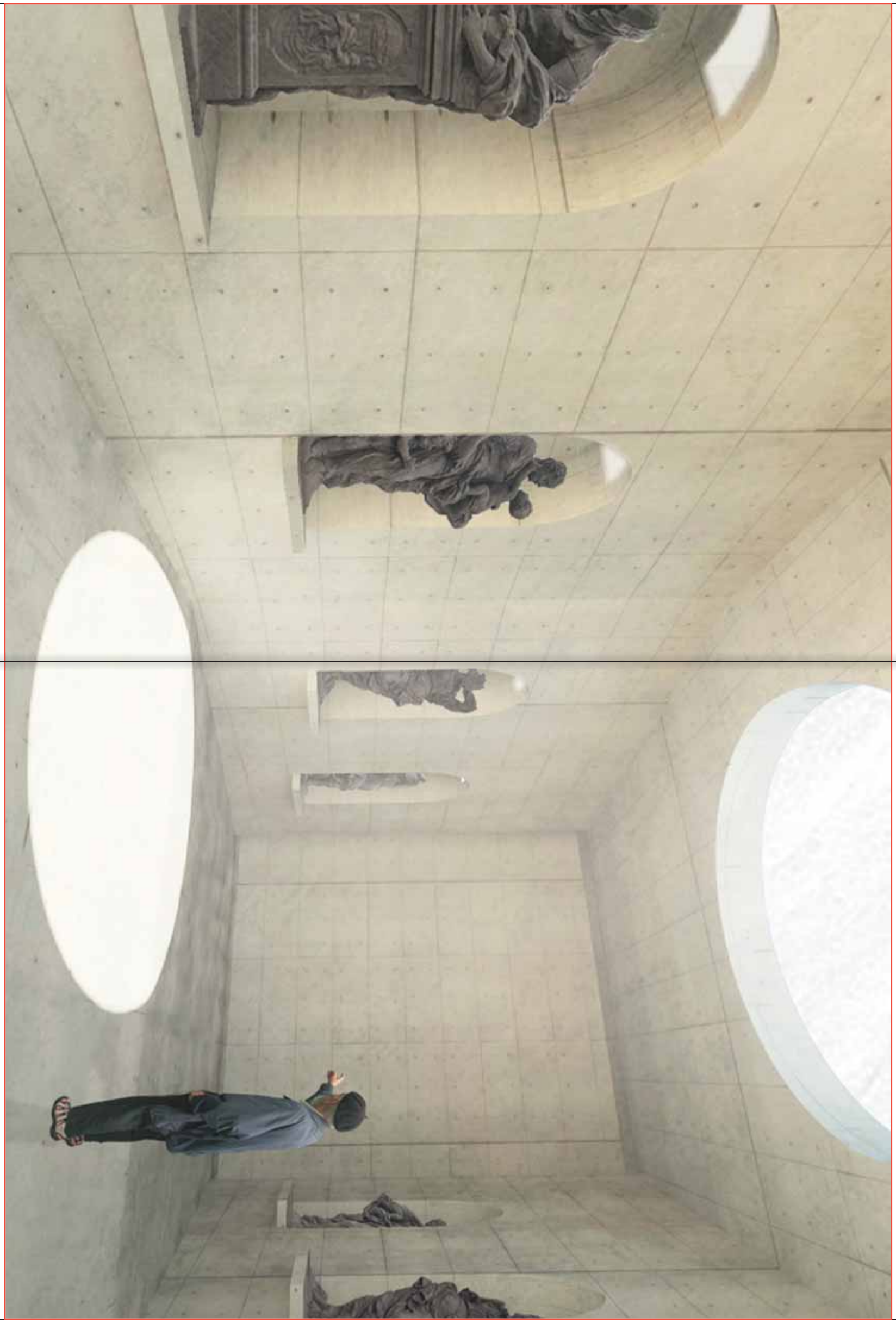

Tereza Novotná
... kontinuita bez distance?

Tereza Novotná redefinuje rezidenční funkci místa. Vytváří „minihotel“, jehož novou typologii odvozuje z charakteru místa. Tam, kde se kdysi rozprostírala náves, umisťuje skupinu šesti pronajímatelných „pokojů“.
Areál je určen pro jednotlivce nebo dvojici.

Jednotlivé objekty svým charakterem předurčují konkrétní činnosti, pro které jsou navrženy: „trávím čas“ (obývací pokoj) „soustředím se“ (pracovna), „usínám, vstávám, chodím bos“ (ložnice), „používám, čistím, očišťuji se“ (osobní hygiena), „koukám“ (pozorovatelna) a „vychutnávám si“ (kuchyň s jídelnou). V objektu původní kaple je navržena uzavřená zahrada. Nájemce užívá nejen „pokoje“, ale i krajinu mezi nimi a okolo nich. Krajina je mu „chodbou i dvorem“.[1]

Projekt byl vybrán mezi vítězné projekty v soutěži VIII. cena Bohuslava Fuchse za zimní semestr 2014/2015.

1 Autorská zpráva k projektu.

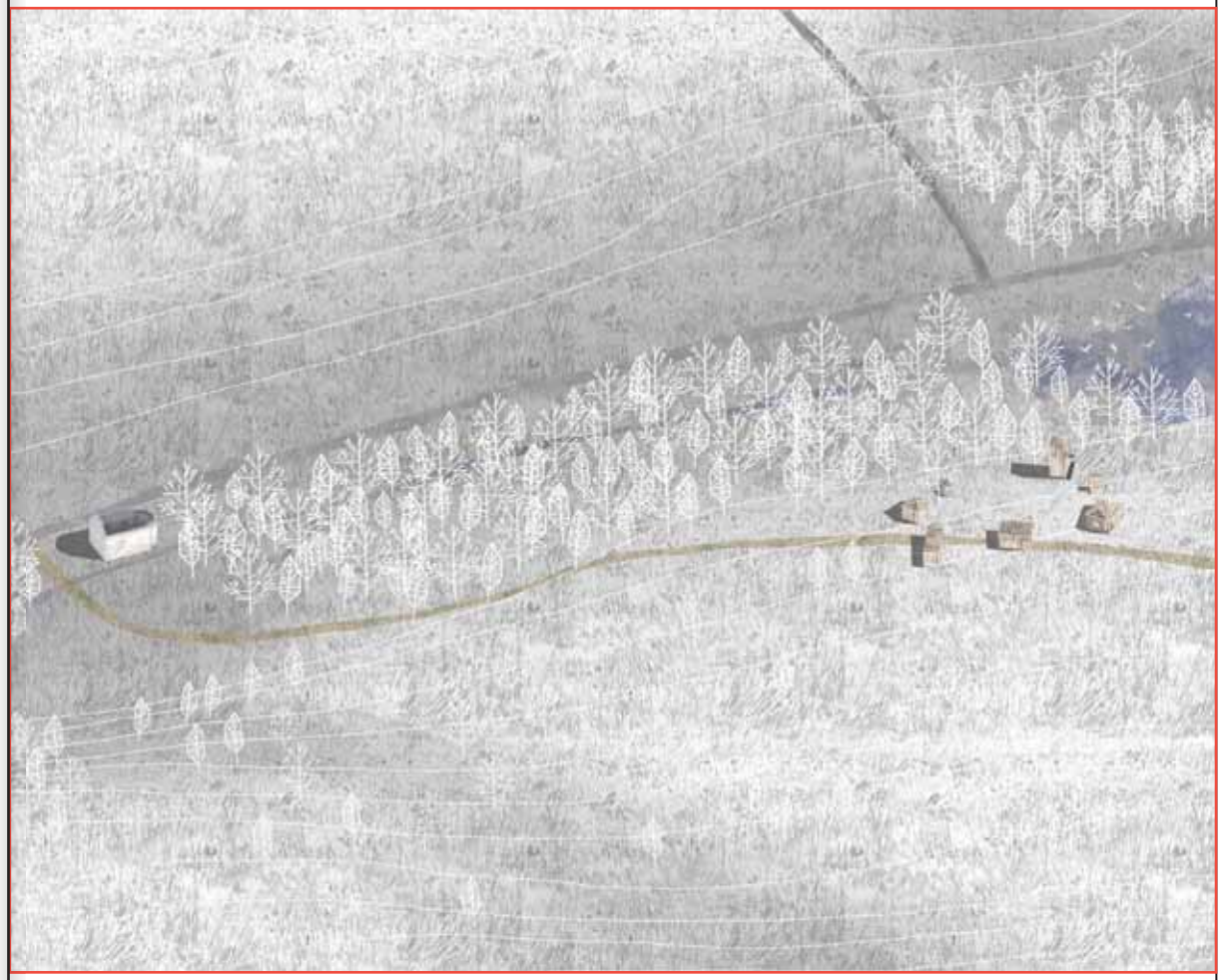

Petra Buganská
Křest

Přes pohnutou historii a ponurou současnost lokality cítila Petra Buganská potřebu pozitivního přístupu k zadání. Vytvořila projekt, který může představovat pro Ječmeniště nový začátek. Symbolicky zvolila téma křtu.

Návrh tvoří tři části – opravená kaple sloužící svému původnímu účelu, nové venkovní křtitelnice a kruhový ochoz/ambit, který vymezuje duchovní prostor a současně nabízí poutníkovi úkryt před deštěm, případně i k přenocování.

V soutěži Beton a architektura 2015 projekt získal 1. cenu v kategorii Akcent v krajině.

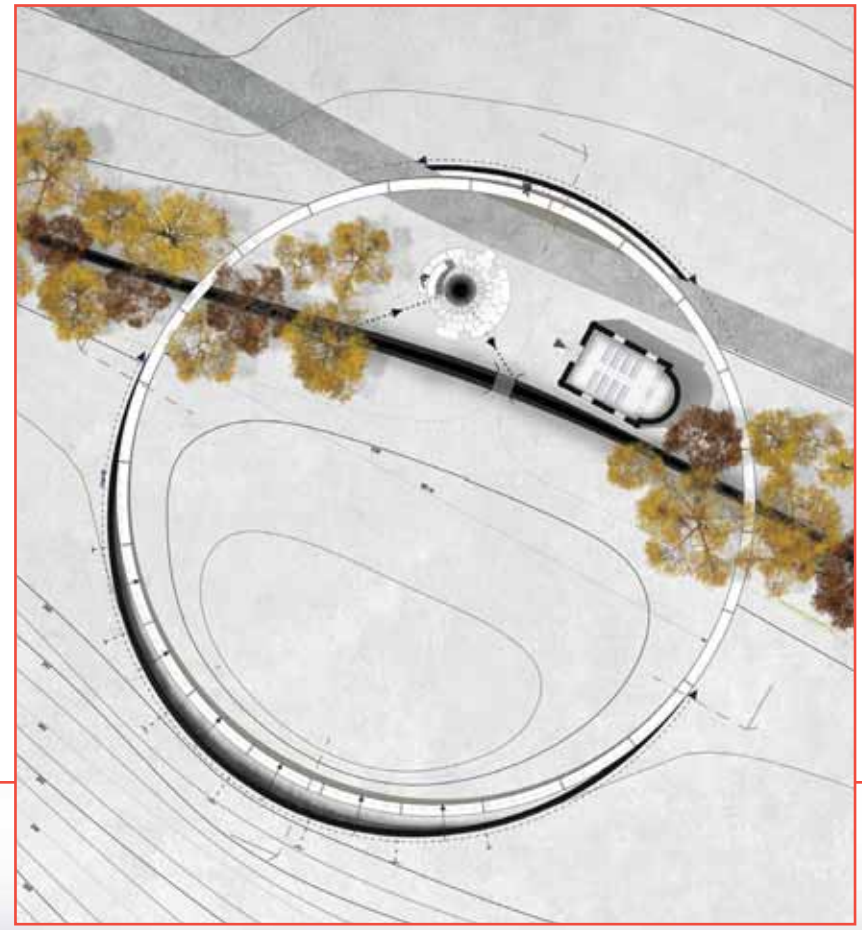

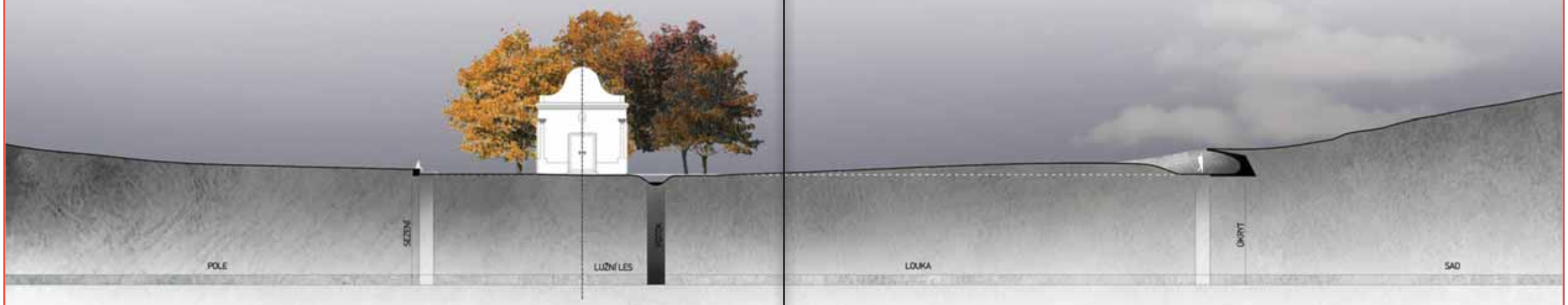

Petra Buganská
Ječmeniště, 2014
Krajina jako dílo

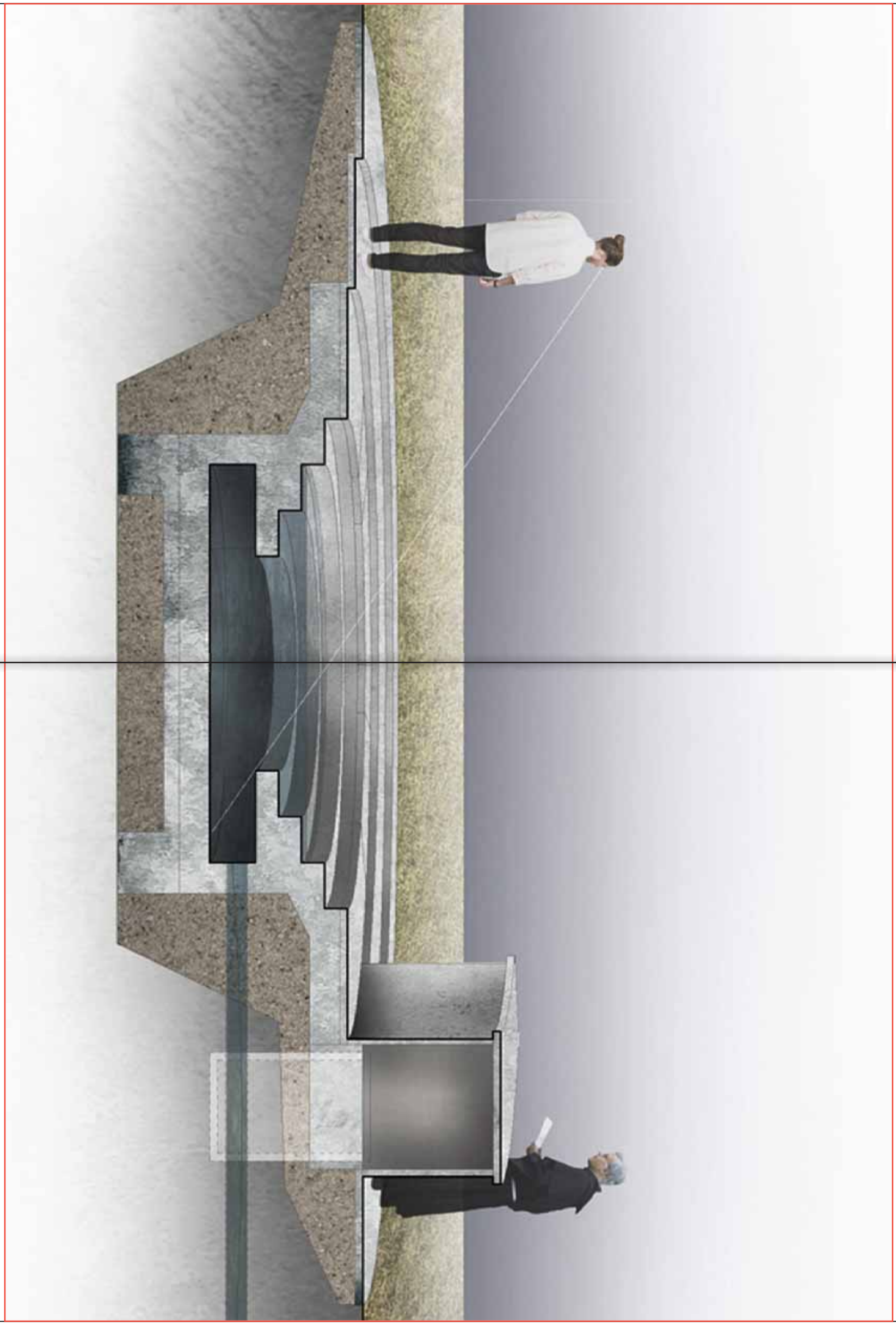

Bydlení ve stodole 2014

Úkolem studentů bylo najít nové využití pro skupinu stodol na okraji obce Dyjákovice. Blízkost menší kaple a poloha staveb na hranici obce a volné krajiny jim propůjčuje zvláštní charakter.

Kristýna Uhrová, Filip Fuchs, Patrik Kučavík, Jan Schleider

Umělecká dílna

Skupina Kristýny Uhrové, Filipa Fuchse, Patrika Kučavíka a Jana Schleidera zvolila jako téma pro celý areál sezónní umělecké dílny. Rozdělili stodoly podle zaměření na sochařskou, malířskou, fotografickou a hudební dílnu. V poslední páté stodole je umístěna správa areálu a ubytovací kapacita pro účastníky workshopů.

Do každé stavby vložili nově navržený objem zázemí, zbylý volný prostor slouží jako ateliér pro vlastní tvorbu. Tento princip umožňuje zvýraznit prostorové kvality původních stodol a rozlišit nové od starého.

Součástí uměleckého areálu je venkovní terasa a objekt „okno do krajiny“. Tento exteriérový prostor jednak fyzicky propojuje jednotlivé ateliéry a jednak slouží jako platforma pro společné aktivity (kino, koncerty, přednášky). V těžišti prostoru je situováno ohniště.

Projekt byl oceněn v soutěži VIII. cena Bohuslava Fuchse za zimní semestr 2014/2015.

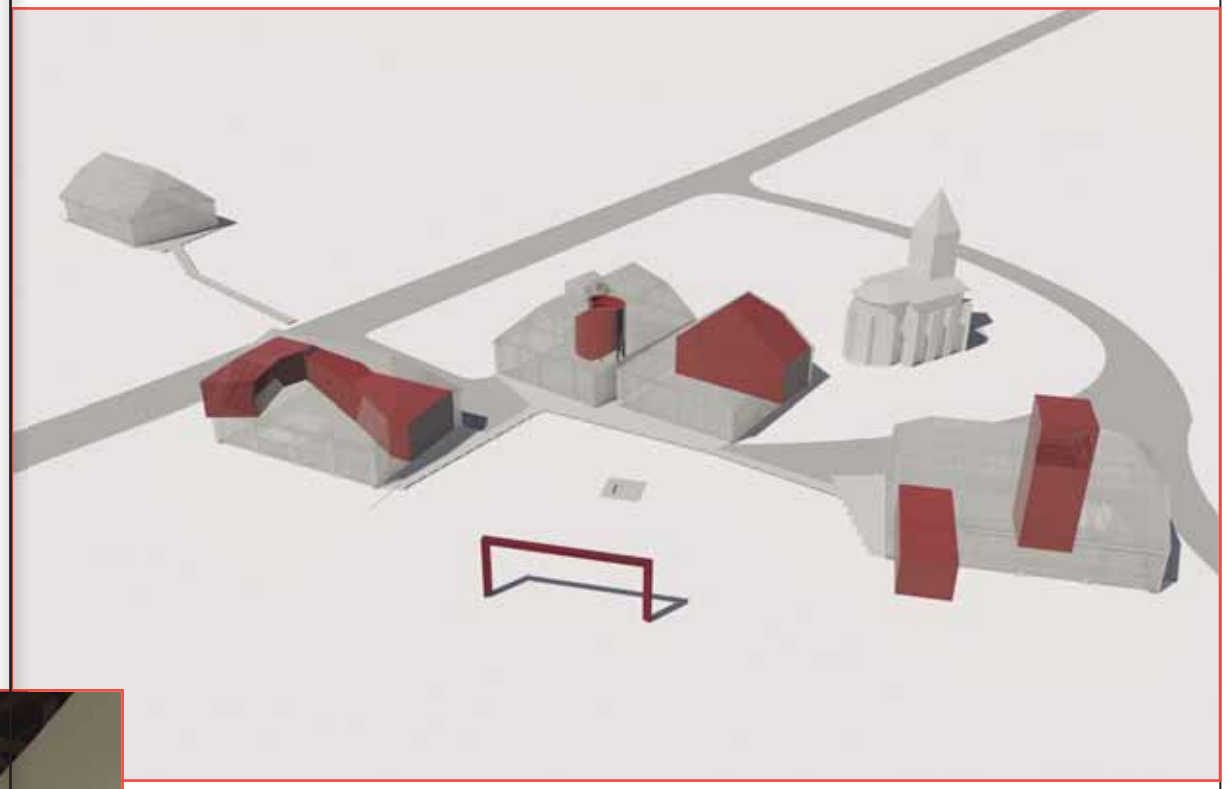

Krajina jako dílo Bydlení ve stodole, 2014

Eliška Vinklárková, Ivona Uherková, Maria Kovalová, Ondřej Mráz

Centrum paměti krajiny

Studenti jako náplň nevyužívaných objektů zvolili vědeckou instituci – „Centrum paměti krajiny“. Tato náplň je pro ně ideální odpovědí na pohnuté dějiny lokality, násilné přetržení kontinuity osídlení po druhé světové válce. Centrum má svojí vědeckou a popularizační činností „zprostředkovat poznání hlubšího kontextu krajiny a zabránit tak jeho úplnému zapomnění“.[1]

Pět současných stodol navrhují studenti rekonstruovat a v půdorysné stopě zaniklých stodol navrhují dva nové objekty. Toto řešení dotváří původní kompaktní charakter prostoru, charakterem nových budov (průsvitný beton s optickými vlákny) zároveň upozorňuje na kontrast mezi minulostí a současností.

Ve dvou stodolách v blízkosti kaple autoři umisťují těžiště činnosti centra – vlastní výzkumné objekty s dominantním prostorem knihovny. V ostatních stodolách je situován prezentační sál, řemeslná dílna, přechodné ubytování pro externí pracovníky a správa centra.

V nově navržených objektech je galerie, archiv a vyhlídka na areál a do okolní krajiny.

1 Autorská zpráva k projektu.

Most 2015

Úkolem studentů bylo vytvořit objekt, který překoná, přemostí nebo zpřístupní tok Dyje mezi obcemi Valtrovice a Slup. V zadané lokalitě stával most, který v květnu roku 1853 zničila povodeň. Dodnes je patrný násep původní cesty.

Výsledná konstrukční řešení byla konzultována s doc. Monikou Petříčkovou, Ph.D. a studenti se věnovali i technickým detailům.

Petra Buganská
Lávka přes Dyji

Petra Buganská vytvořila lávku, která překonává Dyji nad úrovní povodňové hladiny. Vzhledem k délce lávky (kolem 70 m) zvolila konstrukční systém tensegrity, který výrazně odlehčil konstrukci a propůjčil jí výraz subtilní vegetace okolí neregulovaného toku.

Princip tensegrity konstrukcí je založen takovém uspořádání prvků, kdy se střídají tlačené a tažené prvky. Tažené prvky jsou tvořeny lany a tlačené prvky – v tomto případě ocelové trubky – tak zdánlivě levitují nad řekou. Studentka navrhla takový systém uspořádání prvků, který uprostřed vytváří prostor obdélníkového průřezu s mostovkou. Konstrukční řešení lávky bylo konzultováno s doc. Monikou Petříčkovou, Ph.D. a studentka se věnovala i technickým detailům.

Projekt byl oceněn ve studentské části soutěže Stavba Jihomoravského kraje 2015.

Krajina jako dílo Most, 2015 Petra Buganská

Tereza Novotná

Pro překonání rozpětí 70 m zvolila Tereza Novotná příhradovou ocelovou konstrukci. Pro dosažení subtilního vzhledu zvolila příhradovou konstrukci obou hlavních nosníků. Každý nosník je tvořen třemi souběžnými vrstvami diagonál s rozdílnými délkami. Tento princip jednak umožňuje zmenšit průřez prutů, jednak zastírá pravidelnost příhradových konstrukcí a přizpůsobuje je okolnímu přírodnímu rázu. Oba nosníky mají proměnnou výšku v závislosti na zatížení konstrukce.

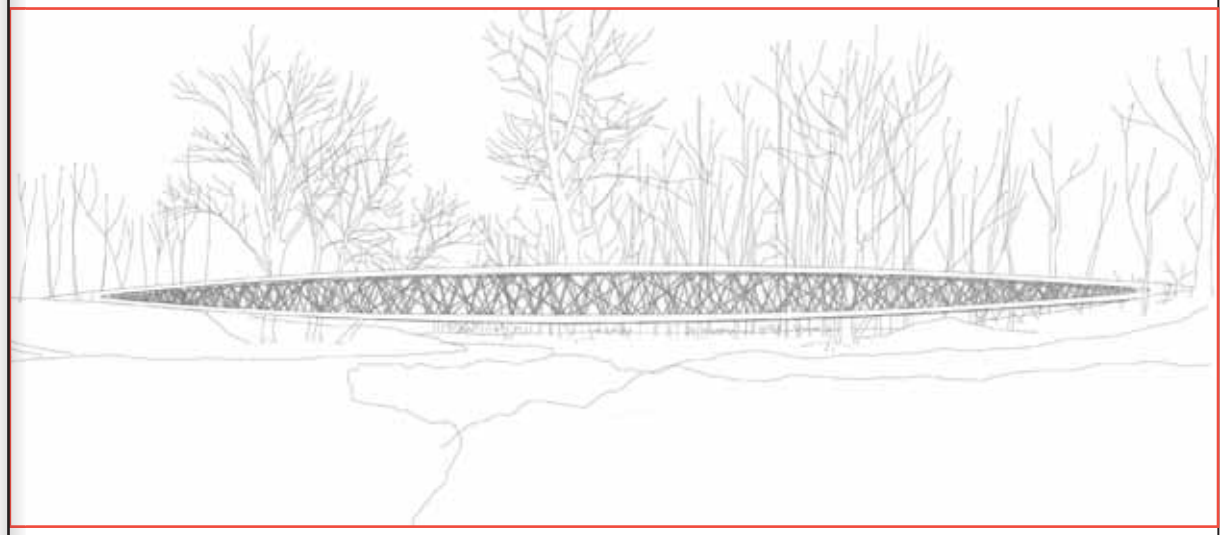

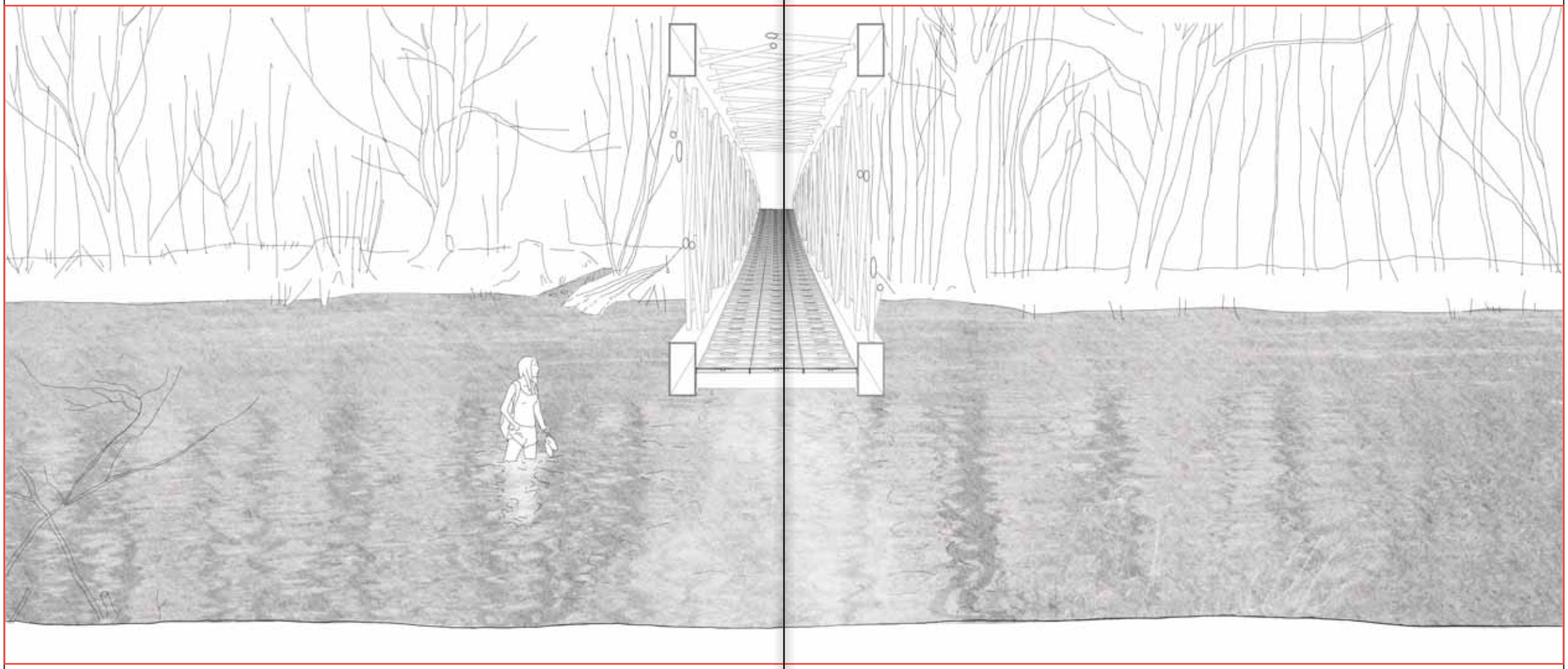

Tereza Novotná
Most, 2015
Krajina jako dílo

Jaroslav Matoušek

Jaroslav Matoušek překonává řeku v místě malého naplaveninového ostrůvku. Při hledání formy se student inspiroval padlými kmeny. Vytváří mobilní konstrukci, která při normálním průtoku vody leží na tomto ostrůvku, při vyšších stavech vody se zvedá díky plováku a kloubovému uložení.

Vzhledem k dynamickému namáhaní je jako nosný materiál lávky zvolena ocel. Vnější obložení je tvořeno opalovanými prkny. Poloha jednotlivých prken je volena tak, aby bylo dosaženo efektu uzavřeného prostoru, ale aby byl při průchodu zachován výhled na koryto Dyje.

Vzhledem ke zvolenému principu bylo toto řešení konzultováno i na Ústavu vodních staveb FAST VUT v Brně.

Projekt byl vybrán mezi vítězné projekty v soutěži IX. cena Bohuslava Fuchse za letní semestr 2014/2015.

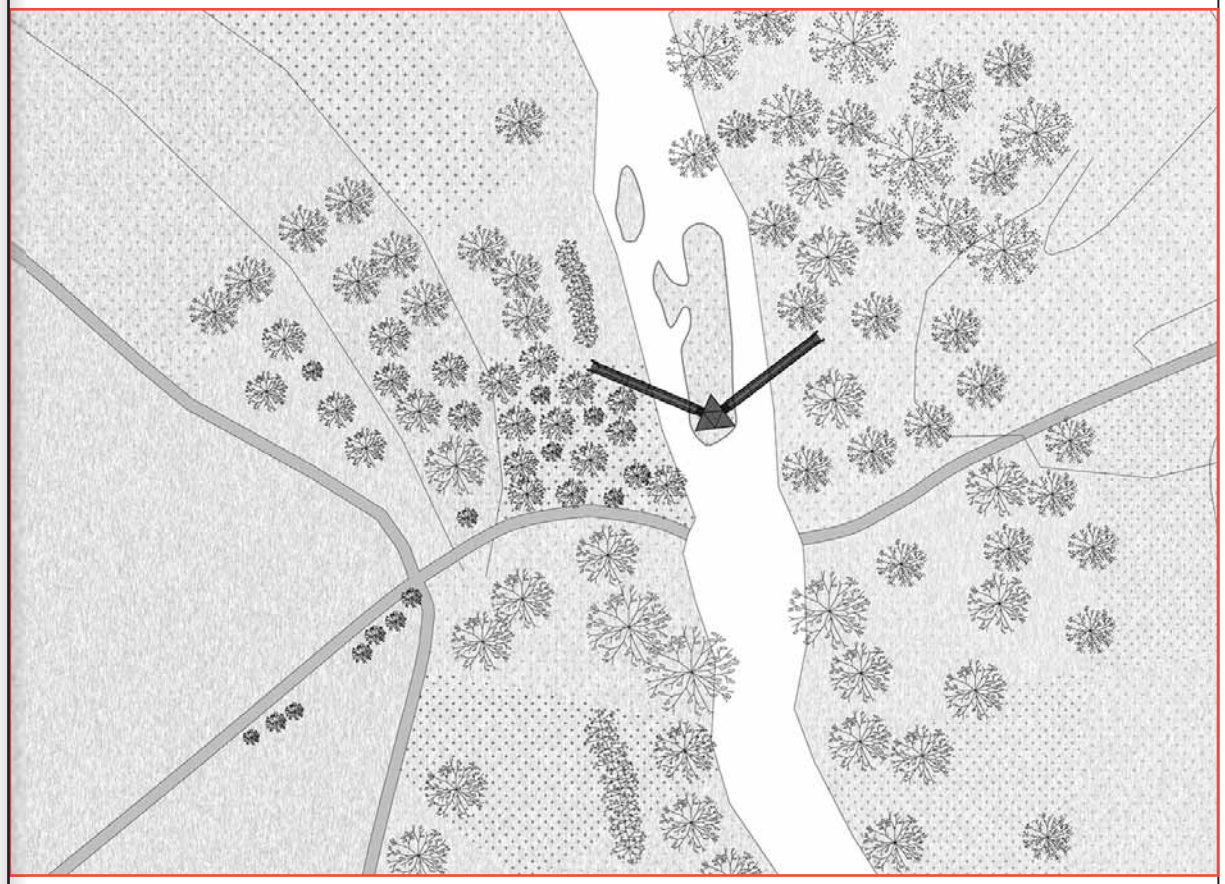

Krajina jako dílo Most, 2015 Jaroslav Matoušek

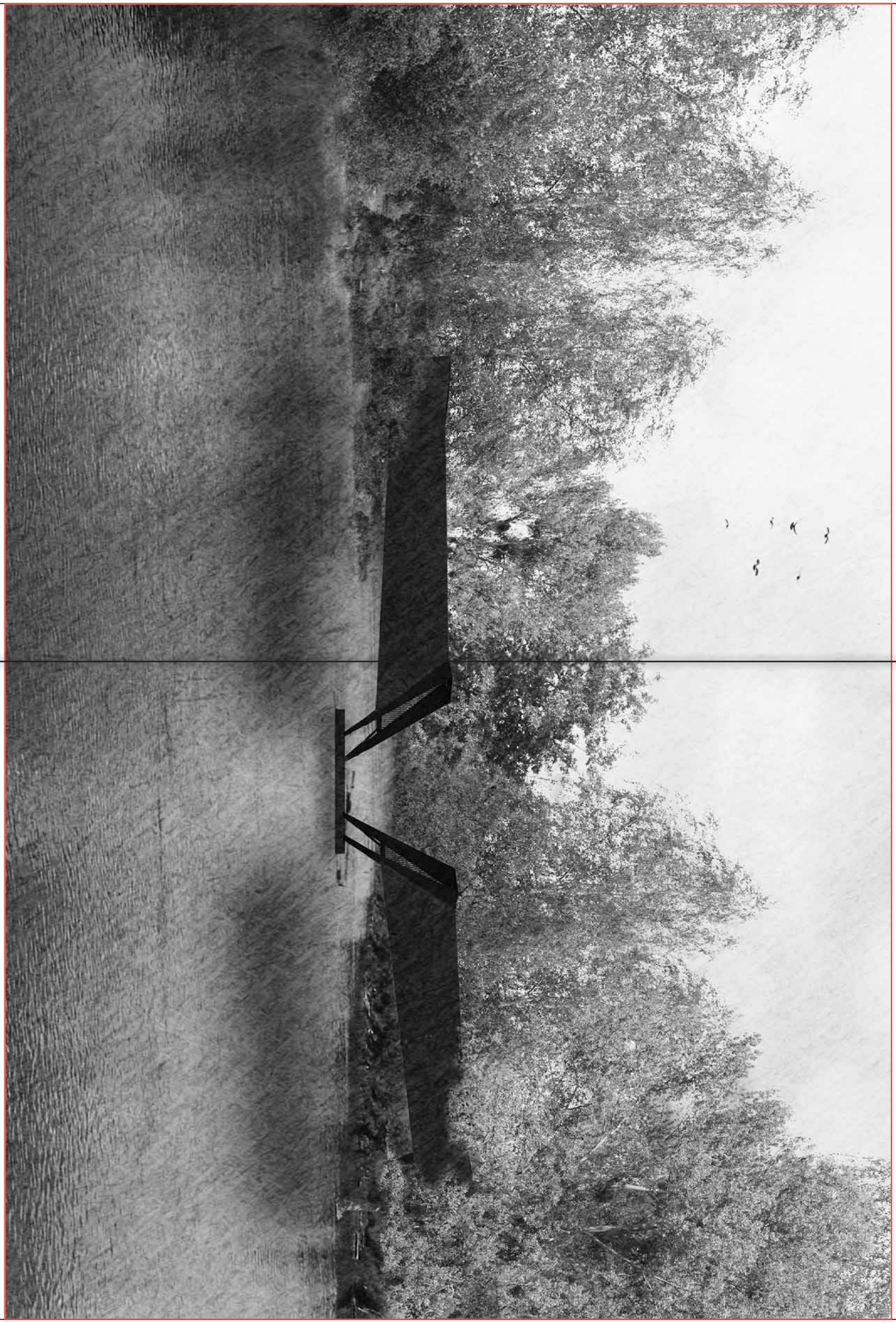

Příběh dvou kaplí 2015

V zadání „Příběh dvou kaplí“ se studenti zabývali formou připomenutí dvou blízkých zaniklých poutních míst – torza kaple svatého Antonína Paduánského nad Pernou a zaniklé kaple svatého Rocha na Liščím kopci (Rochusbergu) nad Dolními Dunajovicemi. Součástí návrhu měla být i upomínka dávných poutí na tato místa.

David Helešic
Otisk

David Helešic reagoval na toto zadání návrhem pomyslné přímé spojnice obou kaplí. Tuto osu definuje čtrnácti „otisky do terénu“ v místě průniků této linie se současnými komunikacemi. Tyto plošné betonové skulptury o průměru 1500 mm konzervují současnou podobu krajiny v tomto místě.

V období mezi svátky svatého Antonína (13. 6.) a svatého Rocha (16. 8.) se tyto otisky stanou sokly pro land artovou instalaci zlatých balónů, vznášejících se na spojnici mezi oběma poutními místy.

Projekt byl oceněn v soutěži IX. cena Bohuslava Fuchse za letní semestr 2014/2015.

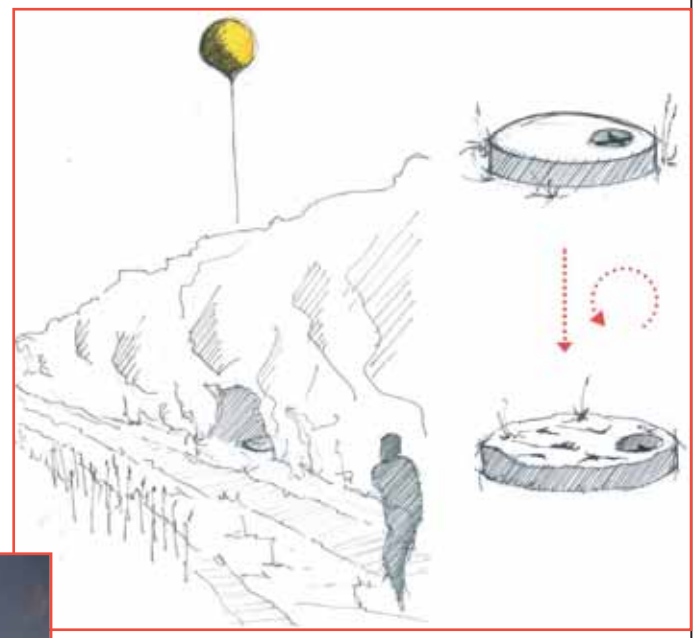

Krajina jako dílo
Příběh dvou kaplí, 2015
David Helešic

Markéta Mrlíková
Vyhlídka

Markétu Mrlíkovou zaujal v řešené lokalitě především úchvatný výhled (nejen na Pálavu) z Liščího kopce. Ve svém projektu rozšiřuje vizuální vjem haptickou složku a nabízí svoji subjektivní interpretaci okolní krajiny koncertovanou do jednoho místa – vyhlídky na vrcholu kopce. Tento přepis navrhuje ve formě prostorových betonových žeber sestavených do kruhového panoramatického „výhledu“.

Projekt byl oceněn v soutěži IX. cena Bohuslava Fuchse za letní semestr 2014/2015.

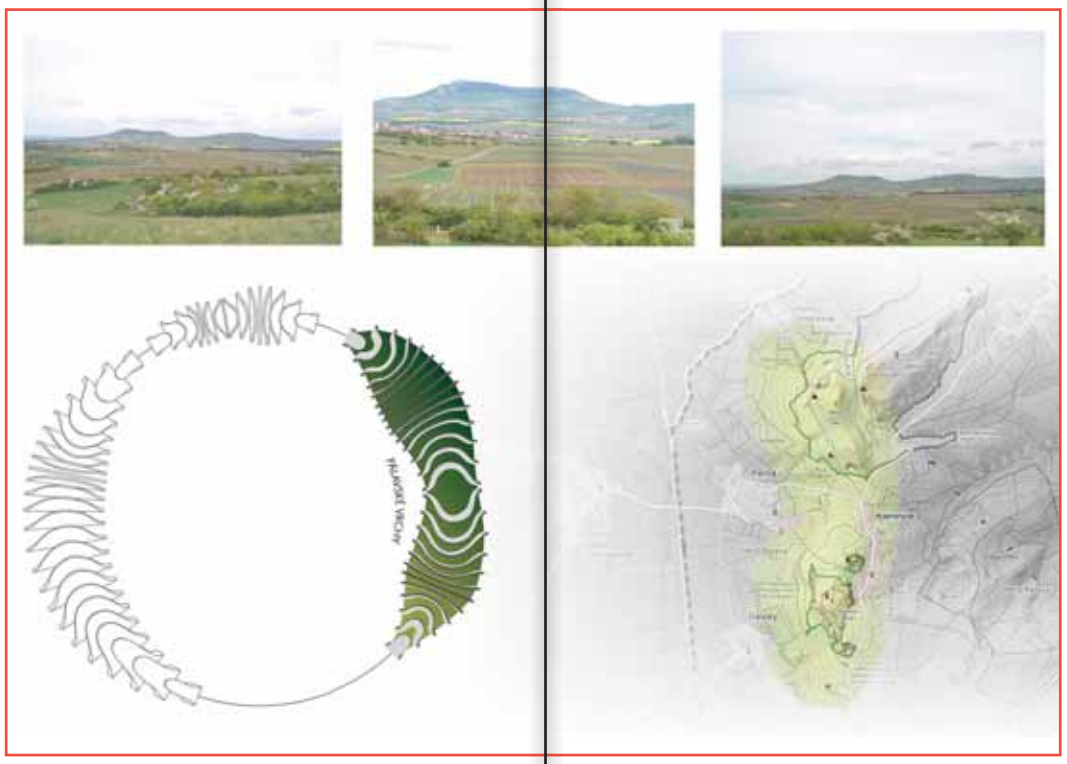

Krajina jako dílo Příběh dvou kaplí, 2015 Markéta Mrlíková

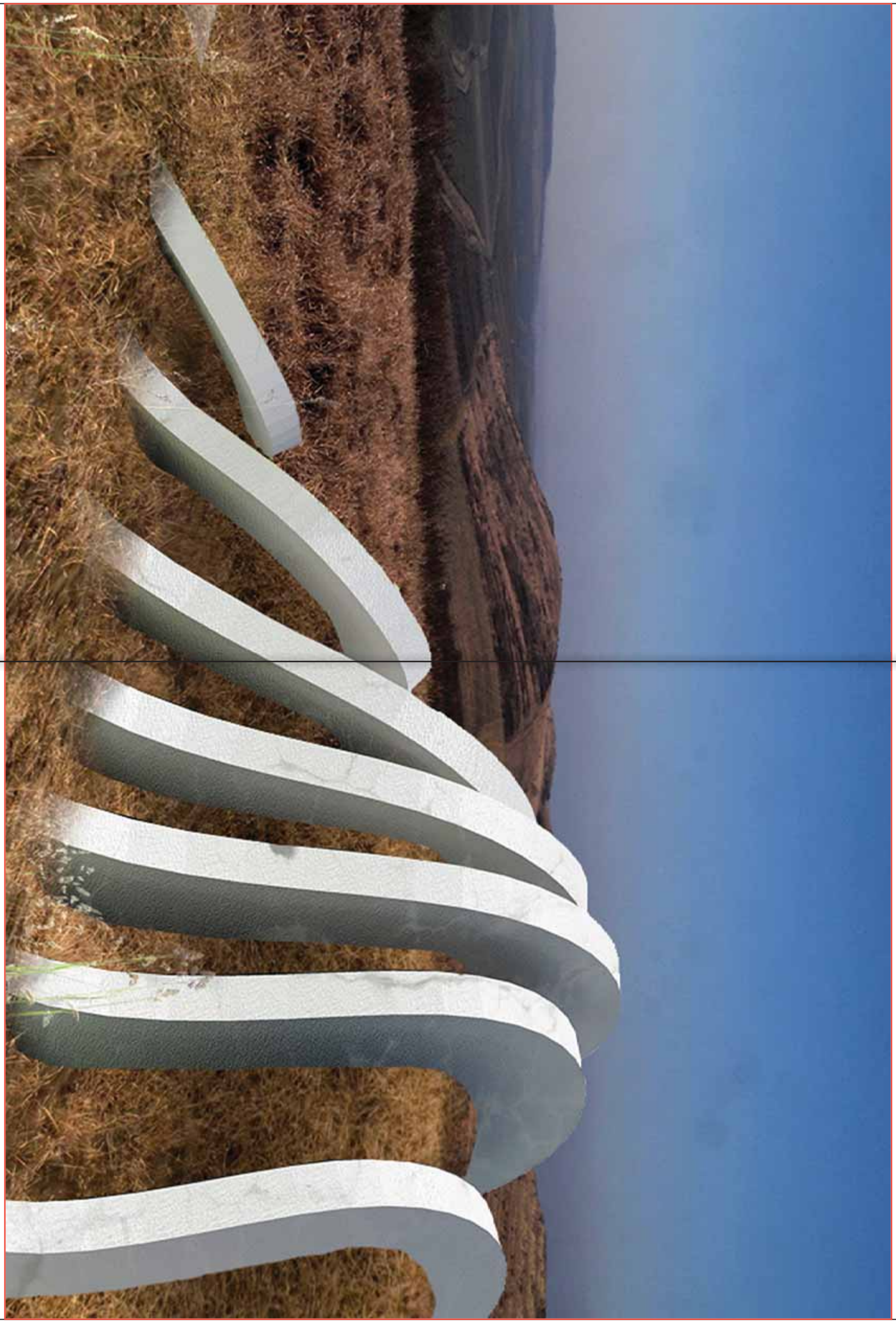

Tasovický mlýn 2015

Předmětem diplomových prací byla záchrana opuštěného rozpadajícího se areálu Tasovického mlýna. Historie mlýna sahá pravděpodobně do 13. století, nejstarší dochované části jsou renesanční. Po požáru v roce 2009 je většina objektů bez střechy, chybí nebo se rozpadají zásadní nosné konstrukce. Po analýze specifik obce a možností funkčního využití areálu navrhli studenti variantní scénáře jeho obnovy. Klíčovou etapu obnovy zpracovali podrobněji v konkrétním architektonickém návrhu.

Marie Brabcová

Strategií Marie Brabcové je oživení areálu pomocí „pop-up“ aktivit. Tyto sezónní či nárazové aktivity mají ověřit potenciál místa, případně i pomoci s financováním obnovy mlýna.

V první fázi jsou umístěny pouze ve venkovním prostoru, nevyžadují velké počáteční náklady. Aktivity jsou dočasně situovány do snadno demontovatelných objektů.

Ve druhé fázi je vytvořen multifunkční sál, komunitní centrum a pronajímatelné ateliéry v budově mlýnice. Pop up aktivity na venkovních plochách nadále probíhají.

V dalších fázích následuje obnova dalších objektů mlýna dle potřeby. Autorka nabízí sezónní restauraci, turistické informační centrum a vinný sklep.

Architektonický návrh zachovává co nejvíce dochovaných historických konstrukcí, ale nesnaží se o znovuvybudování zaniklého. Tento přístup vedl k myšlence jednotícího prvku celého areálu – zelených atrií. Mezi ta autorka počítá venkovní plochu dvora, nové atrium přidružené k sálu, původní atrium s ochozem a dvě místa, na nichž není obnovena zničená střecha.

Krajina jako dílo Tasovický mlýn, 2015 Marie Brabcová

Martin Surovec

Ve své strategii pro obnovu mlýna Martin Surovec odmítá jediné, předem určené řešení a počítá s určitou funkční variabilitou. Před finální obnovou předpokládá hledání a následné prověření budoucích funkcí pomocí jednoduchých a snadno obměnitelných struktur.

Úvodní (nultá) fáze zahrnuje nezbytné zabezpečení objektů, odstranění nevhodných a nebezpečných konstrukcí a vybudování základní technické infrastruktury. Takto upravené prostory jsou v první fázi dočasně zabydleny pomocí dřevěných „modulů“ umožňujících pouze sezónní provoz, s předpokládanou životností cca 3 roky. V případě úspěšného ověření budou v další fázi pro jednotlivé funkce postaveny „domy v domě“ umožňující celosezónní provoz. Teprve v poslední fázi (po dalších 20 až 30 letech) dojde ke kompletní obnově celého areálu.

Jednotlivé funkce vybíral autor s ohledem na jejich jednoduchost a realizovatelnost v daném konceptu a zvolil hospodu, ubytování a kulturní scénu. Všechna tři využití prověřil ve všech stanovených fázích.

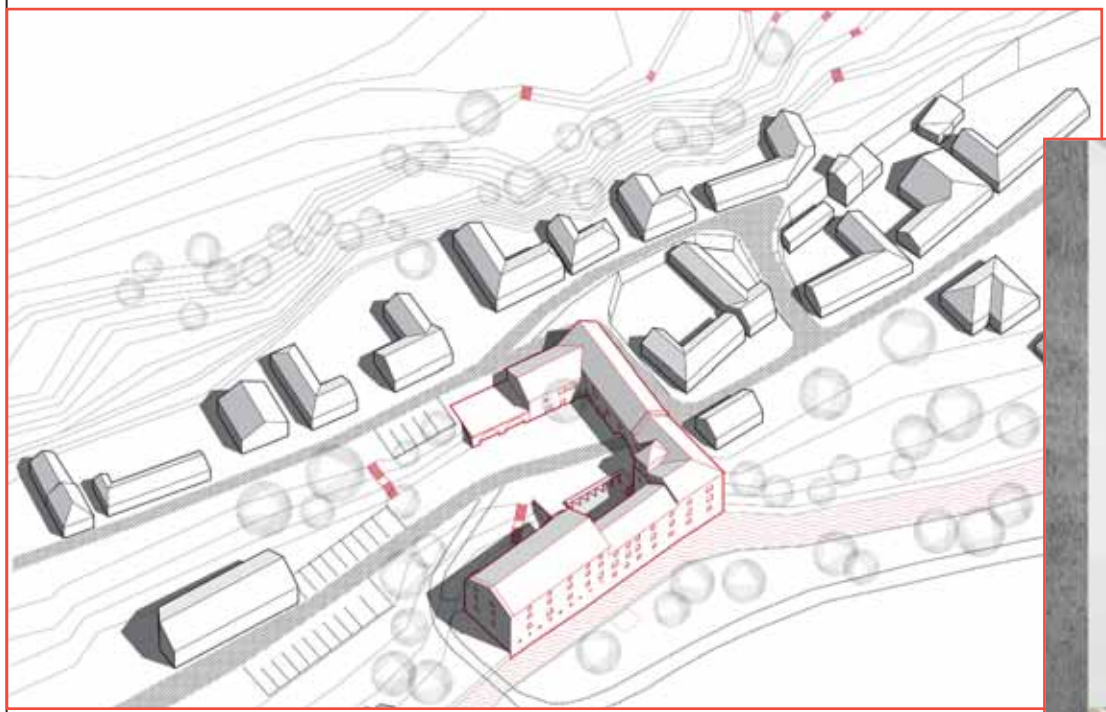

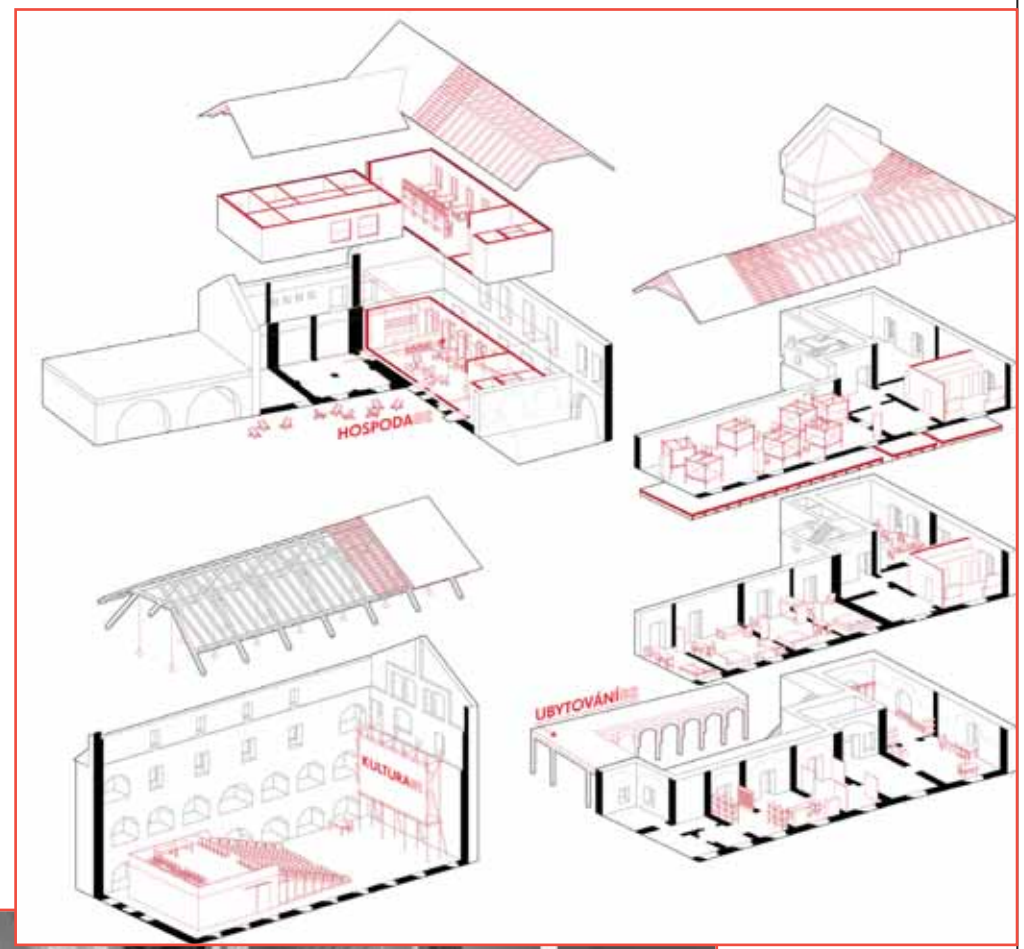

Krajina jako dílo Tasovický mlýn, 2015 Martin Surovec

Hranice 2015–2016

Hlavním tématem tohoto zadání bylo téma státní hranice v krajině poblíž jihomoravských obcí Šatov, Hnanice a Havraníky. Studenti se však ve svých projektech zabývali pojmem hranice v širším smyslu.

Ondřej Bělica
Bunker + Pneumaticon

Ondřej Bělica se zabýval existencí formální hranice a její rolí v krajině. Věnoval se tématu Československého opevnění z let 1935–1938 a jeho významu v aktuálním prostředí kulturní krajiny. Zkoumal vzájemné prostorové vztahy v teritoriu Jižní Moravy a řešil konceptuální studii architektury samotných bunkrů. Obrácení významu i fungování vztahů obranné struktury formalizoval pomocí lehkých pneumatických struktur. Jejich lehké transparentní membrány „v sobě obsahují celou přilehlou krajinu, a zároveň se z ní vymezují“.[1]

Projekt byl oceněn v soutěži XI. Cena Bohuslava Fuchse za letní semestr 2015/2016.

1 Autorská zpráva k projektu.

Krajina jako dílo Hranice, 2015–2016 Ondřej Bělica

Anna Severová

Nový život božích muk a křížů

Studentka si v dané lokalitě vybrala téma historických božích muk, která dnes ztratila svůj původní význam. Zpravidla jsou ztracena uprostřed polí bez přístupové komunikace nebo zcela zanikla. Vymezuje kolem nich kruhy o stejném poloměru 36 m. V tomto kruhu navrací historickou stopu původních cest a výsadbou zeleně reaguje na současný změněný kontext okolí. Případné znovuobjevení těchto míst nechává otevřené. Ve své práci nabízí zpracování 9 modelových situací.

BOŽÍ MUKA V POLÍCH A

BOŽÍ MUKA U ŽELEZNIČNÍ TRATĚ D

KAPLE MEZI KAŠTANY G

PŮVODNÍ MÍSTO BOŽÍ MUKY A DŘEVĚNÉHO KŘÍŽE B

KŘÍŽ U VLAKOVÉ ZASTÁVKY E

VÝKLENKOVÁ POKLONA V POLÍCH H

BOŽÍ MUKA NA KOPCI C

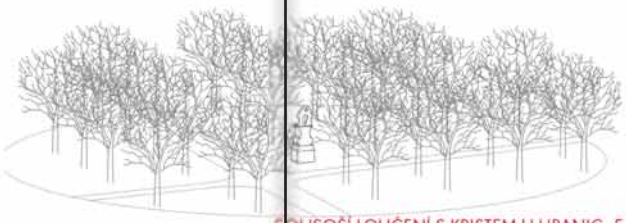

SOUSOŠÍ LOUČENÍ S KRISTEM U HRANIC F

SOUSOŠÍ PIETY U SILNICE I

Anna Severová
Hranice, 2015–2016
Krajina jako dílo

Devět mlýnů 2015

Lokalita Devět mlýnů se nachází v hlubokém údolí řeky Dyje v blízkosti státní hranice s Rakouskem. Původně se jednalo o hospodářskou lokalitu s devíti mlýny, které byly v devatenáctém století nahrazeny drobnými továrnami, ale i hotely a výletními restauracemi. Po roce 1948 byla lokalita postupně opuštěna a uzavřena. Objekty bývalých mlýnů byly zbořeny. Od roku 1991 je tato oblast součástí Národního parku Podyjí.

Zadáním práce byl pokus o vyrovnání se s překotným vývojem území a oživení tohoto místa. Při práci s fragmenty dochovaných objektů se studenti měli nechat inspirovat tvůrčími principy původních stavebních konceptů i krajinou samotnou. Návrhy studentů se pohybovaly na pomezí land artu, sochařské tvorby a architektury.

Petra Šestáková
Náhony pro lidi, přechody pro ryby

Petra Šestáková obnovuje původní náhony jako rybí přechody (umožňující snazší migraci ryb). Obnovené náhony i ruiny mlýnů zpřístupňuje novou turistickou stezkou. Při jejím formování se inspiruje právě náhony. Věnuje se usměrňování toku návštěvníků a jejich pozornosti. Zvláště se věnuje především interakci obou lineárních prvků v krajině.

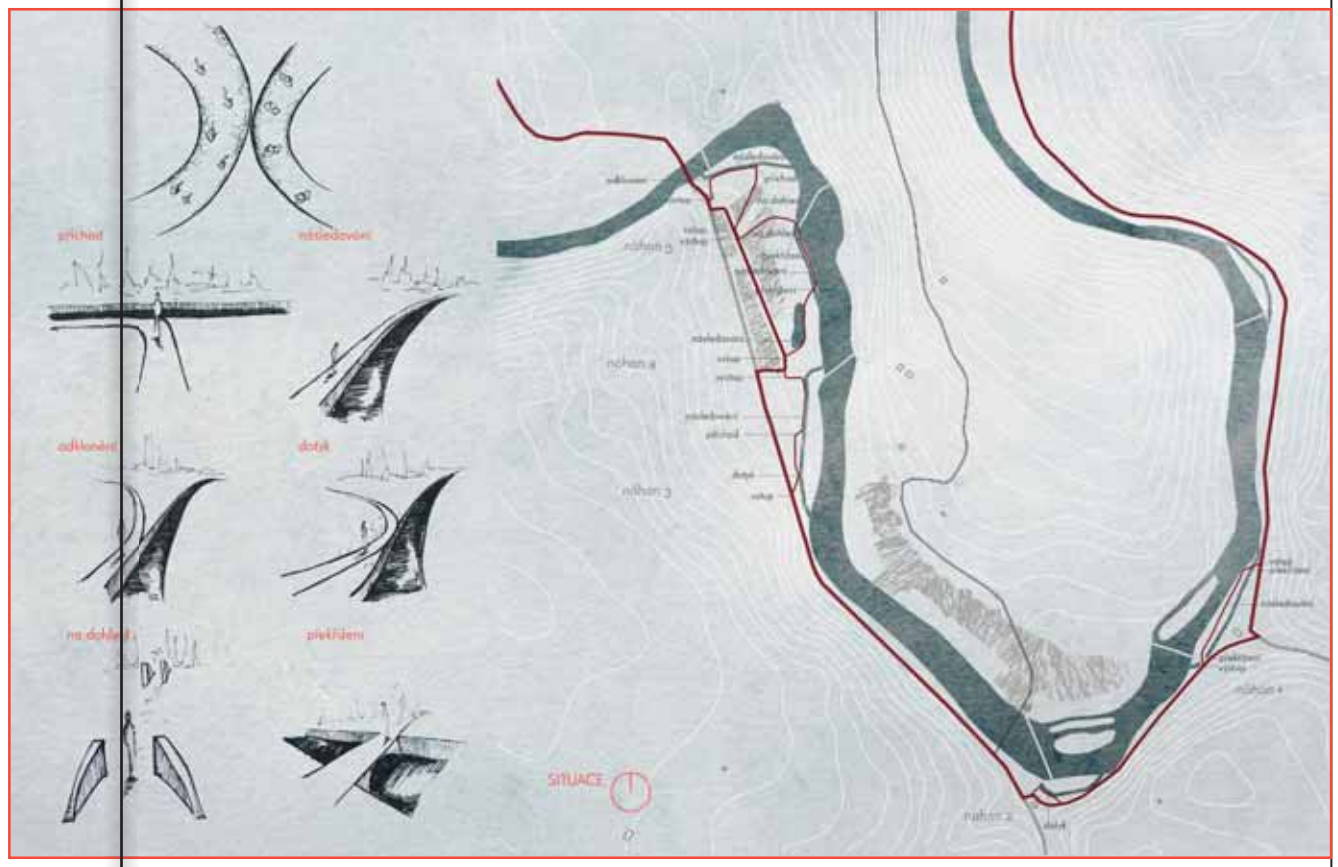

Krajina jako dílo Devěd mlýnů, 2015 Petra Šestáková

Krajina jako dílo Devěd mlýnů, 2015 Petra Šestáková

Viniční majer v Jaroslavicích 2016

Předmětem bakalářské práce bylo vypracovat návrh viničního majeru (rozlehlé vinařské usedlosti) v areálu bývalé cihelny a přilehlých vinic západně od Jaroslavic. Areál je v současnosti částečně využíván malým rodinným vinařstvím.

Návrh majeru měl obsahovat vlastní vinařský provoz, degustační a společenské prostory, ubytování, stravování a další funkce dle volby studenta. Důležitou součástí řešení bylo umístění jednotlivých provozů v postindustriálním areálu a jejich vztah k osobité krajině Jaroslavicka.

Martin Blažek

Martin Blažek ve svém návrhu odděluje soukromé, ubytovací, výrobní a návštěvnické prostory. Autor definuje nový přístup do areálu prodloužením stávající obecní sklepní uličky.

Nový objekt vinařství umisťuje v ose této přístupové komunikace. Budova má jedno podzemní podlaží (výroba, skladování a expedice vína) a čtyři nadzemní podlaží (1. NP – prodejna a příjem hroznů, 2. NP – degustační místnost, 3. NP – degustační terasa, 4. NP – vyhlídková terasa).

Sezónní ubytování je situováno v jednoduchých buňkách přímo ve vinohradu. „Geologická věž“ – pozorovatelna nabízí atraktivní pohled na odhalenou stěnu hliníku (bývalého povrchového dolu pro těžbu hlíny). Rodinný dům investora je navržen v objektu stávajícího vinařství.

Historii místa autor reflektuje v použitém materiálu fasád. Vinařství i pozorovatelna mají vnější plášť z cihlové „krajky“, nové sklepy jsou obložené režnými cihlami. Pouze ubytovací buňky mají vzhledem ke svému účelu dřevěný obklad.

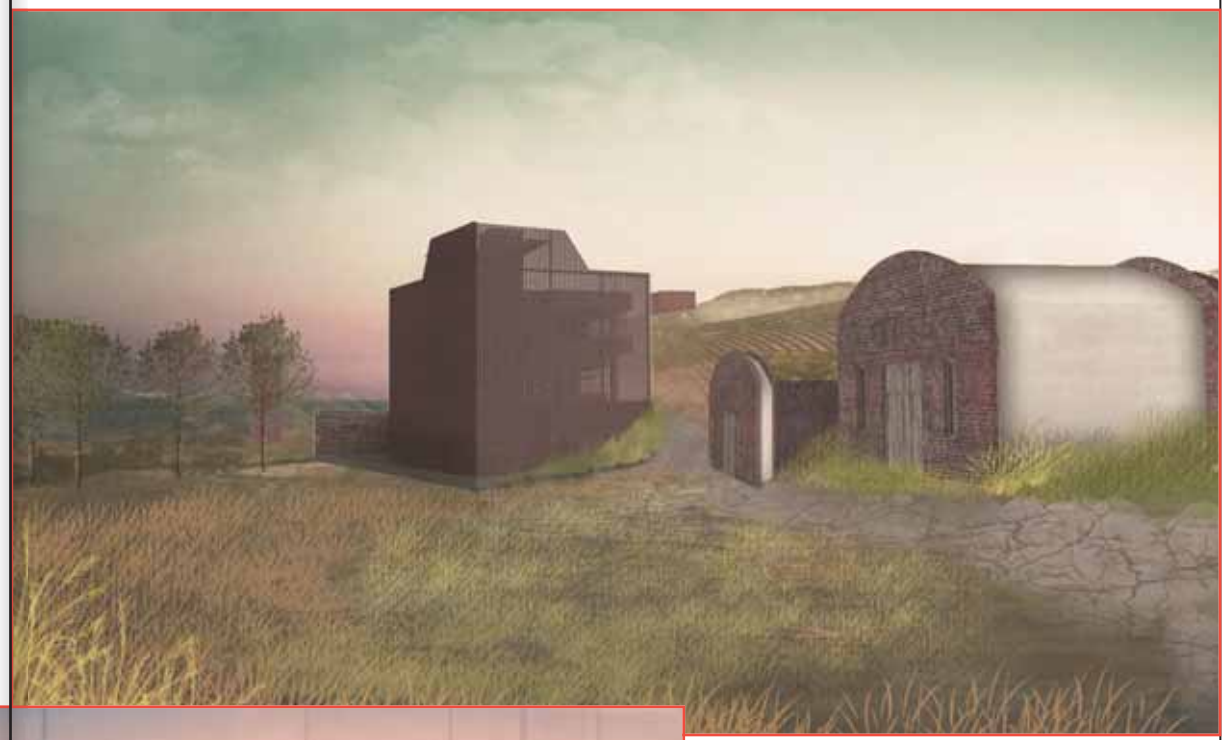

Martin Obršál
Viniční majer v Jaroslavicích, 2016
Krajina jako dílo

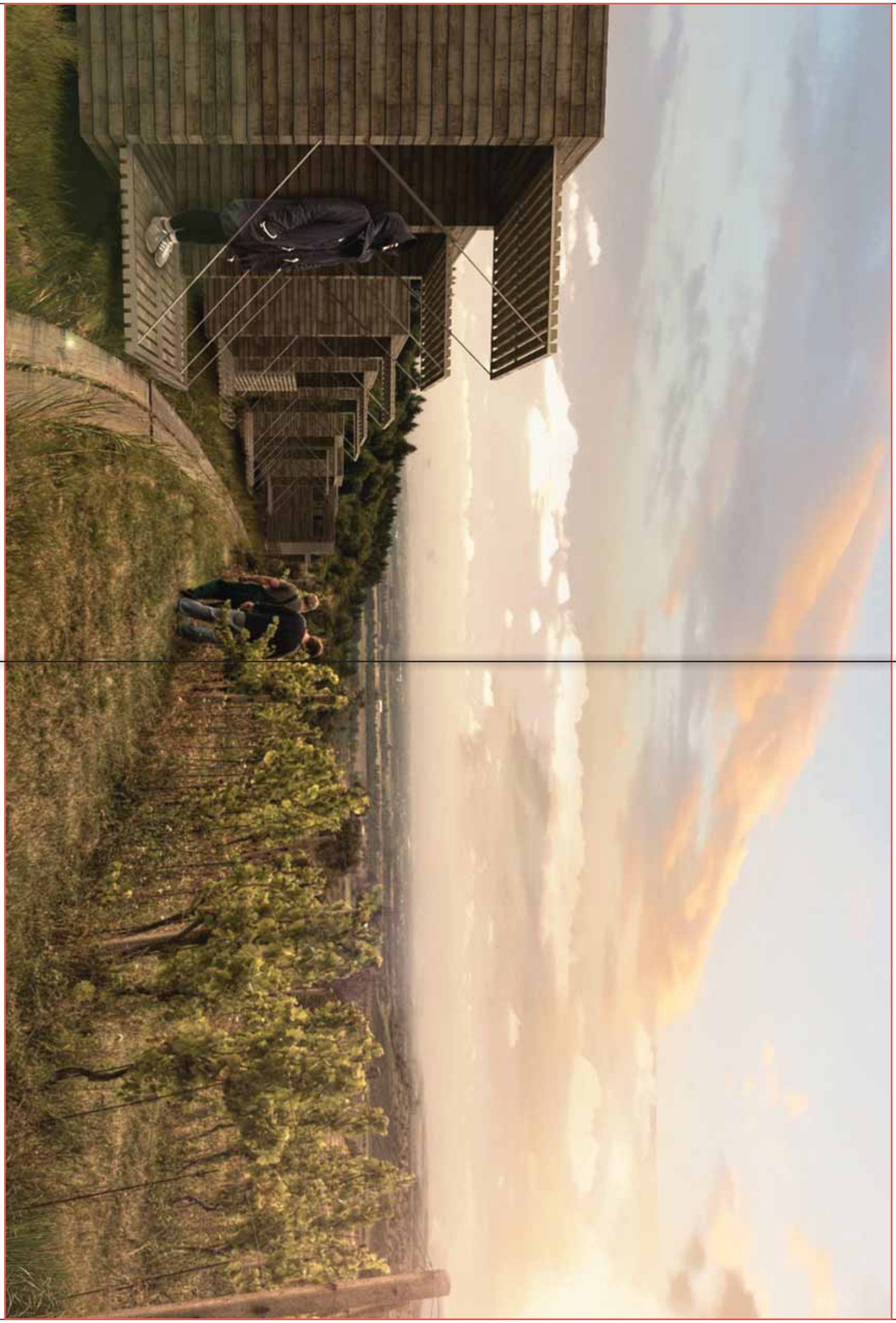

Annahof 2016

Tématem čtyř diplomových prací byla obnova bývalého hospodářského dvora Annahof (Annenského dvora) v blízkosti státní hranice mezi Hevlínem a Laa an der Thaya. Studenti v prvním kroku měli stanovit vhodnou náplň a strategii k oživení zcela zpustlého areálu a následně navrhnout konkrétní architektonickou formu.

Norbert Obršál
Absolutní Absence

Absolutní absence je akademickou úvahou, odrážející autorovo smýšlení o dnešním přetechnizovaném světě. Vychází z teze, že v dnešní společnosti *„jsme sociálně i pracovně závislými na internetu. Být offline a oprostit se od technologií se stává novým luxusem.“*[1]

Vlastní areál dvora je formální přepis onoho pojmu nového luxusu. Je to znovunalezený eden, s malým ovocným sadem a studnou. Uprostřed této zahrady stojí pobytová věž.

Uživatel domu (krátkodobý nájemce) je oproštěn od všech současných technologií, jeho ritualizovaný denní cyklus je řízen pouze sluncem. Věž nabízí tři identicky rozměrné, vertikálně řazené haly. Haly se liší osvětlením – vstupní funguje jako tmavý vstupní filtr. Pobytová hala je lemována sedmi výklenky – pokoji, jejichž forma je podmíněna celoročnímu pohybu slunce. Užití výklenků je na libovůli uživatele, ale svým momentálním charakterem oslunění vybízejí k určitým činnostem. Poslední hala – atrium je doplňkovým prostorem, kde je výhled omezen pouze na oblohu.

Organická forma věže je tvořena pohledovým železobetonem.

Projekt byl získal Cenu časopisu ARCHITECT+ za inovativní a citlivý přístup k řešení v soutěži Young architect award 2016 a byl oceněn v soutěži X. Cena Bohuslava Fuchse za zimní semestr 2015/2016.

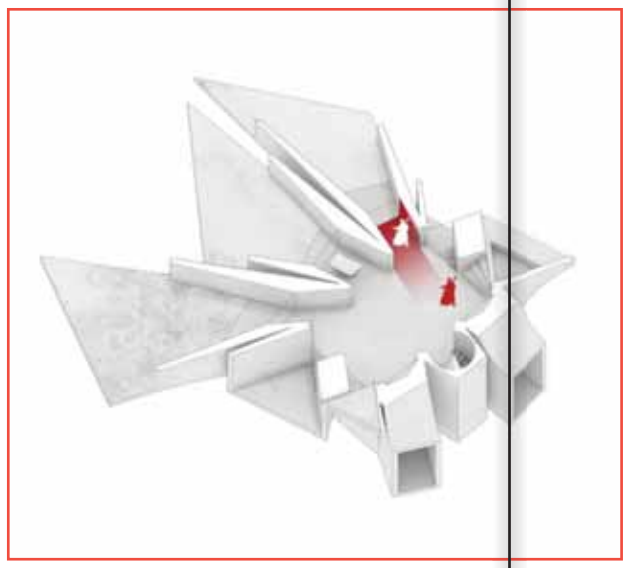

1 Autorská zpráva k projektu.

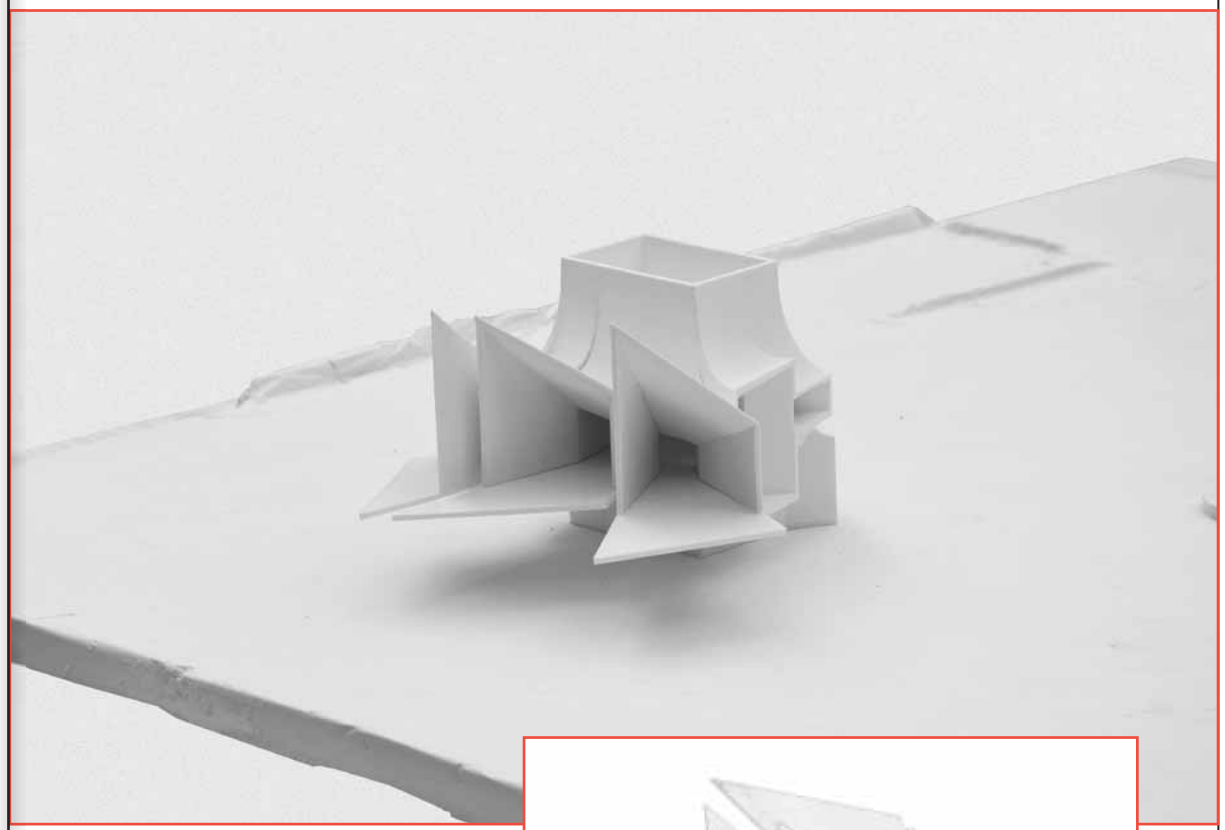

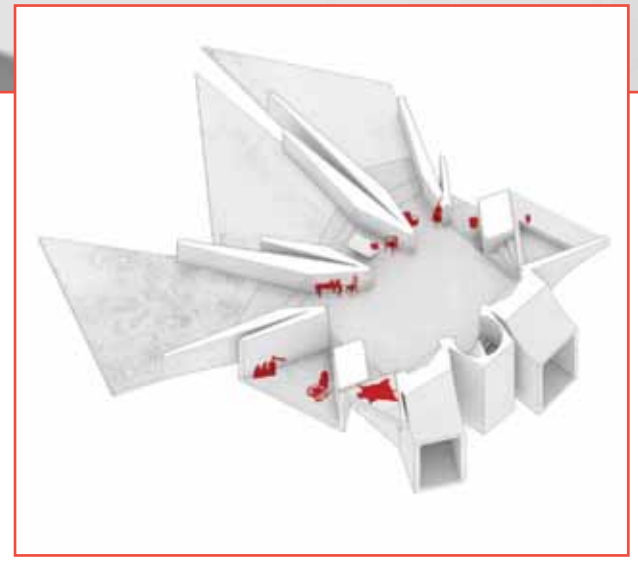

Václav Mihola
Cannahof

Václav Mihola ve své práci navazuje na zemědělskou tradici lokality. Navrhuje pěstovat a zpracovávat lékařské konopí, pro nějž je areál vhodný nejen klimatem, ale také svojí odlehlostí. Produkce konopných výrobků je schopná areál ekonomicky zabezpečit.

Areál obsahuje vnitřní i venkovní prostory pro pěstování konopí, technologické prostory pro jeho sušení a zpracování, prodej a prezentaci výrobků a ubytování pro brigádníky.

Tyto funkce jsou rozděleny do tří objektů, které integrují ruiny původních budov a v rámci možností je využívají. Hlavní provozy jsou situovány do třípodlažního skleníku v místě zchátralé železobetonové haly z doby, kdy areál využívaly československé státní statky. Hydroponické pěstování bez přístupu světla je umístěno do opuštěných železobetonových sil. Ubytovna je vestavěna do ruin objektu z 19. století. Architektonická forma je přehledná a transparentní a koresponduje s požadavky na efektivitu výroby.

Práce získala čestné uznání v 17. ročníku Přehlídky diplomových prací ČKA v roce 2016.

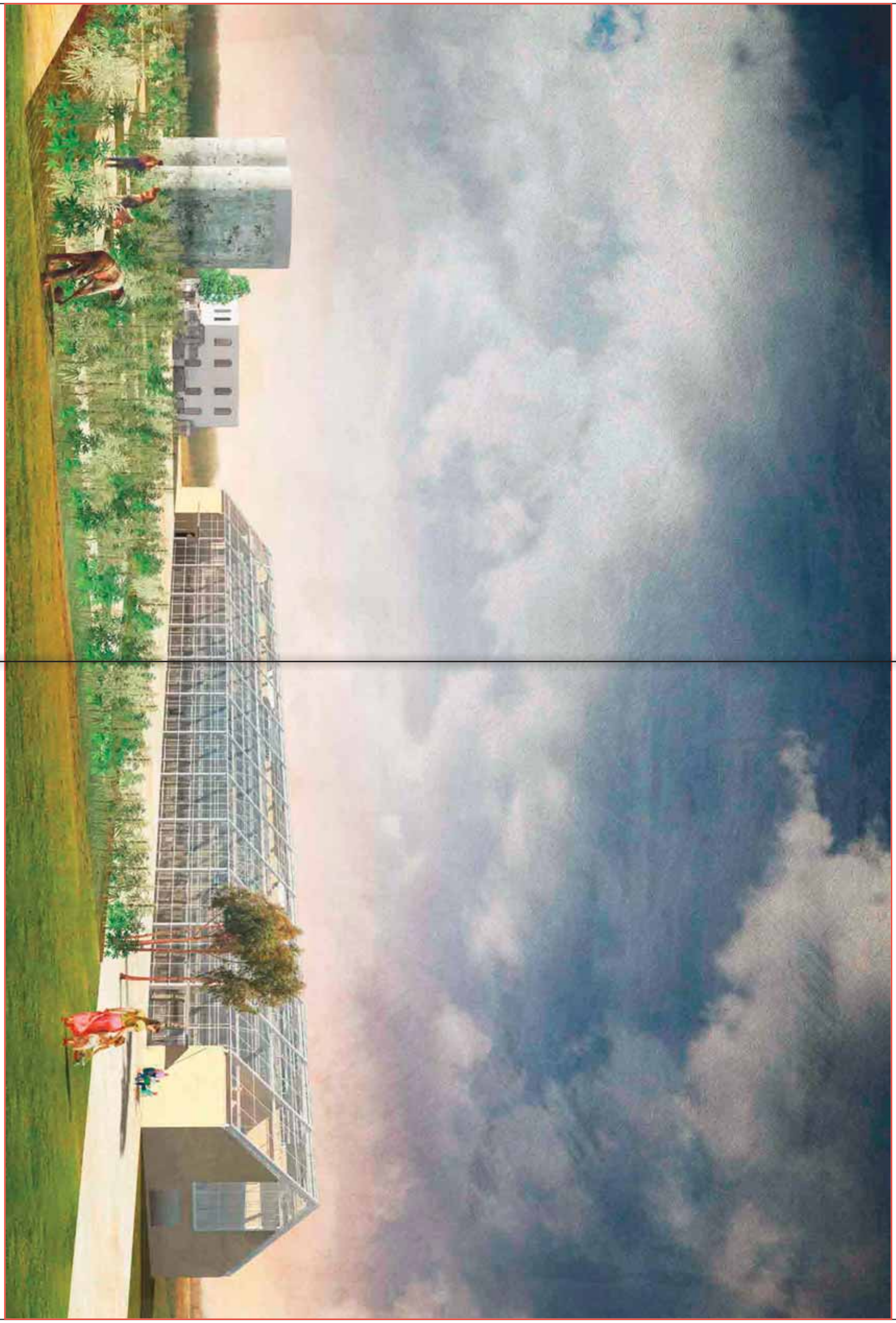

Petra Buganská
Klimatická stanice

Specifické klimatické podmínky Annahofu využívá Petra Buganská k umístění vědecké stanice pro výzkum změny klimatu se zázemím a návštěvnickým centrem. Vytváří čtyři různé venkovní prostory určené pro provádění vědeckých experimentů. Jednotlivé prostory vytvářejí mikroklimata s různými teplotami, jejich formování konzultovala autorka na Ústavu výzkumu globální změny Akademie věd ČR.

Vlastní objekt stanice je integrován mezi jednotlivé „laboratoře“, využívá jejich nutné opěrné zdi. Architektonický výraz objektu je tak přímo formován tvarem těchto experimentálních prostor. Hlavním prostorem je centrální výstavní prostor s edukativní částí centra. Z tohoto sálu jsou po rampách návštěvníkům přístupná i jednotlivá mikroklimata.

Projekt byl oceněn v soutěži Český energetický a ekologický projekt 2015.

Krajina jako dílo Annahof, 2016 Petra Buganská

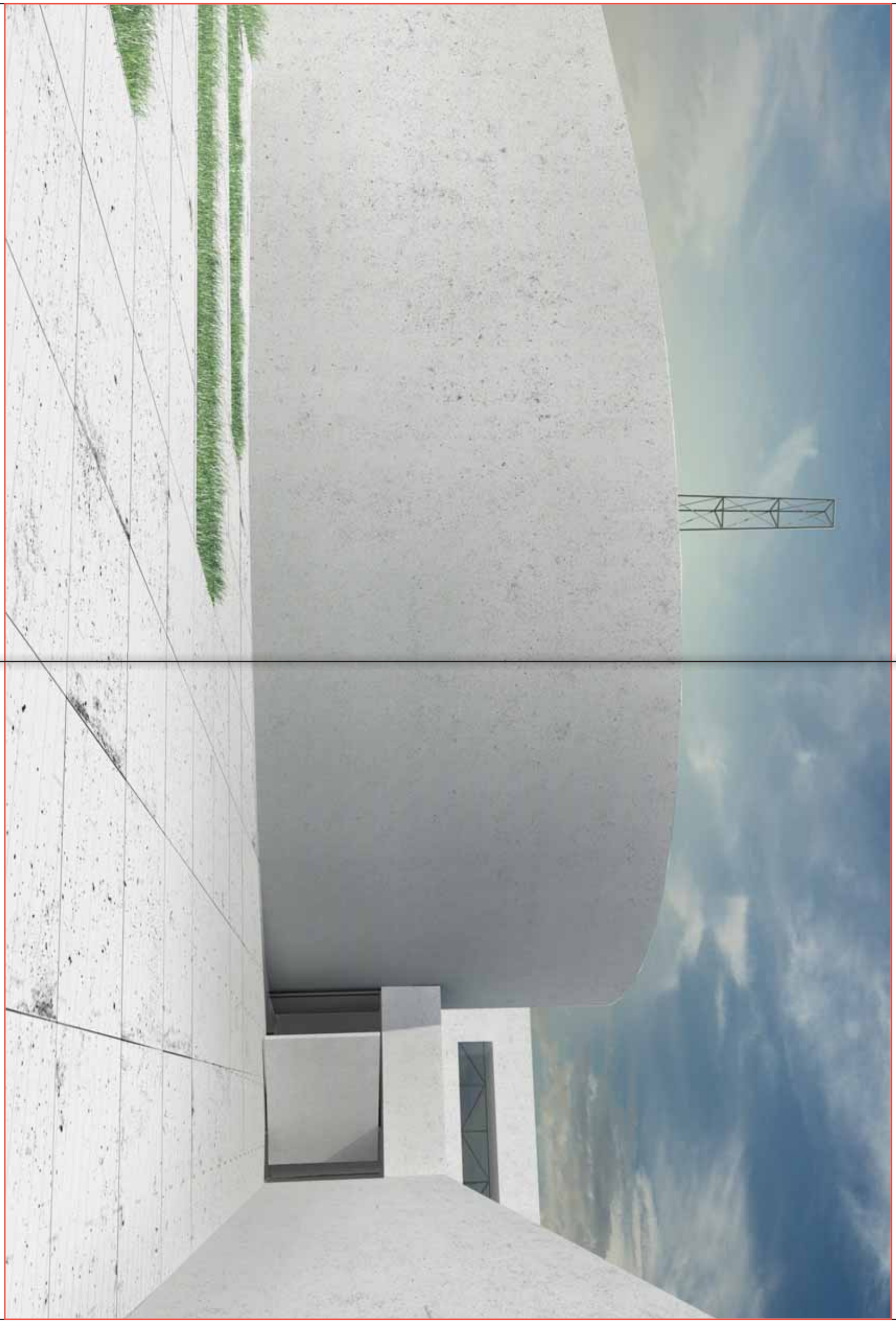

Tereza Novotná
Klášter s hospicem

Odlehlost Annahofu a nesporné kvality okolní krajiny inspirovaly Terezu Novotnou k návrhu malého kláštera s hospicem.

Budova kláštera je umístěna uvnitř půdorysu původního hospodářského dvora. V prostoru mezi zdí areálu a vlastním objektem je navržena pobytová zahrada hospice. Tato zahrada prostupuje i budovou a dělí ji na klášter včetně motlitebny (severní část) a hospic (jižní část). Do tohoto dynamicky formovaného vnitřního nádvoří jsou situovány vstupní a společenské prostory, ubytovací jednotky hospice a cely kláštera jsou rozmístěny po obvodu s orientací do zahrady.

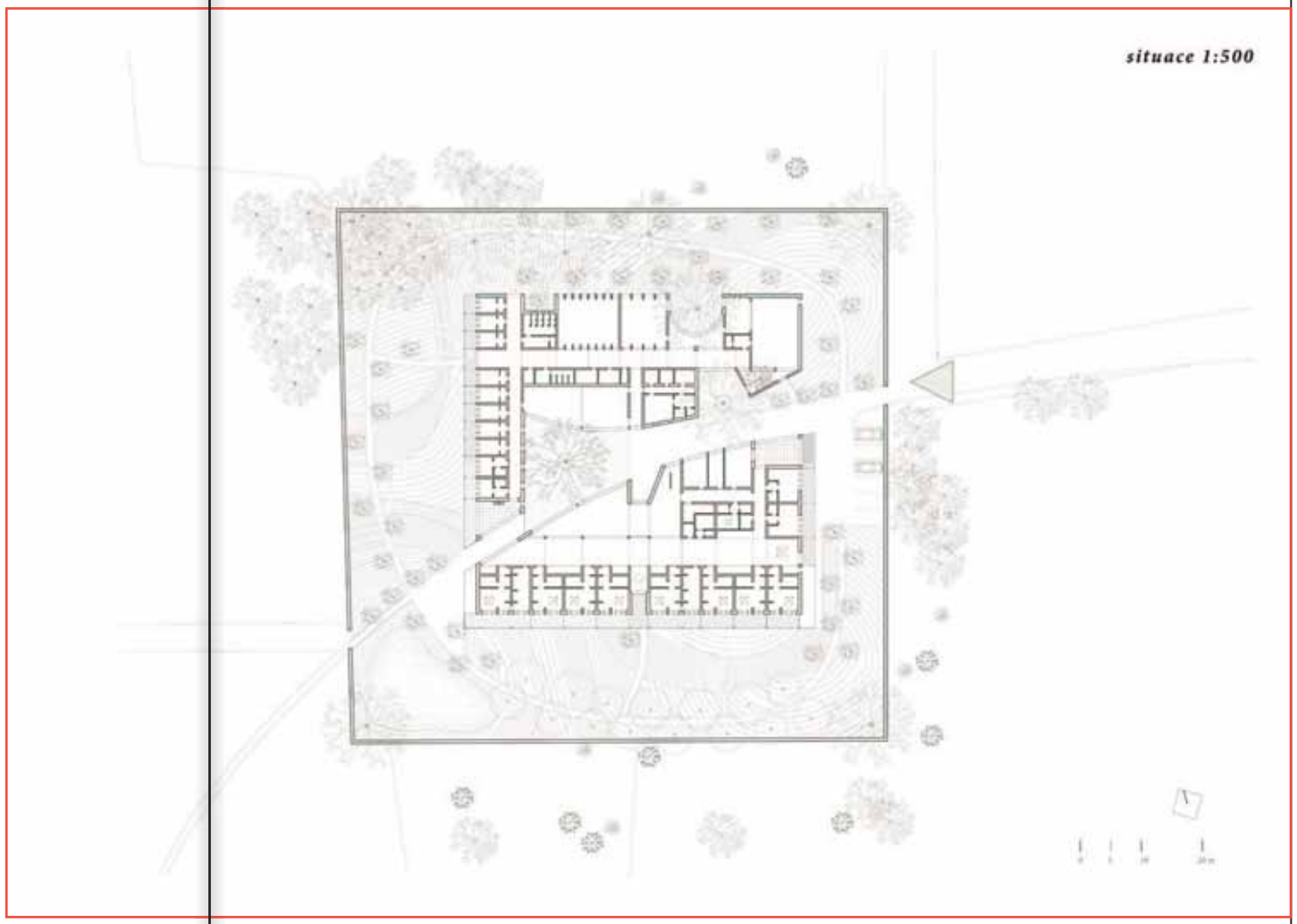

Krajina jako dílo Annahof, 2016 Tereza Novotná

LITERATURA A ZDROJE

A

Arendt, H.: The Crisis in culture: Its Social and Its Political Significance. In: Biener, R. – Nedelsky, J. (eds.): Judgment, Imagination, and Politics: Themes from Kant and Arendt. Oxford 2001, s. 3–27.

Auer, J.: Znojemské vinice a znojemské víno od pradávna do roku 1850. In: Sborník Státního okresního archivu Znojmo 1995. Znojmo 1996, s. 15–85.

B

Blickle, P.: Das Alte Europa. Vom Hochmittelalter bis zur Moderne. München 2008.

Borský, P. – Černoušková, D. – Konečný, L. J.: Kostel sv. Leonarda v Mušově. In: Průzkumy památek, 1998, č. II, s. 21–46.

Brázdil, R. – Valášek, H. – Sviták, Z.: Meteorological and hydrometeorological extremes in the Dietrichstein domain of Dolní Kounice and Mikulov between 1650 and 1849 according to official economic records of natural disasters. In: Geografický časopis roč. 55, č. 4, 2003, s. 325–353.

D

Dubravius, J. – Salač, A.(ed.): O rybnících. Věnováno Antonínu Fuggerovi. Praha 1953.

E

Eliáš, J. O. – Koběrská, L. – Uher, V.: Vodní mlýn ve Slupi – stavebně historický průzkum, rukopis.

Eliáš, J. O.: Krhovicko-jaroslavický náhon. Historická rešerše ke stavebnímu vývoji, originální stať 1977. Archiv autora, aktualizace a digitalizace 2001.

H

Hanák, D.: České konzervativní myšlení, Brno 2007.

Horne, M. E.: Temporary Use of Pop-Up Environment's Potential for Repurposing Neglected Buildings and Spaces. Atlanta 2014.

Hurt, R.: Osídlení Břeclavska v historické epoše. In: Jižní Morava, 1969, roč. 5, s. 5–18.

Hurt, R.: Dyje, její historický vývoj a úpravy. Nepublikovaný rukopis, 1976.

Hurt, R.: Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku, II. díl. Nepublikováno – strojopis, 1960.

K

Kalista, Z.: Česká barokní pouť. K religiozitě českého lidu v době barokní. Žďár nad Sázavou 2001.

Kloiber, M. – Kovář, T. – Merta, O. – Rybníček, M.: Dendrochronologická datování stavebních prvků vodního mlýna ve Slupi. In: Archeologica technica 19, Brno 2008, s. 125–142.

Kohout, M.: Tvorba a vnímání míst. In: Zlatý řez 36, Praha, 2014, s. 68–75.

Konečný, L.: K nejstarším dějinám Drnholecka. In: Jižní Morava, 1987, roč. 24, s. 149–155.

Konečný, L. J.: Počátky Drnholce v kontextu regionálních dějin. In: Kordiovský, E. a kol.: Drnholec. Knižnice Jižní Moravy sv. 33, Muzejní a vlastivědná společnost. Brno 2011, s. 73–92.

Kraus, V.: Pěstujeme révu vinnou. Praha 2003.

Kraus, V.: Historie mělnického vinařství. In: Vlastivědný sborník Mělnicka 1. Okresní muzeum v Mělníku, 1982.

M

Markel, M.: Lichtenštejnská privilegia pro Dyjákovice po třicetileté válce. In: Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě, sv. 12, 1998, s. 55–75.

Markel, M.: Mlynář. In: Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J. (eds.): Člověk na Moravě 19. století. Brno 2004, s. 152–166.

Markel, M.: Dějiny Jaroslavic. Kyjov 2006.

Markel, M.: Historické kořeny fenoménu sklepních uliček. In: Sklepní uličky jižní Moravy. Historie. Památková ochrana. Přítomnost. Brno 2013, s. 3–14.

Markel, M.: Vznik sklepních areálů z hlediska historické typologie vinohradnických oblastí. Das Entstehen von Kellergassen aus Sicht der historischen Typologie der Weinbaugebiete. In: Památková péče o objekty vinohradnické povahy. Die Pflege von Denkmälern des Weinbaus. Brno 2014, s. 99–116.

Matějek, F.: Moravská vinice a třicetiletá válka (1. část). In: Sborník historický ČSAV 30, 1984, s. 49–119.

Mucha, I.: Symboly v jednání. Praha 2000.

N

Nožička J.: Z minulosti jihomoravských luhů (Předběžná studie). Práce výzkumných ústavů lesnických ČSR, svazek 10, 1956, s. 169–199.

P

Pošvář, J.: Dopravní opatření na Moravě v 18. a první polovině 19. století. Spisy právnické fakulty, č. 23. Acta Universitatis Brunensis Iuridica. Brno 1977.

Pošvář, J.: Znojemské viniční právo. In: Jižní Morava, 1977, roč. 13, s. 120–128.

R

Trantírek, M. – Radimský, J.: Tereziánský katastr moravský. Prameny z 2. poloviny 18. století k hospodářským dějinám Moravy. Praha 1962.

Rösner, W.: Bauern in Mittelalter. München: C. H. Beck, 1985.

Scheuer, E.: Ke vzniku jihomoravské hranice. Ročenka Okresního archivu ve Znojmě. In: Sborník Státního okresního archivu Znojmo 1986. Znojmo 1987, s. 15–25.

S

Svobodová, K.: Stav pěstování zemědělských plodin a chovu hospodářských zvířat na jižní a jihovýchodní Moravě v polovině 19. století. Disertační práce. Brno 2011.

V

Velička, P. – Veličková, M.: Aleje české a moravské krajiny. Historie a současný význam. Praha 2013.

W

Wihoda, M.: Morava v době knížecí. Praha 2010.

Z

Zemek, M.: Moravské a české vinohradnictví do poloviny 13. století. In: Frolec, V.: Vinohradnictví: kapitoly z dějinného vývoje od minulosti do současnosti na Moravě a v Čechách. Brno 1973, s. 23–35.

Cato st.
Cato, M. P.: De AgriCultura. Dostupné online na:
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/ACL/Roman/Texts/Cato/De_Agricultura/A*.html

Fischer, K.: Knihy Hospodářské, Skrze Dwogictihodného Kněze Krysstoffa Fissera z Towaryšstwa Gežjssowa sepsané. Djl Prwnj, O Hospodářstwj Polnjm Neyprw Léta 1679. w Impressy Univers: w Kollegi Towaryšstwa Pána Gežjsse v S. Kljmentabljž Mostu,: Carolo-Ferdin: w Kollegi Towaryšstwa Pána Gežjsse v S. Kljmentabljž Mostu, 1706. (1. vyd. lat. r. 1679). Dostupné rovněž online v Digitální knihovně MZK na:
http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5c85a574-dbf2-495e-a0e-4-d72cc6329031

Vína z Moravy, Vína z Čech
Dostupné na: http://www.wineofczechrepublic.cz/nase-vina/statistiky-a-fakta.html

Krajina jako dílo

Kritický katalog výstavy

Kritický katalog vznikl jako součást závěrečné výstavy „Krajina jako dílo“, jednoho z hlavních výstupů projektu NAKI (DF13P01OVV019), řešeného v letech 2013–2016, financovaného Ministerstvem kultury ČR.

Lektorovali
prof. PhDr. Mgr. Tomáš Knoz, Ph.D.
doc. Ing. arch. Jiří Löw

Autoři textů
Aleš Homola, František Svoboda, Karel Sklenář, Petr Czajkowski, Barbora Ponešová, Jan Foretník, Eva Staňková, Helena Lukešová

Architektonické návrhy
Radomír Feňo, Vojtěch Kolář, Lukáš Kvaššay, Zuzana Filáková, Vojtěch Marek, Petra Šebová, Jakub Stýblo, Jaroslav Matoušek, Petra Buganská, Kristýna Uhrová, Filip Fuchs, Patrik Kučavík, Jan Schleider, Eliška Vinklárková, Ivona Uherková, Maria Kovalová, Ondřej Mráz, Tereza Novotná, David Helešic, Markéta Mrlíková, Marie Brabcová, Martin Surovec, Ondřej Bělica, Anna Severová, Petra Šestáková, Martin Blažek, Norbert Obršál, Václav Mihola

Redakce
Petr Stojan, Eva Staňková, Helena Lukešová, Klára Báčová

Grafická úprava a sazba
Karel Bařina

Řešitelské instituce
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně; Vysoké učení technické v Brně, Fakulta architektury; Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní a Filozofická fakulta

V digitální podobě vydal
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně ve spolupráci s Vysokým učením technickým v Brně, Fakultou architektury a Masarykovou univerzitou, Ekonomicko-správní a Filozofickou fakultou v roce 2016.

ISBN 978-80-87967-09-6

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV | ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ V BRNĚ

FAKULTA ARCHITEKTURY

UNIVERSITAS MASARYKIANA BRUNENSIS · FACULTAS PHILOSOPHICA

REGIONÁLNÍ MUZEUM V MIKULOVĚ

ISBN 978-80-87967-09-6